

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De oorlog in het museum: Herinnering en verbeelding

Somers, E.L.M.

Publication date
2014

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Somers, E. L. M. (2014). *De oorlog in het museum: Herinnering en verbeelding*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

2 *Collecties en erfgoed van de oorlog*

ROMMELZOLDER VAN DE OORLOG

Het museumweekend van eind april 2001 was voor het Verzetsmuseum Friesland in alle opzichten een groot succes. Van alle deelnemende museale instellingen in Friesland ontving het Fries Museum, waar het Verzetsmuseum is gehuisvest, veruit de meeste bezoekers. Grote publiekstrekker bleek de vrije bezichtiging van het normaal voor het publiek afgesloten depot van het Verzetsmuseum.¹ Belangstellenden bestegen de trap naar de zolderverdieping van het museum in Leeuwarden en via een korte overloop werd de ruimte onder het dakgewelf van het monumentale pand De Kanselarij bereikt. Hier was de collectie van het Verzetsmuseum ondergebracht. Opgesteld aan weerszijden van een lange, smalle doorgang lagen van onder tot boven talloze historische oorlogsobjecten, voorzien van genummerde labels, in stellingen opgeslagen. Enkele voorwerpen hadden door een summiere toelichting extra accent gekregen. Het publiek mocht enkele objecten aanraken en vasthouden of, zoals het geval was met een aantal uniformpetten, zelf opzetten. Het verleden was tastbaar. Dat weekend stonden de belangstellenden wachtend opgesteld voor de trap naar de ‘oorlogzolder’, alsof het de dagelijkse rij bezoekers voor het Anne Frank Huis betrof.

Inspelend op de onverwacht grote publieke belangstelling besloot het Verzetsmuseum het zoldervertrek permanent voor het publiek toegankelijk te maken. De inrichting werd wat aangepast en vanaf 2002 vormde het ‘open depot’ een blijvend onderdeel van de vaste opstelling. Een groot deel van de ruimte was zo ingericht dat bezoekers zich te midden van de ‘verborgen rijkdommen’ vrijelijk op de rommelzolder van de oorlog konden begeven. De stellingen waren afgeschermd met plexiglas. Maar ook in deze opstelling kon een beperkt aantal objecten aangeraakt worden. De samenstellers hadden wel enige ordening aangebracht. Het collectiemateriaal was waar mogelijk thematisch gegroepeerd. Er was ook geprobeerd een verband te leggen tussen heden en verleden. Zo waren bij bepaalde thema’s teksten

¹ ‘Fries Museum topper museumweekend’, *Leeuwarder Courant*, 24 april 2001.

van artikelen en grondrechten uit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en uit het Verdrag voor de Rechten van het Kind geplaatst. Nadere uitleg en een historische toelichting ontbraken. Een aantal objecten kreeg door spotverlichting een extra accent. Naast twee kartonnen dozen en een plastic kratje, die nog niet nader bekeken en geregistreerd leken te zijn, lag op de onderste plank achtere-loos op zijn kant een buste van Adolf Hitler. De groene belichting achter het voorwerp wierp een schaduw van het profiel van de *Führer* op de vloer. Daarboven twee paar soldatenschoenen en andere Duitse militaire voorwerpen, zoals een *Stahlhelm*. Daarnaast een aantal door geallieerde vliegtuigen gedropte bevoorradingsblikken. Een gedeelte van de ruimte was ingericht met verduisteringsmateriaal. Met een druk op de knop werd het in de ruimte donkerder. Op een andere plank was het beruchte houten bord ‘Voor Jooden verboden’ rechtop gezet. NSB-attributen stonden gegroepeerd bij elkaar: een opgevouwen vlag met duidelijk zichtbaar het NSB-embleem, rood-zwarte armbanden, tafelvaandels en verschillende insignes van Musserts beweging. Bovenin een vlaggetje met het vignet van de Nationale Jeugdstorm. Een ander schap was gevuld met neonazistische pamfletten, voorzien van hakenkruisemblemen. Te midden van deze naoorlogse geschriften lag de matte, flets blauw-grijs, gestreepte muts van een concentratiekampgevangene er wat onwettelijk bij. Ook het dagelijks leven in oorlogstijd werd getoond. Vernuftig gemaakte noodkacheltsjes waren in verschillende soorten en maten te zien en in een volgende stelling stonden allerlei surrogaat levensmiddelenproducten uitgesteld. Daar weer naast verschillende naoorlogse herinneringsborden. Wat de bezoeker niet kon ontgaan was het speelgoedtreintje dat in beweging kon worden gezet en over een aantal stellingplanken tussen de objecten een paar rondjes reed. Het is een speelgoedversie van de beschilderde vrijheidstrein ‘1 voor allen. Artikel 1’ die op initiatief van het Nationaal Comité 4 en 5 Mei ter gelegenheid van vijftig jaar bevrijding in 1995 door Nederland reed. In een afgeschermd achterafstelling stonden tientallen in elkaar gezette modellen op schaal van oorlogsvoertuigen en -vliegtuigen. Achter de doorgang in het depot was een rij stellingen opgesteld, die voor het publiek niet bereikbaar was. Wat zich daarin bevond was moeilijk zichtbaar. Het kleinere materiaal was ingepakt in archiefdozen van verschillend formaat. Het open depot gunde de bezoeker een kijkje in het domein van de conservator annex collectiebeheerder.

Tot de sluiting van het Verzetsmuseum Friesland in de zomer van 2012 in verband met verhuizing naar de nieuwbouw op het Wilhelminaplein in Leeuwarden, was het open depot voor het publiek te bezichtigen. De volgepakte magazijnstellingen – en wat er getoond werd in de vaste presentatie – gaven een goede indruk van de hoeveelheid materieel erfgoed van de Tweede Wereldoorlog en de grote variatie die alleen al in Friesland is verzameld. Friesland is niet uitzonderlijk. De vele over het land verspreide grote en kleine oorlogsmusea beheren gezamenlijk een veelvoud aan oorlogsobjecten. Bovendien bevinden zich nog eens tal van deel-

collecties in andere, niet specifiek op de Tweede Wereldoorlog georiënteerde, historische musea en heeft nog een onbekend aantal particulieren als hobby verzamelingen aangelegd, zonder daar een museum mee in te richten. Van geen enkele andere periode uit de Nederlandse geschiedenis is zoveel verzameld als van de Duitse bezetting. Dit hoofdstuk richt zich op de manier waarop de oorlogs- en verzetmusea en herinneringscentra het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog verzamelden en beheren, en hoe deze collecties tot stand zijn gekomen. Door ogenschijnlijk ‘gewone’ voorwerpen uit de oorlogsjaren bij een museum onder te brengen kregen deze de status van een museaal object. Verzamelingen in een museum transformeerden tot een museale collectie.

Vaak stond een particuliere verzameling aan de basis van de totstandkoming van musea. Het Verzetmuseum Friesland is hiervan een goed voorbeeld. De omvangrijke collectie oorlogsmateriaal, bijeengebracht door een gepassioneerde verzamelaar, speelde een doorslaggevende rol bij de oprichting van dit museum. De ontstaansgeschiedenis van het Verzetmuseum Friesland zal hier worden toegelicht en vervolgens worden geplaatst in het perspectief van de oprichtingsplannen van de verzetmusea in Amsterdam en Zuid-Holland. Deze musea ontstonden namelijk zonder dat er een collectie voorhanden was. Om een tentoonstelling te kunnen inrichten, begonnen deze instellingen bij wijze van inhaalslag met het verwerven van museale objecten. Er wordt voorts ingegaan op de collectieontwikkeling van de verzetmusea en op de vraag in hoeverre deze van elkaar verschillen.

De motieven en criteria voor de verzamelaar om materiaal te verwerven zijn divers en wijken vaak wezenlijk af van de overwegingen die de conservator van een erkend museum maakt om collecties te vormen en te beheren. Deze afwijkende benadering heeft zich gaandeweg ontwikkeld, want aanvankelijk lieten de oorlogsmusea zich leiden door een ongebreidelde verzameldrift van alles wat maar aan de oorlog herinnerde. Omdat het Nationaal Oorlogs- en Verzetmuseum Overloon lange tijd het enig aansprekende oorlogsmuseum in Nederland was, had het de functie van een soort nationaal depot van voorwerpen en objecten uit de oorlog. De komst begin jaren tachtig van andere oorlogs- en verzetmusea en herinneringscentra had tot gevolg dat er in Nederland steeds meer oorlogsmateriaal op georganiseerde basis werd verzameld en er verspreid over het hele land collecties werden gevormd. De museumdepots raakten steeds voller, terwijl bij de musea onvoldoende professionaliteit en deskundigheid op het terrein van collectiebeheer aanwezig was. De musea, die vooral werden gedreven door ideële motieven, gaven geen hoge prioriteit aan deze aspecten van het museumwezen. Pas geleidelijk aan raakten de instellingen ervan doordrongen dat het bezit van een collectie ook een verantwoord beheer vereist. Dit proces wordt nader geanalyseerd. Toen in de jaren negentig de centrale overheid haar verantwoordelijkheid begon te nemen voor het behoud van de nalatenschap van de oorlog, werden de museale oorlogsinstel-

lingen beter gefaciliteerd in hun collectiebeheer en raakten de musea ervan door-drongen een meer evenwichtig collectiebeleid te voeren. Het bewaard gebleven museale materiële erfgoed van de oorlog had intussen een ongeken-de omvang aan-genomen, met als gevolg dat de situatie vrij onbeheersbaar was geworden. De zorg van de overheid voor de materiële oorlogsnalatenschap kreeg in de eenentwintig-ste eeuw een vervolg. De politiek en de beleidmakers raakten ervan overtuigd dat het behoud en de toegankelijkheid van het oorspronkelijke historische materiaal essentieel waren om ook in de toekomst duiding aan de Duitse bezetting van Nederland en de Japanse bezetting van Nederlands-Indië te kunnen geven. Van-uit het besef dat de afstand tot de oorlog groeide en dat de oorlogsgeneratie aan het verdwijnen was, zorgde de overheid voor een stevige impuls tot het behoud en be-heer van het (kwetsbare) materiële oorlogserfgoed. In 2007 lanceerde de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport het omvangrijke en ambitieuze program-ma Erfgoed van de Oorlog. Dit initiatief betekende een sterke impuls voor het col-lectiebeheer van de musea. Maar na voltooiing van het programma in 2010 be-schouwde het ministerie de actieve overheidsbemoedeningen op dit terrein als af-gerond. Vijfenzestig jaar na de bevrijding ging de oorlog ‘met pensioen’. Niet dat met deze extra *input* de zorg voor het erfgoed voltooid zou zijn. Integendeel, maar de overheid trad naar de achtergrond en de aandacht voor de collecties is nu voor-al weer de verantwoordelijkheid van het museumveld. De musea zullen zelf de re-gie in handen moeten nemen.

Musea verzamelen, bewaren en beheren nalatenschappen uit cultuurhistorisch en maatschappelijk besef, omdat deze overblijfselen voor de samenleving van nu en in de toekomst van waarde zijn. Maar een belangrijk, zo niet het belangrijkste motief is dat – een selectie van – de gecollectioneerde objecten ook getoond wor-den in de museale presentaties. Aan de hand van de ontwikkeling van het inrich-tingsplan voor het nieuwe Fries Verzetsmuseum wordt tot slot ingegaan op de wij-ze waarop dit museum zijn museale objecten in het tentoonstellingplan tot hun recht laat komen. Uitgangspunt van dit inrichtingsconcept was dat de historische objecten ook in de nieuwe opstelling een belangrijke plaats zouden innemen. Maar, luidde de vraag, moest daarbij ook de open-depotopstelling in enige vorm gehandhaafd blijven?²² Diende het object deel uit te maken van een meer concept-gerichte tentoonstelling, waarbij het verhaal en de informatie-overdracht centraal staan? Of moest geopteerd worden voor een meer objectgerichte tentoonstelling, waarbij het museale voorwerp uitgangspunt is en het brengen van gelaagde infor-matie meer betekenis aan het object geeft? De discussie over de nieuwe inrichting

1 Zo men dat al gewild had, was een open-depotpresentatie zoals in de Kanselarij alleen al om prak-tische redenen niet mogelijk. In de nieuwe situatie worden de collecties van het Fries Verzetsmu-seum en het Fries Museum ondergebracht in een nieuw, optimaal geklimatiseerd centraal depot in een pand elders in de stad.

leidde tot een herbezinning op de rol van het object in de presentatie, maar raakte ook één van de primaire taakstellingen van een museum: het verzamelen en het beheren van objecten en collecties.

HET MUSEALE OBJECT EN ERFGOED

Historische musea bevatten de materiële getuigen van het verleden. Hoe verschillend van aard en opzet ook, dat tastbare verleden wordt gekoesterd door collecties te vormen en het verzamelde te beheren.³ Wat de musea vervolgens met de materiële getuigen van de mens en zijn omgeving doen, bepaalt in feite het actuele bestaansrecht van de instelling. De Britse hoogleraar Museum Studies Susan M. Pearce betoogde dat het museum beschouwd moet worden als een sociaal fenomeen dat voortgekomen is uit de praktijk van het collectioneren.⁴ Musea collectioneren uiteenlopende objecten. Maar wat moet nu onder een museaal object verstaan worden en hoe is het begrip het beste te definiëren?

In museale kring worden de termen object, voorwerp, 'specimen', en het door archeologen vaak gehanteerde artefact afwisselend gebruikt om in feite hetzelfde aan te duiden. Susan Pearce schaaft al deze begrippen onder de noemer 'materiële cultuur'.⁵ Wat musea wel of niet verzamelen wordt bepaald door de cultuurhistorische waarde die de instellingen aan een object toekennen. Een voorwaarde daarbij is dat aan het opnemen van een object in een museumcollectie een zorgvuldige afweging voorafgaat. Het is de doordachte wijze van selecteren die een oorspronkelijk voorwerp doet veranderen in een museumstuk, stelt Pearce.⁶ Een belangrijke eigenschap van een museaal object is dan ook dat er subjectieve waarden aan te verbinden zijn. Zo maakt de Tsjechische museoloog Zbyněk Stránský vanuit een filosofisch perspectief een onderscheid tussen een *thing* en een *object*. Een *thing* is meer onveranderlijk van aard. Het maakt deel uit van de visuele materiële werkelijkheid. 'It does exist even though it is not the objective of our cognitive intention'. Een *object* daarentegen heeft dynamische kenmerken. Aan het object is betekenisgeving verbonden en het is onderworpen aan een proces van beredene-

3 Dorsman, Jonker en Ribbens, *Het zoet en het zuur*, p. 130.

4 Susan M. Pearce, 'Introduction', in: Susan M. Pearce, *Interpreting Objects and Collection*, (London/New York 1994. Digital printing 2006), p. 1.

5 Susan M. Pearce, 'Museum objects', in: Susan M. Pearce, *Interpreting Objects and Collection* (London/New York 1994. Digital printing 2006), p. 9. Zie ook: J.P. Sigmond en E. Sint Nicolaas, *Kijken naar geschiedenis. Onderzoeken en tentoonstellen van historische voorwerpen* (Zwolle, 2005), p. 29-29.

6 Susan M. Pearce, 'Museum objects', p. 9.

7 Zbyněk Z. Stránský, 'Object – Document. Or do we know what we are collecting?'. In: R. Schärer (ed.) *Object – Document?* (Icofom Study Series, Vervej/Zwitserland), n.a.v. Symposium 'Object – Document?' (Beijing, China, september 1994, p. 47.

ring en interpretatie, aldus Stránský.⁷ Museumobjecten zijn daarmee in feite losgeweekt van hun oorspronkelijke primaire context en overgegaan naar een nieuwe, museale realiteit. De Zwitserse museoloog Martin R. Schärer kent nog een andere eigenschap aan het object toe. Museale objecten zijn metaforen, betekenisdragers en voertuigen voor ideeën, en zijn daarmee onderdeel van een communicatieproces.⁸

Uitgaande van de zingeving die verbonden is aan het museale object komen cultuurhistorici Peter Sigmond en Evelyn Sint Nicolaas – die een voorkeur hebben voor het gebruik van de term voorwerp boven object – tot de volgende omschrijving: ‘historische voorwerpen zijn voorwerpen uit het verleden waaraan betekenis wordt ontleend of toegekend waardoor ze een rol spelen in ons beeld van het verleden of daartoe relevante informatie verschaffen’.⁹ In de context van deze studie zal vooral de term ‘object’ worden gebruikt. Dit ruime begrip omvat niet alleen driedimensionale zaken, maar ook ‘plat’ materiaal, zoals documenten, kranten, prenten en ander drukwerk alsook audiovisueel materiaal, zoals foto’s, film- en geluidsfragmenten. Kortom onder ‘objecten’ wordt hier verstaan: alle uit het verleden overgeleverde materiële zaken die door musea verzameld worden.

Museale objecten worden beschouwd als cultuurhistorisch erfgoed. In de traditionele betekenis wordt onder erfgoed verstaan de objecten en bezittingen die van generatie op generatie worden overgedragen. De meer actuele, gangbare betekenis verwijst vooral naar de waarde die aan objecten uit het verleden ontleend kan worden. Volgens cultuurhistoricus Rob van der Laarse spreken we dan over materiële getuigenissen uit het verleden als een samenleving die belangrijk vindt om te bewaren, te beschermen en ook in de toekomst door te geven. Wat iets tot cultureel erfgoed maakt is dat er naast verzamelen en beheren van objecten ook een actieve overdracht en betekenisgeving verbonden is aan deze objecten. Een betekenis die voor een bepaalde samenleving of groep bijdraagt aan de identiteitsvorming van deze samenleving of groep.¹⁰ Een object heeft daarmee dus, naast een oorspronkelijke, praktische of esthetische waarde, óók een symboolwaarde. Zo is het kader waarin het object existeerde van belang en wordt het eigene van een object vooral bepaald door de sociale omgeving en de situatie waar het in een bepaal-

8 Martin R. Schärer, ‘The role of the object: Theoretical Approach and a Practical Example’. In: *The Language of Exhibitions, iocofom Study Series 19*. Symposium ‘The Language of Exhibitions’, Vevey, Zwitserland, oktober 1991, Basic papers, p. 100. Op CD uitgebracht door Hildegard K. Viereggen en Anita B. Shah, oktober 2002.

9 J.P. Sigmond en E. Sint Nicolaas, *Kijken naar geschiedenis. Onderzoeken en tentoonstellen van historische voorwerpen* (Zwolle 2005), p. 28.

10 Rob van der Laarse, ‘Erfgoed en de constructie van vroeger’, in: Rob van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005), p. 8.

de samenhang wordt getoond.¹¹ Het object is dus voortdurend aan interpretatie onderhevig. Daarbij kan de oorspronkelijke waarde en betekenis heel anders zijn dan het gewicht dat er vervolgens, vanuit het perspectief van een erfgoedobject, aan wordt gegeven. Zo bestaat er een krachtenveld tussen de – conceptuele en materiële – authenticiteit van het object en de identiteit die aan het erfgoedobject wordt ontleend. Binnen het ‘erfgoedbedrijf’ voert deze symboolwaarde de boven- toon, concludeert Van der Laarse: ‘... als het erop aan komt gaat identiteit altijd boven authenticiteit’.¹²

Elementen uit het verleden zijn van belang voor het heden omdat ze bepaalde herinneringen in stand houden, de ontstaansgeschiedenis van iets verduidelijken of kenmerkend zijn voor een bepaalde ontwikkeling of periode.¹³ Maar objecten worden niet ‘op eigen kracht’ tot cultureel erfgoed verheven. Aan objecten wordt bewust en actief betekenis gegeven. Hoogleraar archiefwetenschap Theo Thomassen benadrukt dat objecten erfgoed worden

doordat mensen die dezelfde waarden delen er erfgoed van maken, er een generatie overstijgende symbolische betekenis aan toekennen, besluiten om er een symbool van hun relatie met het verleden van te maken. Intrinsieke eigenaardigheden als ouderdom of originaliteit spelen in dat proces een ondergeschikte rol. Objecten worden geen erfgoed omdat ze ons iets te vertellen hebben, maar omdat mensen iets met ze willen vertellen.¹⁴

Objecten als zodanig vertellen dus geen verhalen. Die worden door betrokkenen verteld. Dat kunnen overlevenden zijn of conservatoren, maar ook instellingen of overheden. Zij presenteren een eigentijdse interpretatie in een poging het verleden begrijpelijk te maken. Erfgoed is daarbij een bruikbaar instrument.¹⁵

Erfgoed heeft zodoende te maken met interpretaties van het verleden. Het is onderhevig aan een proces van duiding en keuzes. Het is subjectief en veranderlijk, en heeft een actuele politieke, maatschappelijk en culturele functie. Erfgoed is een creatie van het hier en nu, gecreëerd, gevormd en beheerd als reactie op wensen en verlangens die vandaag de dag in de samenleving heersen. De Britse hoog-

11 Peter van Mensch, ‘Context en authenticiteit’, in: *Jaarboek Nederlands Openluchtmuseum*, nr. 5 (1999), p. 79.

12 Rob van der Laarse, *De oorlog als beleving. Over de musealisering en encenering van Holocaust-erfgoed* (Amsterdam, 2011), p. 40-42.

13 Carla van Boxtel, *Geschiedenis, erfgoed en didactiek* (Erfgoed Nederland, Amsterdam 2009), p. 25.

14 Theo Thomassen, *Archiefwetenschap, erfgoed en politisering*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de archiefwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam op woensdag 15 september 2010 (Amsterdam, 2011), p. 7.

15 Kees Ribbens en Esther Captain, *Tonen van de Oorlog. Toekomst voor het museale erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2011), p. 10.

leraar cultuurstudies Brian Graham en zijn collega Peter Howard vatten erfgoed als volgt samen:

Heritages are present-centred and are created, shaped and managed by, and in response to, the demands of the present. As such, they are open to constant revision and change and are also both sources and result of social conflicts.¹⁶

Op basis van deze redenering kent David Harvey, historicus en cultuur-geograaf, de volgende eigenschappen aan erfgoed toe:

Heritage is subjective and filtered with reference to the present, whenever that present actually is. It is a value-laden concept, related to processes of economic and cultural commodification, but intrinsically, reflective of a relationship with the past, however that past is perceived and defined.¹⁷

Het begrip erfgoed kent vele interpretaties, maar is in ieder geval te verbinden aan de begrippen herinnering en identiteit. Het is een instrument in het cultuurmaatschappelijk gedrag. Aan de betekenis van erfgoed wordt daarnaast ook een politieke factor toegekend, want veranderende interpretaties van het verleden hebben consequenties voor de waarde en functies van erfgoed voor bepaalde instanties of groepen. De sociaal-geograaf Sara McDowell legt sterk het accent op deze politieke functie. Zij ziet erfgoed als een proces dat gebaseerd is op het verleden, maar tevens nauw verbonden is met onze eisen van identiteit die in het heden liggen. Het wordt aangewend om opvattingen en ideeën te kunnen verklaren, te weerleggen of zelfs te manipuleren, verschaft een zekere goedkeuring of legitimatie aan gedragingen en kan 'eenheid bevorderend' werken. Erfgoed is daarom ook politiek en vaak territoriaal bepaald. Het bedient in zijn communicatie bepaalde groepen en partijen als het gaat om processen van in- en uitsluiting, van continuïteit en instabiliteit, stelt McDowell.¹⁸ Hiervan uitgaande kan gezegd worden dat aan het omgaan met erfgoed een proces van maatschappelijke toe-eigening is verbonden. Door een zekere waardetoekenning door groepen in de samenleving wordt iets erfgoed en zal dat alleen blijven, wanneer dat proces duurzaam is.¹⁹

16 Brian Graham en Peter Howard, 'Heritage and Identity', in: Brian Graham en Peter Howard (eds.), *The Ashgate Research Companion to heritage and Identity* (Hampshire/Burlington 2008), p. 3.

17 David C. Harvey, 'The history of heritage', in: Brian Graham en Peter Howard (eds.), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity* (Hampshire/Burlington 2008), p. 20.

18 Sara McDowell, 'Heritage, memory and Identity', in: Brian Graham en Peter Howard (eds.), *The Ashgate Research Companion to heritage and Identity* (Hampshire/Burlington 2008), p. 49.

Barbara Kirshenblatt-Gimblett, hoogleraar *Performance Studies* aan New York University, concludeert dat musea zich de laatste decennia ontwikkeld hebben als de dragers van erfgoed bij uitstek. Vanuit een etnografisch perspectief beschouwt zij erfgoed als een vorm van culturele productie. Erfgoed is weliswaar gebaseerd op het verleden, maar brengt iets nieuws voort. Aan de tentoongestelde objecten worden vanuit het erfgoedbesef culturele waarden toegevoegd. Erfgoed is een proces van metaculturele handelingen. Museologische waarden en methoden, zoals collectie, documentatie, conservering, presentatie, evaluatie en interpretatie, worden verbonden met levende personen, hun kennis, hun handelingen, hun voorwerpen, hun sociale wereld en hun leefomgeving. Erfgoed veronderstelt een zelfbewuste selectie van wat waardevol geacht wordt, betoogt Kirshenblatt.²⁰ Kortom, hoe er ook tegen erfgoed wordt aangekeken, het zegt vooral iets over hen die het creëren.

Erfgoed, en dat geldt zeker voor 'erfgoed van de oorlog', wordt in één adem genoemd met de herinnering aan het verleden. Cultuurhistoricus David Lowenthal, die in zijn boek *The Past is a Foreign Country* ingaat op de relatie tussen erfgoed en geschiedenis, vervangt *heritage* zelfs door de term *memory*. Voor hem hebben beide termen vrijwel dezelfde betekenis. Hij benadrukt de sociale, culturele en politieke waarde van de herinnering.²¹ Herinnering is identiteitsvormend. Groepen of gemeenschappen grijpen terug op hun collectieve herinneringen, om daarmee een gedeelde identiteit in het heden te creëren, waarbij de neiging bestaat een gewenst c.q. geïdealiseerd beeld van het verleden te scheppen.²² Het op zoek gaan naar onze identiteit veronderstelt een moderne breukervaring met het verleden, aldus Van der Laarse. Hij veronderstelt dat het 'vreemde verleden' eerst gemusealiseerd en genationaliseerd wordt voordat het eigendom van ons wordt. Pas door onteigening en toe-eigening veranderen museale collecties en andere materiële getuigenissen in nationaal cultureel erfgoed.²³

De herinnering is flexibel en past zich voortdurend aan. Zij zoekt naar aansluiting bij onze huidige identiteit en naar het geven van betekenis aan de samenleving waarin wij leven. In feite is er sprake van een samenspel van herinnering en identiteit, dat mede bepaald wordt door het beeld dat wij hebben van eigenschappen en activiteiten in het gemeenschappelijk verleden.²⁴ Om met Lowenthal te spreken: het verleden wordt gebruikt om het heden naar de hand te zetten.²⁵ Vertaald naar

19 Riemer Knoop, *Tussen ooggetuigen en erflaters. Denken over het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2006), p. 15.

20 Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 'De rol van musea. Van etnologie naar erfgoed', in: *Levend Erfgoed*, jaargang 5 (2008), nr. 1, p. 4-9.

21 Lowenthal, *The Past is a Foreign Country* (Cambridge 1985, 16e druk 2011), p. 194.

22 Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*, p. 198.

23 Rob van der Laarse, *De oorlog als beleving*, p. 21.

24 Ribbens, *Eigentijds Verleden*, p. 37 en 48.

25 Lowenthal, *The past is a foreign country*, p. 210.

de museale context: het historisch object met zijn erfgoedbetekenis wordt ingezet om een geconstrueerd verhaal van het verleden te vertellen.

Overigens is een museum bij voorbaat al een in het heden geënceneerde werkelijkheid. Denk alleen al aan de objecten die getoond worden: deze zijn niet geconstrueerd met de bedoeling in een museum te belanden en nemen door de gepresenteerde context verschillende identiteiten aan.

'VERZETSMENSEN VERZAMELEN NIET'

'Verzetsmensen verzamelen niet. Ik ken niemand uit het verzet die verzamelt. Ze bewaren', is een uitspraak van Gerk Koopmans, die van 1989 tot 2006 conservator/directeur van het Verzetsmuseum Friesland was en jarenlang aanwinsten voor het museum in ontvangst nam.²⁶ De schenking van een verzetsstrijder of andere oorlogsgetuige bevat veelal tastbare herinneringen aan een ingrijpende periode uit zijn of haar leven. De lang bewaarde en diep gekoesterde objecten hebben een persoonlijke, emotionele betekenis, zo betoogt Koopmans.²⁷ In zijn periode als conservator was hij er verantwoordelijk voor dat de museumcollectie, opgebouwd vanuit het 'verzamelaarsperspectief', veranderde in een collectie waarin steeds meer belang aan de historische en narratieve betekenis van het object werd gehecht. Niet zozeer de historische of unieke waarde van een object kwam voorop te staan, maar de gebleken of veronderstelde zeggingskracht van het voorwerp. Bij de acquisitie ging Koopmans hiermee steeds meer rekening houden, waardoor gaandeweg de aard en samenstelling van de collectie veranderde. Met de uitspraak 'Verzetsmensen verzamelen niet' wordt gesuggereerd dat verzamelaars vanuit een ander perspectief handelen, bijvoorbeeld: 'verzamelen om te verzamelen'. Dit zou dan ook iets zeggen over de collecties van veel oorlogsmusea. Want veel van de 83 Nederlandse oorlogsmusea zijn het resultaat van initiatieven van verzamelaars en dus voortgekomen uit een verzameldrift. Het roept daarom de vraag op wat de verzamelaar nu drijft en wat kenmerkend is voor zijn verzameling. Susan Pearce voert drie motieven aan om te verzamelen: een behoefte om souvenirs, oftewel tastbare herinneringen te bezitten, een zogenoemde fetisjistische drijfveer en een professionele visie om systematisch en verantwoord te willen collectioneren, zoals dat door musea gebeurt.²⁸

In dit verband is het opvallend dat de termen verzameling en collectie veelal door elkaar worden gebruikt. In de Engelse en Franse taal wordt zelfs zonder onder-

26 Interview met Gerk Koopmans, 10 februari 2010, en: Yvonne Gnirrep, 'Verzetsmuseum Friesland sluit om groots te herleven', 1994. Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland 1994.

27 Interview met Gerk Koopmans, 10 februari 2010.

28 Susan M. Pearce, *Museums, objects and collections* (Washington DC, Smithsonian Institution Press 1993).

scheid over *collection* gesproken. Toch wordt het begrip collectie vooral in verband gebracht met professionele, institutionele ‘verzamelingen’. Het suggereert dat er bewust en vanuit de missie van een museale instelling wordt gecollectieerd en er sprake is van een academisch vastgestelde ordening en selectie. De samenstelling van zo’n collectie is inhoudelijk onderbouwd, er zijn collectieprofielen opgesteld en het collectiebeleid wordt beoordeeld volgens toetsbare criteria. De term particuliere verzameling daarentegen heeft veelal een andere connotatie. Deze wordt eerder in verband gebracht met wat verzamelaars als hobby, tijdverdrijf of uit speculatieve overwegingen zoal bijeenbrengen. Aan verzamelen zijn subjectieve kenmerken verbonden, zoals ‘verzameldrift’ of, zoals Pearce het noemt, ‘fetisjisme’. Museoloog Nicholai Aristides noemt een verzameling zelfs een ‘georganiseerde obsessie’. Een verzameling veronderstelt een zekere orde en systematiek en wellicht ook een streven naar volledigheid, in de zin dat de verzamelaar zijn collectie compleet wil hebben. De belangstelling van de verzamelaar wordt niet beperkt door de intrinsieke waarde van het object. Welke inspanning het hem ook kost, hij zal zijn gewenste object willen bezitten, aldus Aristides.²⁹ Hoogleraar marketing Russell W. Belk onderzocht gedrag en motivatie van verzamelaars als vorm van consumptiegedrag. Hij definieert verzamelen als het proces van actief, selectief en hartstochtelijk verwerven en bewaren van objecten, die hierdoor verwijderd worden uit hun oorspronkelijke omgeving en ontdaan worden van hun normale gebruik. Deze objecten moeten vervolgens gezien worden als onderdeel van een samenspel van niet-identieke voorwerpen of ervaringen. Belk verbindt daar vervolgens de kwalificatie aan dat hij verzamelen ziet als een begerige, bezitterige, en materialistische bezigheid.³⁰ In het kader van dit boek volstaat de meer neutrale en algemene karakterisering van verzamelen als het bijeenbrengen van objecten op basis van een door persoonlijke voorkeur bepaald thema, met een belangrijke toevoeging uit het *Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal* (2010): dat het verzamelen door particulieren vooral gezien moet worden als een liefhebberij.

In de praktijk lopen de resultaten van particuliere verzamelpraktijken sterk uiteen, variërend van curieuze samenraapsels tot verzamelingen die de vergelijking met een museale collectie met glans kunnen doorstaan. Conservatoren van erkende musea onderhouden dan ook vaak intensieve contacten met particuliere verzamelaars. Met regelmaat vinden er uitwisselingen van objecten en (deel)verzamelingen plaats. En niet zelden staan particuliere verzamelingen aan de basis van musea, zoals bij het Fries Verzetsmuseum het geval is.

29 Aristides, N. (1988) ‘Calm and uncollected’, *American Scholar* jaargang 1988, nr. 57(3), p 327-336. p. 330. Geciteerd in: Susan M. Pearce, ‘The urge to collect’, in: Susan M. Pearce, *Interpreting objects and collection*, p. 157.

30 ‘[...] an acquisitive, possessive, and materialistic pursuit’. Russell Belk, ‘Collecting as luxury consumption: Effects on individuals and households’, in: *Journal of Economic Psychology*, 16 (1995), p. 479.

Verzamelen is een verschijnsel dat onmiskenbaar deel uitmaakt van de Nederlandse volkscultuur. Bijzonder hoogleraar in de cultuurgeschiedenis Peter Sigmond stelt dat in geen enkele periode zo veel werd verzameld en het verleden zo nadrukkelijk, bijna krampachtig is vastgehouden, als in de twintigste eeuw.³¹ Ongeveer 10% procent van de Nederlandse bevolking van zestien jaar en ouder geeft aan in enige vorm documenten, prenten, antiquiteiten of andere voorwerpen met historische waarde te verzamelen.³² Kenmerk van de verzamelende hobbyist of amateurhistoricus is dat hij persoonlijk zijn verzameldoelen stelt, zijn eigen verzamelcriteria formuleert en aan niemand verantwoording hoeft af te leggen. Vaak gaat het voor de verzamelaar om het verzamelen op zich en lijkt hij minder geïnteresseerd in de historische achtergronden van de verzameling. Maar evenzeer is het aannemelijk, zoals historicus Kees Ribbens stelt, dat naarmate een verzamelaar zich langer en intensiever bezighoudt met zijn onderwerp, er steeds meer vragen zullen ontstaan over herkomst, functie en betekenis van de verzamelde objecten.³³ In het bijzonder de Tweede Wereldoorlog heeft altijd een sterke aantrekkingskracht op veel – overigens vooral mannelijke – verzamelaars uitgeoefend. Het is een verzamelthema uit een recente, aansprekende periode waarvan relatief veel materiaal, dat typerend is voor die tijd, te achterhalen is.

Voor de enthousiaste, toegewijde verzamelaar is het verzamelen veelal een soort levensvervulling geworden: een hobby die zin aan het leven geeft. De verzamelaar zoekt naar erkenning voor zijn verzameling, met als ultiem resultaat het onderbrengen van de verzameling in een – zelf opgericht – museum: de bekroning van zijn of haar jarenlange verzamelinspanningen.³⁴ Tal van zoldervertrekken, garages en schuren gevuld met oorlogsmateriaal zijn in de loop van de tijd verheven tot zelfbenoemde musea.

De waardering voor zijn passie ondervindt de verzamelaar daarnaast bij mensen die affiniteit met zijn verzamelterrein hebben of op zijn minst in het bewuste onderwerp en in de thematiek geïnteresseerd zijn. Verzamelaars en kenners zoeken elkaar daarom op.³⁵ Verzamelbeurzen zijn de locatie bij uitstek waar zij elkaar treffen. Op dergelijke beurzen – alsook op het internet via sites als eBay en Marktplaats – vindt een levendige (ruil)handel plaats. Voor de verzamelaars van attributen uit de Tweede Wereldoorlog zijn er de verzamelbeurzen georganiseerd door de in 1963 opgerichte Documentatiegroep '40-'45. Deze vereniging vormt voor de verzamelaars een bron van contacten en een stimulans om door te gaan met hun

31 Sigmond en Sint Nicolaas, *Kijken naar geschiedenis*, p. 13.

32 Frank Huysmans en Jos de Haan, *Het bereik van het verleden. Ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed. Het culturele draagvlak*, deel 7, Sociaal en Cultureel Planbureau (Den Haag, december 2007), p. 167.

33 Ribbens, *Een eigentijds verleden*, p. 107.

34 Jaco Baveling, *Hebben is houden* (Soesterberg 2009), p. 211-224.

35 A.v., p. 98-115.

passie. Aanvankelijk vonden de beurzen bij leden thuis plaats, maar spoedig werd uitgeweken naar grote zalen. Op de beurzen werden boeken, documenten en vooral veel militaria geruild en ook wel verhandeld. Vanaf eind jaren tachtig organiseerde de vereniging ook ruilbeurzen in het Verzetsmuseum Friesland en in het Oorlogs- en Verzetsmuseum in Overloon. Begonnen met een tiental oorlogsverzamelaars telde de vereniging in 1987 bij het vijftienvijftigjarig bestaan 1099 leden. Begin jaren negentig nam de landelijke belangstelling voor de beurzen enigszins af, omdat er steeds vaker ook commerciële militariabeurzen werden gehouden.³⁶ De laatste jaren is het ledental van de Documentatiegroep teruggelopen. Maar met 713 leden in 2012 is er nog altijd sprake van een aanzienlijke belangstelling voor het verzamelen van oorlogsmateriaal.³⁷

Het is opvallend dat veel verzamelaars zich vooral op het militaire aspect van de oorlog richten. Wapens, insignes en uniformen, zowel van geallieerde als van Duitse zijde, zijn geliefde verzamelobjecten.³⁸ Deze belangstelling is er altijd geweest, ook toen vanaf de jaren tachtig de aandacht in de historische wetenschap, het geschiedenisonderwijs en in de museale presentaties minder uitging naar militaire gebeurtenissen en zich meer richtte op de Jodenvervolging en onderwerpen als het nationaal-socialisme, de economische gevolgen van oorlog en bezetting, en het dagelijks leven.³⁹ De specifieke interesse voor militaria en de behoefte om met de verzameling een particulier museum in te richten, laten zich vertalen in het gegeven dat 65% van de oorlogsmusea onder te brengen is in de categorie ‘militair, strijd en bevrijding’.

36 A. Turkenburg, ‘30 jaar Documentatiegroep ’40-’45, Terugblik ’40-’45’. *Orgaan van de Documentatiegroep ’40-’45*. Speciale uitgave ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van de Documentatiegroep, 1993. p. 132-139.

37 Mededeling van de voorzitter van de Documentatiegroep ’40-’45, H. Rombouts, in e-mailbericht aan de auteur, 21 mei 2012 en *Terugblik ’40-’45. Orgaan van de Documentatiegroep ’40-’45*, nr. 10, oktober 2011.

Verzamelaars op het gebied van de luchtoorlog onderhouden onderling contact via de in 1975 opgerichte Studiegroep Luchtoorlog 1939-1945. De studiegroep telt ongeveer 300 leden. Zie <http://www.airwar39-45.nl> (geraadpleegd 27 juli 2012).

38 De Stichting Samenwerkende Militariaverzamelaars (SMV), opgericht in 1980, organiseert vijf beurzen per jaar. Voor Nederland zijn dit de grootste beurzen op militariagebied (zie: <http://www.stichtingsmv.nl>, geraadpleegd 27 januari 2013). In 1990 is voorts de Stichting Historische Militaria (SHM) opgericht, in 1998 omgevormd tot de Vereniging Historische Militaria (VHM), met als doel het actief bevorderen van de kennis over en de interesse in met name de 20ste-eeuwse militaire historie. VHM is betrokken bij diverse *re-enactments* en neemt deel aan zogenaamde *mock battles*, waarbij gevechtssituaties uit het verleden worden nagebootst (zie: <http://www.livinghistory.nl>, geraadpleegd 27 januari 2013). Mensen die als hobby geïnteresseerd zijn in tanks en andere militaire voertuigen zijn verenigd in de TWENOT (Tweede Nederlandse Organisatie van Tankhobbyisten). De organisatie bestaat sinds 1976 en is een voortzetting van de ENOT (Eerste Nederlandse Organisatie van Tankhobbyisten). Zes keer per jaar komt het verenigingsblad *De Tank* uit (zie: <http://www.twenot.nl>, geraadpleegd 9 augustus 2013).

39 Zie onder meer: Hondius, *Oorlogslessen*, p. 301-305.

Sommige van de uit particuliere initiatieven opgerichte oorlogsmusea waren een kort leven beschoren. Een museum met particuliere middelen beheren is een veeleisende en kostbare aangelegenheid. Verzamelaars van het eerste uur vallen weg of zijn niet langer in staat hun passie voort te zetten. Vaak is er geen (erf-)opvolging te vinden. Verzamelingen worden uiteindelijk van de hand gedaan of elders ondergebracht. Slechts een enkel particulier initiatief wist het niveau van ‘eenmansmuseum’ te ontstijgen. Aansprekende voorbeelden van particuliere musea die zich hebben opgewerkt en zich vooralsnog staande weten te houden zijn het Bevrijdingsmuseum Zeeland, Museum Bevrijdende Vleugels in Best, Museum 1940-1945 in Dordrecht en het OorlogsVerzetsMuseum in Rotterdam.

Dit laatste museum laat zien hoe een ‘verzamelaars-museum’ tot stand is gekomen en de verzameling vorm kreeg. De grondlegger van het museum, de Rotterdammer Arie Mast, verzamelde om een specifieke reden: verzamelen was een therapie om zijn oorlogservaringen als kind – hij heeft het bombardement van zijn stad meegemaakt – te verwerken. Psychiater prof. dr. J. Bastiaans van het Centrum ’45, befaamd om zijn behandeling van oorlogsgetraumatiseerden, adviseerde hem eind jaren zeventig op actieve wijze met zijn oorlogservaringen om te gaan.⁴⁰ Bastiaans dacht daarbij aan het verzamelen van documenten, foto’s en objecten uit de oorlog. Als heilzame tijdsbesteding ging Arie Mast aan de slag. Het verzamelen werd een passie. Oproepen in de krant brachten een stroom van schenkingen op gang.⁴¹ In het aanvaarden van materiaal was er bij Mast geen sprake van enige terughoudendheid, noch van enige selectiviteit. Alles was welkom. In korte tijd was er een verzameling oorlogsmateriaal van ongekende omvang bijeengebracht. Met steun van de gemeente kon het verzamelde materiaal vanaf 1985 in een als tijdelijk museum ingerichte ruimte aan de Rechthuislaan in Rotterdam tentoongesteld worden. Mast bleef doorgaan met zijn ‘opgelegde’ hobby, ook al stond de ruimte zo vol met spullen dat er nauwelijks ruimte was voor de bezoekers.⁴² Met de hulp van een vriendenstichting, de gemeente en sponsors verhuisde de verzameling in 1995 naar een groter pand, eveneens in de wijk Katendrecht. Kort daarop werd de naam OorlogsVerzetsMuseum Rotterdam aangenomen.⁴³ Ook in deze nieuwe inrichting bleef het overstelpende, chaotische karakter – dat zo kenmer-

40 Over J. Bastiaans zie: Bram Enning, *De oorlog van Bastiaans. De LSD-behandeling van het kampsyndroom* (Amsterdam/Antwerpen 2009).

41 Rinze Brandma, ‘Syndroom verwerkt met noest verzamelen’, *Brabants Dagblad*, 29 maart 1995; Leon Vankan, ‘Oorlogsmuseum als bevrijding’, *Algemeen Dagblad*, 29 maart 1995.

42 Leo van Atten, *Tien over toen. Tien bijzondere mensen, nauw betrokken bij het ontstaan van het OorlogsVerzetsMuseum, vertellen over de Tweede Wereldoorlog* (Rotterdam 2010), p. 6-9.

43 Van 1995 tot 2007 was het OorlogsVerzetsMuseum Rotterdam gehuisvest aan de Veerlaan. Sinds 2008 zijn museum en collectie ondergebracht in de ruimte onder de Pieter de Hooghbrug, tegenover metrostation Coolhaven in Rotterdam. Mumtaz Khadjé, ‘Rotterdammer Mast heeft museum om oorlog te vergeten’, *Het Parool*, 13 april 1995.

kend is voor menig particulier verzamelaarsmuseum – beeldbepalend. *Het Parool* schreef over het nieuwe museum:

De ruimtes zijn van onder tot boven volgepakt met allerlei voorwerpen, waardoor de bezoeker wordt overspoeld met een enorme hoeveelheid informatie. Je kunt het zo gek niet bedenken of Mast heeft het in zijn museum opgetast: variërend van oude exemplaren van toen alom bekende Sunlight zeepjes tot uniek fotomateriaal van de verschrikkingen in Auschwitz.⁴⁴

Trouw berichtte: ‘Er zijn vitrines vol vliegtuigmodellen en wapens uit de oorlog, militaire uitrustingsstukken, veldtelefoons en uniformen van Duitse en geallieerde zijde. Daartussen huisvlijt van Mast: een diorama van *D-Day* in Normandië’.⁴⁵ Toch bleef er nog steeds wat te wensen over, verzuchtte Mast: ‘Alleen van de Japenkampen hebben we nog niet zoveel. En stempels en oude fietsen niet’.⁴⁶

‘DIT MEI FRYSLÂN NET ÚT’

Het bestaan van een (particuliere) verzameling was vaak aanleiding een museum op te richten. In andere gevallen was de realisatie van een museum in eerste instantie ingegeven door ideële en morele motieven – ‘nooit meer oorlog’ – of was er behoefte aandacht te besteden aan een regionale geschiedenis, een bepaalde persoon of een specifieke gebeurtenis uit de bezettingsjaren. De reden om in Friesland een oorlogsmuseum op te zetten vond haar oorsprong in de aanwezigheid van een particuliere verzameling, gevormd naar de inzichten van een particuliere verzamelaar. Toen andere instanties en de provinciale overheid zich achter het idee schaarden, kreeg het voornemen concrete vormen.

Aanleiding tot de oprichting van het Verzetsmuseum Friesland vormde de expositie *v-25* in 1970, ter gelegenheid van 25 jaar bevrijding (zie afbeelding 2).⁴⁷

44 Mumtaz Khadjé, ‘Rotterdammer Mast heeft museum om oorlog te vergeten’, *Het Parool*, 13 april 1995.

45 Rinze Brandsma, ‘Syndroom verwerkt met noest verzamelen’, *Brabants Dagblad*, 29 maart 1995.

46 A.v.

47 Initiatieven tot een ‘oorlogsmuseum’ in Friesland waren er al eerder. In het kader van de plannen tot het stichten van een Centraal Friesch Oorlogsgedenkteken was in december 1945 een comité opgericht ter voorbereiding van de realisatie van een Centraal Friesch Oorlogsmuseum, met als beoogde vestigingslocatie de Oude Waag in Leeuwarden. De taak van dit comité was in de eerste plaats het verzamelen van materiaal. *De Leeuwarder Koerier* berichtte: ‘Het comité weet dat er verscheidene collecties van oorlogssouvenirs in de provincie zijn en het hoopt dat de bezitters daarvan het nut ervan zullen inzien, dat dergelijke collecties geheel tot hun recht, ten behoeve van het algemeen komen, doordat ze aan het museum worden afgestaan.’ Inzamelpunt was het Fries Museum.

Deze tentoonstelling in de Beurs in Leeuwarden was ingericht op basis van de privécollectie van een verzamelaar van oorlogsmateriaal, de Leeuwarder C. (Bob) Reitsma.⁴⁸ De tentoonstelling, geopend door koningin Juliana, was een groot succes en trok in drie weken tijd meer dan 35.000 bezoekers. Aangemoedigd door de positieve reacties ontstond het idee om de tijdelijke expositie in een of andere vorm een meer permanent karakter te geven. Reitsma en enkele enthousiastelingen verenigden zich in de Stichting Historisch Centrum Beetsterzwaag, verwijzend naar de mogelijkheid het oorlogsmuseum in de gemeente Beetsterzwaag te vestigen.⁴⁹

Uitgaande van de bestaande verzameling 'oorlogscuriosa' van Reitsma stond de initiatiefnemers een breed georiënteerde historische invulling van een toekomstig museum voor ogen. Doel was te komen tot een Fries historisch centrum, met niet alleen aandacht voor het verzet en zo veel mogelijk andere aspecten van de Tweede Wereldoorlog, maar ook voor verschillende 'van belang zijnde historische onderwerpen in het algemeen'.⁵⁰ Vooral nog was het vinden van geschikte huisvesting voor het museum een flink obstakel. Nadat in een eerder stadium Heerenveen als mogelijke vestigingslocatie was afgefallen, was de teleurstelling groot toen vervolgens ook de gemeente Beetsterzwaag na lange onderhandelingen afhaakte. Met steun van Provinciale Staten leek daarna met de gemeente Tietjerksteradeel overeenstemming te worden bereikt over het betrekken van het statige buiten Stania State nabij het dorp Oenkerk. Op 15 oktober 1976 kopte het *Friesch*

Leeuwarder Koerier, 28 december 1945. De Vereniging Friesland 1940-1945 organiseerde al in februari 1946 de tijdelijke tentoonstelling *Strijdend Friesland*, gehouden in de Beurs in Leeuwarden. De expositie was daarna te zien in Dokkum, Franeker, Heerenveen en Sneek. Alleen al in Leeuwarden trok de expositie meer dan 35.000 bezoekers, die zestig cent entree betaalden. De opbrengst kwam '[...] ten bate van de nagelaten betrekkingen van de gevallen strijders'. "Strijdend Volk". De illegaliteit voor het voetlicht', *De Waarheid* (editie Friesland), 9 februari 1946 en 'Het laatste boeket', *Leeuwarder Courant*, 23 februari 1946.

48 De expositie v-25 is ingericht door onderwijzer Jan Hallema, die tijdens de oorlog onder andere als vervalser verzetswerk had verricht. De expositie werd gehouden van 14 april tot en met 5 mei 1970 in de Beurs te Leeuwarden.

49 Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1972. Akte van oprichting Stichting Historisch Centrum Beetsterzwaag, notaris H.J. Wierda, 13 februari 1973 Leeuwarden. Ingeschreven in het Openbaar Centraal Stichtingenregister op 19 februari 1973, onder nummer 38.492. Het eerste bestuur bestond uit voorzitter: S. Schootstra (voorzitter bestuur Stichting Friesland 1940-1945), secretaris: mr. H. Schootstra (advocaat en procureur), penningmeester: F.W.J. Bosma (directeur Nederlandsche Middenstandsbank te Drachten) en de bestuursleden mr. H.P. Linthorst Homan (ere-voorzitter Stichting Friesland 1940-1945), Mej., mr. P. Bolleman (oud-directrice Stichting Friesland 1940-1945), H. Postuma (burgemeester van Opsterland), J. Hallema (docent) en J.J. Mulder (journalist).

50 Brief van Stichting Historisch Centrum Beetsterzwaag aan de burgemeesters van de Friese gemeentes, ongedateerd [1973]. Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1973.

50 'Grien ljocht foar forsetsmuseum. Staetekommissje yn prinsipe akkoard', *Friesch Dagblad*, 15 oktober 1976.

Dagblad: ‘Grien ljocht foar forsetsmuseum’.⁵¹ Maar het nieuws bleek voorbarig. Op het laatste moment gaf het gemeentebestuur de voorkeur aan een bod op het beoogde pand door een particulier bedrijf. Het stichtingsbestuur kon weer helemaal opnieuw beginnen.

Verskillende vestigingsplaatsen werden vervolgens overwogen, maar bleken om uiteenlopende redenen niet haalbaar. Eind jaren zeventig was de laatste hoop gevestigd op het mogelijke gebruik van enige ruimtes in het monumentale pand De Kanselarij in het centrum van Leeuwarden. Evenals het Verzetsmuseum hoopte ook het Fries Museum hier voor een deel van zijn presentatie onderdak te vinden. Vanwege dit gezamenlijk belang en de vooruitzichten op samenwerking konden de plannen op de medewerking van Provinciale Staten rekenen. De deceptie was des te groter toen de provincie begin 1978 liet weten budgettair geen mogelijkheden te zien het pand ten behoeve van beide musea te kunnen aankopen. Daarop volgde ook nog eens de afwijzing door het gemeentebestuur van de Friese hoofdstad om een derde van de kosten op zich te nemen. Financiële barrières stonden doorgang van de plannen in de weg.

Intussen leidde de oorlogscollectie van Reitsma een kwijnend bestaan. Omdat de verzameling van vijftig grote verhuisdozen met boeken, tijdschriften, pamfletten, affiches en foto’s, plus vele onderscheidingstekens, penningen, uniformen, grammofoonplaten, films en andere voorwerpen uit de oorlogsjaren te omvangrijk was geworden voor bewaring in de flatwoning van de verzamelaar, was het materiaal noodgedwongen in een woonhuis elders in de stad opgeslagen. Maar de bewaarcondities waren ook daar verre van optimaal. In afwachting van de mogelijke vestiging van een museum had de stichting al wel afspraken met Reitsma gemaakt over een eventuele aankoop of bruikleenvergoeding. Maar hoe langer de onzekere situatie voortduurde, des te groter werd de kans dat Reitsma de collectie ten einde raad van de hand zou moeten doen, met het risico dat de collectie dan zelfs uit Friesland zou verdwijnen.⁵² Dit onheilspellende vooruitzicht zorgde ervoor dat de realisatie van een verzetsmuseum – en daarmee het behoud van de oorlogscollectie voor de provincie – voortdurend op de politieke agenda bleef staan. Het had de cultuurgedelegeerde en antirevolutionaire politicus P. van der Mark al eens tot de stellige uitspraak gebracht: ‘Dit mei Fryslân net út’.⁵³

Op het moment dat de totstandkoming van een verzetsmuseum in Friesland verder weg leek dan ooit, keerden de kansen. De Vereniging Friesland 1940-1945

51 Toen vestiging in Stania State in 1976 opportuun was had de Stichting Historisch Centrum Beetsterzwaag met Reitsma een principe-overeenstemming bereikt over de aankoop van de collectie voor een bedrag van fl. 150.000. Bij realisatie van een museum zou dat in jaarlijkse termijnen in vijftien jaar worden betaald. ‘Begroting voor te vestigen museum in Stania State’, Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1976. Zie noot 58.

53 Rein Tolsma, ‘De lange lijdensweg van het Fries Verzetsmuseum’, *Friesch Dagblad*, 4 februari 1978.

en de twee uit deze vereniging voortgekomen stichtingen Friesland 1940-1945 en Sneek 1940-1945 staken uiteindelijk de helpende hand toe. Deze uit de oorlog voortgekomen Friese instellingen waren van het begin afaan betrokken bij de plannen voor de oprichting van een verzetsmuseum in Friesland. Toen de provincie en de gemeente aangaven niet voldoende middelen ten behoeve van de aanschaf van de Kancelarij beschikbaar te kunnen stellen, waarmee definitief een einde leek te komen aan de ambities ooit nog een museum te vestigen, besloten de Friese oorlogsinstellingen gezamenlijk uiteindelijk garant te staan voor het ontbrekende bedrag. Tijdens een bijeenkomst in het provinciehuis in Leeuwarden op 4 oktober 1978 kwamen alle betrokken partijen tot overeenstemming. De provincie bevestigde de eerder gedane toezegging om voor een periode van vijf jaar 60% van de kosten voor haar rekening te willen nemen, terwijl de Vereniging Friesland 1940-1945 en de stichtingen Friesland 1940-1945 en Sneek 1940-1945 zich bereid verklaarden het overige deel te financieren.⁵⁴ Vestiging in de Kancelarij was een feit. Na acht jaar was er een eind aan alle onzekerheid gekomen. Met recht kon nu wel gemeld worden: 'Grien ljocht foar forsetsmuseum'. De Stichting Historisch Centrum Beetsterzwaag werd omgedoopt in Stichting Verzetsmuseum Friesland.⁵⁵

Op 27 september 1979 opende het Verzetsmuseum Friesland zijn deuren voor het publiek.⁵⁶ Het lag in de lijn van de verwachtingen dat prins Bernhard de openingshandeling zou verrichten. Als voormalig bevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten onderhield de prins goede banden met het voormalige Friese verzet. Maar juist in die periode speelde de Lockheed-affaire, waardoor binnen het bestuur van het museum werd getwijfeld of prins Bernhard nog wel acceptabel was. Het bestuur zag uiteindelijk toch maar van zijn voornemen af. De notulen van de bestuursvergadering vermeldden dat, 'spijtig genoeg [...] voor velen de prins niet meer die glans heeft als eertijds'.⁵⁷ De opening werd nu verricht door gedeputeerde J. Mulder.

Met de opening van het museum zag verzamelaar Reitsma na 23 jaar zijn droom uitkomen. Niet alleen was het museum een feit, hij kon nu ook van zijn hobby zijn

54 Brief mr. E.N. Heemskerk, secretaris Stichting Historisch Centrum Beetsterzwaag aan Stichting Friesland 1940-1945, Vereniging Friesland 1940-1945 en Stichting Sneek 1940-1945, 30 oktober 1978, Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1978.

55 Tijdens de vergadering van 8 augustus 1979 besloot het bestuur de naam Stichting Historisch Centrum te wijzigen in Stichting Verzetsmuseum Friesland. Wijziging notariële acte, 4 oktober 1979, notaris H.J. Wierda te Leeuwarden. Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1979. Bij de oprichting van het verzetsmuseum Friesland bestond het stichtingsbestuur uit: S. Schootsma (voorzitter), J.J. Mulder (secretaris), F.W.J. Bosma (penningmeester) en de bestuursleden E.N. Heemskerk, J.A. Bosmans en J. Hallema.

56 Het museum trok na de opening veel belangstelling: in de eerste drie maanden 4500 bezoekers.

57 Notulen vergadering bestuur Historisch centrum, 9 oktober 1978. Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1978.

werk maken. Reitsma zegde zijn baan als technisch-tekenaar bij de *Leeuwarder Courant* op om, als provinciaal ambtenaar gedetacheerd bij het verzetsmuseum, de functie van conservator – en enige betaalde kracht – van het nieuwe museum te bekleden (zie afbeelding 3). Dagblad *Trouw* schreef instemmend over deze benoeming:

Niemand anders heeft méér recht op die baan dan Reitsma zelf. Hij is de schepper van het museum. Een uniek voorbeeld van wat iemand met een fanatieke verzamelwoede zoal tot stand kan brengen. Zó veel en ook zó gevarieerd dat je er een compleet museum van kunt opbouwen.⁵⁸

Voor de realisatie van het Verzetsmuseum Friesland – en later ook voor de instandhouding – waren de bemoeienissen van het voormalig Fries verzet, verenigd in de Vereniging Friesland 1940-1945, de Stichting Friesland 1940-1945 en de Stichting Sneek 1940-1945, als gezegd, cruciaal. De Vereniging Friesland 1940-1945, opgericht drie dagen na de bevrijding van Friesland, kwam voort uit de verschillende samenwerkende Friese verzetsgroepen. Personen die op enigerlei wijze actief bij het verzet tegen de Duitse bezetter betrokken waren geweest, konden lid van de vereniging worden. In 1946 telde de Vereniging Friesland 1940-1945 meer dan 3300 leden. Voornaamste taak was aanvankelijk het behartigen van de belangen van de nabestaanden van de omgekomen verzetslieden en het garanderen van de zorg voor hulpbehoevende voormalige verzetsmensen.⁵⁹ Op nationaal niveau had de centrale overheid, aangespoord door de oud-illegaliteit, het initiatief genomen de zorg voor de slachtoffers en de nabestaanden op zich te nemen.⁶⁰ Het Friese oud-verzet besloot ten aanzien van de landelijke Stichting 1940-1945 als enige provinciale organisatie een eigen koers te varen en uit te gaan van het voor de volle honderd procent compenseren van de nabestaanden. De overtuiging dat Friesland heel goed zelfstandig voor zijn gevallen verzetsmensen en hun families kon zorgen, was kort na de oorlog versterkt doordat de Friese bevolking toon-

58 J. Sloothaak, 'Verwoed verzamelaar werd schepper verzetsmuseum', *Trouw*, 18 augustus 1979. De Stichting Verzetsmuseum Friesland kwam met Reitsma overeen dat de Stichting de collectie van Reitsma op termijn zou aankopen. In april 1984 werd de Stichting voor een bedrag van fl. 75.000 definitief eigenaar van de collectie. Overeenkomst Stichting Verzetsmuseum Friesland en C. Reitsma, april 1984, Archief Stichting VMF, 1984.

59 De Vereniging Friesland 1940-1945 is op 15 april 2010, vijftenzestig jaar na de bevrijding van Friesland, opgeheven. De vereniging telde toen nog maar iets meer dan honderd leden die betrokken waren geweest bij het verzet.

60 Zie: Elly Touwen-Bouwisma, *Op zoek naar grenzen. Toepassingen en uitvoering van de wetten voor oorlogsslachtoffers* (Amsterdam 2010).

de over een grote offervaardigheid te beschikken. Collectes en andere acties brachten in een paar maanden tijd ongekend veel geld op.⁶¹

Bij de organisatorische opbouw van het verzorgingswerk door een Friese Stichting 1940-1945 werd teruggegrepen op een gedecentraliseerd stelsel zoals dat al tijdens de oorlog door de Friese Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (LO) functioneerde. Destijds waren er vijf districten, waarvan de afdeling Sneek de grootste was. Onder elk district vielen weer verschillende gemeentes. Het Friese voormalige verzet liet zich graag voorstaan op zijn eensgezindheid, ook al was er sprake van eenheid in verscheidenheid. Toch kon niet voorkomen worden dat het district Sneek van meet af aan afstand nam van een gezamenlijk Fries initiatief. Het stuurde bewust aan op een zelfstandige Sneekse Stichting 1940-1945.⁶² Nog altijd kent Friesland twee eigen Stichtingen 1940-1945.

De Stichtingen Friesland 1940-1945 en Sneek 1940-1945 konden het zich permitteren redelijk onafhankelijk te opereren van de in het 'westen' gevestigde, nationale Stichting 1940-1945, omdat zij over een aanzienlijk eigen kapitaal beschikten. Het uit particuliere schenkingen opgebouwde startvermogen werd zeer gunstig belegd in onroerend goed. Statige Friese boerderijen deden het in de jaren van wederopbouw goed op de onroerendgoedmarkt. De financiële positie was zelfs zo gunstig dat de Friese stichtingen een aantal keren financieel bijsprongen bij landelijke activiteiten als daarom gevraagd werd. Met deze opstelling rechtvaardigden zij eens te meer een gelijkwaardige behandeling door de nationale stichting.⁶³ Het is dankzij ditzelfde financiële vermogen van de beide Friese stichtingen dat de vastgelopen plannen voor een Fries verzetsmuseum in 1978 uiteindelijk werden vlotgetrokken.

De Stichting Friesland 1940-1945 was van meet af aan betrokken bij de oprichting van het museum, onder meer door zitting te nemen in het bestuur van de oorspronkelijke Stichting Historisch Centrum Beetsterzwaag. Toen een paar jaar later de plannen concreter werden en het accent op de oorlog en met name op het verzet in Friesland kwam te liggen, sloot ook de Stichting Sneek 1940-1945 zich bij het plan aan. Beide stichtingen besloten een helpende hand toe te steken, nadat in 1978 de Kanselarij zich als concrete vestigingsplek voor het museum had aangegevend. Zij waren bereid voor een periode van vijf jaar jaarlijks fl. 50.000 aan het museum te doneren.

61 S.J. van der Schaaf, *De belofte gestand gedaan, Geschiedenis van de Friese Stichtingen 1940-1945*, (Leeuwarden, 1985), p. 17-30 en Hinke Piersma, 'De Friese eigen weg. Over provinciale stijfkoppigheid en Amsterdams centralisme', in: Connie Kristel (red.), *Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam 2002), p. 180-185.

62 Zie: Hinke Piersma, 'De Friese eigen weg. Over provinciale stijfkoppigheid en Amsterdams centralisme', in: Connie Kristel (red.) *Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam 2002), p. 183-185.

63 Van der Schaaf, *De belofte gestand gedaan*, p. 36-43.

De betrokkenheid van de subsidiegevers werkte door in de samenstelling van het bestuur van de nieuwe Stichting Verzetsmuseum Friesland. Statutair werd vastgelegd dat zowel de Vereniging Friesland 1940-1945 als de Stichting Friesland 1940-1945 en de Stichting Sneek 1940-1945 in het bestuur zouden zijn vertegenwoordigd.⁶⁴ De provincie zelf wilde geen deel uitmaken van het stichtingsbestuur, maar stond er wel op dat een vertegenwoordiger van het Fries Museum, dat onder de hoede van de provincie viel, zitting zou krijgen. De provincie had daarbij in het achterhoofd dat het Verzetsmuseum op den duur in de museale organisatie van het Fries Museum geïntegreerd zou worden.⁶⁵

‘VERZAMELING GROEIDE UIT TOT MONUMENT’

De beschikking over de particuliere verzameling oorlogsmateriaal van Bob Reitsma was de stuwende factor in het realisatieproces van het Verzetsmuseum Friesland. De provincie Friesland alsook de Friese Stichtingen 1940-1945 was er veel aan gelegen de verzameling voor Friesland te behouden en voor het publiek toegankelijk te maken. Toen in het openingsjaar 1979 de 63 Friese Rabobanken besloten fl. 100.000 aan het museum te doneren, ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van de eerste Rabobank-vestiging in Friesland, werd direct fl. 75.000 op een depositorekening gestort om in de toekomst de collectie Reitsma – die het museum slechts in bruikleen had – te kunnen aankopen.⁶⁶ Met deze donatie zou aan een belangrijke doelstelling van de Stichting, zoals opgenomen in de statuten, kunnen worden voldaan: de verzameling voor Friesland behouden.

De invloed van de Friese 1940-1945-organisaties op de invulling van de opzet van het Verzetsmuseum Friesland nam gaandeweg het oprichtingsproces steeds meer toe. Het museum moest nu vooral een eerbetoon aan het Friese verzet zijn: een memoriaal voor de omgekomen verzetsmensen. ‘Verzameling groeide uit tot

64 Dit werd bekrachtigd tijdens de bestuursvergadering van 22 januari 1981. Het gewijzigde bestuur van de Stichting Verzetsmuseum Friesland bestond uit: voorzitter S. Postuma (voorzitter Stichting Friesland 1940-1945), penningmeester G. Oppewal (voorzitter van de Stichting Sneek 1940-1945), secretaris E.N. Heemskerck en de leden J.A. Bosmans (Stichting Het Fries Museum), B.R. Douma (Vereniging Friesland 1940-1945), J.J. Mulder, F.W.J. Bosma en J. Hallema. Jaarverslag 1981 Stichting Verzetsmuseum Friesland. Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1981.

65 Brief afdeling bestuurlijke en economische zaken, provincie Friesland aan het bestuur van de Stichting Historisch Centrum Beetsterzwaag, 7 maart 1978. Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1978.

66 Brief van B. Varekamp, directeur regio Leeuwarden Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank aan het bestuur van de Stichting Verzetsmuseum Friesland, 4 december 1980. Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1980.

monument. Fries verzet krijgt museum' luidde dan ook de kop boven het artikel dat ter gelegenheid van de opening van het Verzetsmuseum Friesland in 1979 in *De Volkskrant* verscheen.⁶⁷ De provinciale politiek wilde voorts dat de educatieve rol van het museum van belang werd en dat het accent op het verzet moest worden gelegd. Het mocht geen 'militair museum' worden. Deze vrees bestond omdat de collectie van Reitsma veel militaria bevatte.

Gezien alle inspanningen om de collectie van verzamelaar Reitsma te behouden, was het niet verwonderlijk dat de verzameling als geheel bij de inrichting van het museum dominant zou zijn. De verworven collectie moest volop tot haar recht komen. Het (Friese) verzet diende de nodige aandacht te krijgen, maar het probleem was dat de museumcollectie veelzijdig van aard was en niet specifiek vanuit het verzetsperspectief was gevormd. De samenstelling van de collectie was bepaald door de inspanningen en persoonlijke voorkeuren van één man: verzamelaar Bob Reitsma. Geboren in 1927 verzamelde Reitsma in zijn jeugd al allerlei penningen. Na de oorlog kwamen daar NSB-insignes en -speldjes bij. De belangstelling voor voorwerpen uit de oorlogsjaren was daarmee definitief gewekt en het verzamelterrein verbreedde. Bij het aanvaarden van zijn functie als conservator zei hij in 1979 daarover:

Ik kreeg van iemand een NSB-speldje. Van het één kwam het ander. Ik ging weer boeken lezen over de oorlog. Zat achter dingen aan en kwam plotseling tot de ontdekking dat ik in plaats van historische penningen verzamelaar was geworden van dingen uit de laatste wereldoorlog.⁶⁸

Reitsma was niet kieskeurig in het verzamelen. Hij vergaarde vrijwel alles wat maar van doen had met de Tweede Wereldoorlog. Als de verzamelobjecten een Friese herkomst hadden, dan was dat meegenomen maar geen voorwaarde. De verzameling varieerde van NSB-manchetknopen, insignes, uniformen en wapens tot de sleutel van de gevangenis Landsberg am Lech, waar Hitler ooit zijn *Mein Kampf* schreef. De aanduiding 'oorlogscuriosa', zoals wel eens door het bestuur van de Stichting Historisch Centrum gebezigd, komt het dichtst in de buurt van een juiste omschrijving van de collectie.

Reitsma was aangesteld als conservator, maar had geen werkelijke museale ervaring, noch had hij enige opleiding in die richting gevolgd. Hij richtte de vaste opstelling in, waarbij de presentatie de weerslag werd van zijn verzamelpassie. Vele aspecten van de oorlog kwamen aan bod. Het verzetsmuseum was daarmee geen uitgesproken museum over het verzet. De samenstelling van de collec-

67 Sietze van der Hoek, 'Verzameling groeide uit tot monument. Fries verzet krijgt museum', *De Volkskrant* 14 augustus 1979.

68 A.v.

tie bepaalde de keuzes van de thema's. Dertig vitrines toonden honderden voorwerpen: chronologisch geordend, vanaf de machtsovername van Hitler in 1933 tot aan de bevrijding in 1945. Een veelheid aan landelijke en regionale onderwerpen uit de oorlogsgeschiedenis kwam aan bod. De NSB en de Nederlandse vrijwilligers in Duitse dienst kregen uitgebreid aandacht omdat er veel voorwerpen, zoals onderscheidingen en uniformen, beschikbaar waren. Dit was ook de reden dat bijvoorbeeld over de Nederlandsche Arbeidsdienst een apart thema werd opgezet. De propagandavoering kreeg bijzondere aandacht, omdat de collectie een veelheid aan geallieerd en nationaal-socialistisch propagandamateriaal bevatte, zoals affiches, brochures, pamfletten en zogenoemde stroobiljetten. Ook de ruime aanwezigheid van materiaal over de Winterhulp Nederland verklaart waarom dit betrekkelijk marginale onderwerp uitvoerig werd belicht. Zoals in de collecties van veel 'oorlogsverzamelaars' bevatte die van Reitsma ook veel uniformen en wapens. Dit resulteerde in uitgebreide aandacht in de presentatie voor de *Wehrmacht* en – in het verlengde van het thema luchtoorlog – de *Luftwaffe*. Natuurlijk kreeg het hoofdthema van het museum, 'het verzet', de nodige ruimte. Een speciaal voor het museum vervaardigd verzetsmonument, bedoeld als een eerbetoon aan de omgekomen Friese verzetsstrijders, vormde het middelpunt van het thema.⁶⁹

De eerste museale presentatie van het Verzetsmuseum Friesland was al met al een bonte uitstalling van voorwerpen, waaraan een veelheid aan thema's uit de geschiedenis van de oorlog verbonden was. Veel objecten werden in een kleine ruimte geëxposeerd. Een uitgesproken inhoudelijke verhaallijn ontbrak. Een promotiefolder uit 1979 vermeldde dat het Verzetsmuseum Friesland 'een boeiend overzicht [biedt] van nazisme, bezetting, verzet en bevrijding door een rijke collectie curiosa, gebruiksartikelen, wapens, keramiek, literatuur, illustraties, penningen, munten, modellen en figuren.'⁷⁰

In 1988 betrok het Verzetsmuseum Friesland een nieuw onderkomen aan het Zuiderplein, eveneens in Leeuwarden, en werd de opstelling vernieuwd. De herinrichting vond ook dit keer plaats onder verantwoording van conservator Reitsma. Met handhaving van een chronologische thematische opbouw werd de collectie wederom overdadig gepresenteerd. Een vergelijkend onderzoek naar de maatschappelijke functie van Nederlandse oorlogs- en verzetsmusea in het kader van de opleiding museumcommunicatie aan de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten uit 1992 stelde vast dat de presentatie van het Verzetsmuseum Friesland zich onderscheidde door relatief meer objecten te tonen dan de andere museale instellingen. Er werd vervolgens geconcludeerd: 'Dit is een museum naar

69 'Voorlopige gids Verzetsmuseum Friesland', Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1979.

70 Folder 'Het verzetsmuseum Friesland', Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1979.

degelijke normen: er is een collectie die wordt tentoongesteld; het object als informatiedrager'.⁷¹

Na terugkeer van het Verzetsmuseum naar de Kanselarij in 1995, waar het onder één dak kwam met het Fries Museum, werd er voor een andere opzet gekozen. Conservator Reitsma was met ingang van 1 januari 1989 opgevolgd door Gerk Koopmans, die toen al enige jaren bij het museum werkzaam was als assistent-conservator en educatief medewerker. In samenwerking met educatief medewerker Hans Groeneweg, voorheen docent geschiedenis en maatschappijleer, werd er een concept bedacht waarin veel belang werd gehecht aan een educatieve benadering.⁷² De inrichting hinkte evenwel op twee gedachten. Het hart van de opstelling vormde de invulling van het themaverhaal 'Kiezen' (dit wordt in het volgende hoofdstuk toegelicht) maar in de ruimtes er omheen was de opstelling toch nog altijd vrij traditioneel: in de vorm van een historisch overzicht waarin de Tweede Wereldoorlog chronologisch werd gepresenteerd en waarin weer een veelheid aan objecten uit de inmiddels met aanwinsten flink uitgebreide museumcollectie werd getoond. Een objectgerichte benadering bleef daarmee gehandhaafd. Met de introductie van de vaste open-depotopstelling in 2002 kreeg deze zelfs nog meer nadruk.

COLLECTIE EN ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Voor twee musea die zich eveneens als verzetsmuseum profileren, het Verzetsmuseum Amsterdam en het Verzetsmuseum Zuid-Holland – respectievelijk geopend in 1985 en 1986 – was in tegenstelling tot het Verzetsmuseum Friesland een omvangrijke collectie objecten uit de Tweede Wereldoorlog niet de voornaamste aanleiding tot oprichting. Integendeel, beide organisaties beschikten bij de oprichting in het geheel niet over een museale collectie. Had het Verzetsmuseum Friesland in zijn statuten als eerste doelstelling nadrukkelijk laten vastleggen 'het verzamelen en onderhouden van verzamelingen', in de oprichtingsreglementen van de Stichting Verzetsmuseum Amsterdam kwam het samenstellen of het in stand houden van een collectie in het geheel niet aan de orde. Aan de oprichting van het Amsterdamse museum lag vooral een politiek-historische motivatie ten

71 Onderzoek naar de maatschappelijke functie van Nederlandse oorlogs- en verzetsmusea in het kader van de opleiding museumcommunicatie aan de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. In het onderzoek zijn de volgende musea betrokken: Zuidhollands Verzetsmuseum, Verzetsmuseum Amsterdam, Verzetsmuseum Friesland, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon en het Anne Frank Huis. Astrid Roquas en Machteld Troelstra, 'Pas als alle mensen dood zijn. Het verslag van een onderzoek naar de maatschappelijke functie van Nederlandse Oorlogs- en verzetsmusea' (niet-gepubliceerd, Wageningen mei 1992), p. 52.

72 Samenstelling Gerk Koopmans en Hans Groeneweg, vormgeving en ontwerp Rein Feenstra en Annemiek Fictoor.

grondslag. Tijdens haar vergadering op 24 april 1984 stelde de Stichting Verzetsmuseum Amsterdam zich ten doel: 'de oprichting en instandhouding van een museum gewijd aan verzet tegen nationaal-socialisme en fascisme'. Concreet moest dit worden ingevuld met een permanente tentoonstelling 'gebaseerd op feiten uit het verzet, die duidelijk maakt waartegen werd gevochten' en wisseltentoonstellingen 'verbonden met de actualiteit'.⁷³

Ook in Amsterdam was het succes van een tijdelijke oorlogstentoonstelling de katalysator van concrete plannen voor het opzetten van een museum: werden in Leeuwarden de krachten gebundeld naar aanleiding van het succes van de expositie *V-25* uit 1970, in de hoofdstad sorteerde de tijdelijke tentoonstelling *Verzet en Vervolging 1933-1945* in 1980 in het Paleis op de Dam een zelfde effect. De Amsterdamse expositie trok in korte tijd 63.000 bezoekers.⁷⁴ Het succes toonde volgens het organiserend Amsterdams 4 en 5 mei Comité aan dat er sprake was van een groeiende belangstelling voor oorlog en verzet, in het bijzonder onder jongeren.⁷⁵ De werkgroep tentoonstellingen van het comité, waarvan veel oud-verzetsmensen deel uit maakten, voelde zich gesterkt in het voornemen in de hoofdstad een verzetsmuseum op te richten.⁷⁶

De Stichting Verzetsmuseum Amsterdam vond in de synagoge in de Lekstraat in Amsterdam Zuid al snel een beschikbaar tentoonstellingsgebouw. Het stadsbestuur was vervolgens bereid een groot deel van de verbouwingskosten op zich te nemen en zegde bovendien toe het museum jaarlijks structureel financieel te steunen met een bedrag van 100.000 gulden.⁷⁷ Op 19 november 1985, nog geen zestien maanden nadat het bestuur van het museum zijn eerste vergadering had gehouden, kon prins Bernhard de officiële opening van het Verzetsmuseum Amsterdam verrichten.

Het Amsterdamse Verzetsmuseum had aanvankelijk geen collectie tot zijn beschikking. Maar vanaf het moment dat de plannen voor het museum concrete vor-

73 Bram IJzerman, *Verzetsmuseum Amsterdam 1984-1986* (Amsterdam 1987), p. 4 en Liesbeth van der Horst, *Verstoep, vervalst, verzameld. De collectie van het Verzetsmuseum Amsterdam* (Zutphen, 1995), p. 9

74 De tentoonstelling was vervolgens in een aangepaste rondreizende versie nog op verschillende plaatsen in het land te zien.

75 In 1984 werd het gemeentelijk 4-5 mei Comité Amsterdam omgedoopt in Amsterdam 4/5 Mei-comité. De huidige aanduiding is Amsterdams 4 en 5 mei comité.

76 *Mededelingen van het Amsterdams 4/5-Meicomité*, juli 1984, nr. 2 ('Mei nieuws').

77 'Jaarverslag Verzetsmuseum Amsterdam 1984-1986', Archief Verzetsmuseum Amsterdam. De financiële basis voor het Verzetsmuseum Amsterdam werd gedragen door bijdragen van verschillende fondsen en overheidsinstellingen met een totaalbedrag van fl. 800.000. Naast de inbreng van de gemeente Amsterdam doneerden het ministerie van vvc fl. 200.000, de Stichting Nationale Viering Bevrijding fl. 110.000, Stichting Fondsenwerving Militaire Oorlogsslachtoffers fl. 100.000, Provincie Noord-Holland fl. 75.000, Algemene Loterij Nederland fl. 50.000, Anjerfondsen fl. 46.000, Het Amsterdams 4 en 5 mei comité fl. 45.000, de Stichting Februari 1941 fl. 25.000.

men aannamen, werd begonnen met het bijeenbrengen van tentoonstellingsmateriaal. De tentoonstelling *Verzet en Vervolging 1933-19nu*, die eerder door de initiatiefnemers was ingericht, was een panelenexpositie met daarop afdrucken van documenten en veel foto's, maar zonder objecten.⁷⁸ Wel richtte het Amsterdams 4 en 5 mei comité in afwachting van de opening van het verzetsmuseum in januari 1984 in de Batavierenstraat een tijdelijk museum in, waar oud-verzetsmensen de rondleidingen verzorgden. Het gebouw was tevens het verzamelpunt waar particulieren materiaal uit de oorlogsjaren voor het nieuwe museum konden inbrengen.

Voor de inrichting van het nieuwe museum werden snel plannen gemaakt. Het was echter de vraag of het zou lukken voldoende historisch materiaal te verwerven om te exposeren. De in het leven geroepen werkgroep collectievorming ging zonder een aankoopbudget, maar ook zonder een echt verzamelplan, aan de slag.⁷⁹ Oud-verzetsmensen werden benaderd met het verzoek materiaal ter beschikking te stellen. Vervolgens werd er een publiciteitscampagne gestart. Via advertenties in dag- en weekbladen en in uitzendingen van nieuws- en actualiteitenrubrieken op tv en radio werd opgeroepen voorwerpen en documenten in te brengen. De initiatiefnemers lieten in de regionale en landelijke dagbladen optekenen

dat er veel te vinden is in de archieven en andere bekende verzamelingen, maar dat er nog veel materiaal bij de mensen zelf ligt. Veertig jaar lang zorgvuldig bewaard of inmiddels vergeten en verstoofd op zolders en in schoenendozen. Het gaat daarbij niet alleen om bijzondere zaken maar ook om het alledaagse, het kleine dat in de bezettingstijd van levensbelang was. Het museum zoekt bijvoorbeeld bonkaarten, illegale kranten, fietsen met houten banden, stakingsoproepen, wapens, brieven van verzetsmensen aan hun familie, Engelse sigarettenpakjes, spionagetekeningen, gereedschap waarmee sabotage is verricht, clandestiene foto's van het koninklijk huis en antinazistische spotprentjes.⁸⁰

De respons was overweldigend. De oproepen wakkerden bij de oorlogsgeneratie een bewustwording aan dat de tastbare herinneringen aan de oorlog van waarde waren. Ze hadden het gevoel dat hun eigen verleden serieus werd genomen. Wat daarbij aansprak was dat er een museum tot stand zou kunnen komen dat in be-

78 Zie: http://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/organisatie/geschiedenis,foto-s_1933-19nu (geraadpleegd 23 januari 2012).

79 Liesbeth van der Horst, *Verstoopt, vervalst, verzameld. De collectie van het Verzetsmuseum Amsterdam* (Zutphen, 1995), p. 10.

80 'Verzetsmuseum zoekt materiaal', *Het Parool*, 21 februari 1985. Dezelfde tekst stond ook afgedrukt in: 'Verzetsmuseum vraagt oorlogsherinneringen', *De Telegraaf*, 21 februari 1985.

81 Liesbeth van der Horst, *Verstoopt, vervalst, verzameld*, p. 10.

langrijke mate door het publiek zelf leek te worden vormgegeven, met historisch materiaal dat de eigen herinnering representeerde. Met een schenking werd daarom niet alleen het museum in wording een dienst bewezen, voor velen gaf het een persoonlijke voldoening dat hun verleden werd vastgelegd. Door het creëren van een museum was er sprake van een institutionalisering van de ‘eigen’ herinneringen aan de oorlog.

Na nog geen half jaar intensief verzamelen waren de betrokkenen ervan overtuigd dat het museum met materiaal uit de eigen collectie, verworven door schenkingen en langdurige bruiklenen van particulieren en instituties als het RIOD, kon worden ingericht.⁸¹ Onder de schenkingen bevonden zich waardevolle objecten en interessante, soms zelfs complete collecties, zoals voorwerpen en documenten van het Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO), materiaal van de spionagegroep Albrecht, een collectie van het Nationaal Steunfonds (NSF), objecten van de Persoonsbewijzencentrale (PBC), een aantal geheime zenders, afscheidsbrieven van ter dood veroordeelde verzetsstrijders, voorwerpen met betrekking tot de overval op het bevolkingsregister in Amsterdam en bescheiden uit het Huis van bewaring aan de Weteringschans.⁸²

Bij de opening van het museum op 19 november 1985 refereerde de Amsterdamse burgemeester Ed van Thijn aan het belang en de noodzaak de tastbare herinneringen te behouden en te documenteren:

Nu nog zoveel ooggetuigen in leven zijn, is het belangrijk hun verhaal en hun materiaal bijeen te brengen. Want nu is er nog gelegenheid authentieke getuigenissen vast te leggen, wat straks niet meer mogelijk zal zijn. Dat is de kern. Daar gaat het om. Dat is de grote betekenis van dit moment. Dat verklaart waarom veertig jaar na de bevrijding zo'n nieuw initiatief vandaag van start gaat.⁸³

De aard van de Amsterdamse collectie verschilde in bepaalde opzichten wezenlijk met die van het Verzetsmuseum Friesland. De wervingscampagne in Amsterdam had een collectie oorlogsmateriaal opgeleverd waarin het accent sterk lag op voorwerpen uit het gewone, alledaagse leven en op objecten die specifiek met het verzet van doen hadden. Dit was uiteindelijk ook terug te zien in de museale presentatie. Veel nadrukkelijker dan in Leeuwarden was het thema verzet uitgangspunt van de inrichting. In de presentatie, samengesteld door historicus Karel Margry, werden de organisatie van het verzet en alle verschijningsvormen van de illegaliteit behandeld. Van het ‘kleine, onschuldige’ verzet tot onderwerpen als onderduiken, vervalsingen, de illegale pers, de rol van koeriers, stakingen, gewapend verzet,

82 ‘Jaarverslag Verzetsmuseum Amsterdam 1984-1986’, Archief Verzetsmuseum Amsterdam.

83 Geciteerd in: Liesbeth van der Horst, *Het verzetsmuseum Amsterdam* (Amsterdam 2007), p. 182.

spionage en verzet van kunstenaars, artsen, studenten en kerken. In het laatste deel kwamen het *Englandspiel*, de wapendroppings, de Spoorwegstaking en de Hongerwinter aan bod. Een van de pronkstukken was een originele stencilmachine waarmee illegale bladen werden gemaakt en die aangedreven werd door een fiets voorzien van een speciaal daarvoor gefabriceerde constructie. Het middelpunt van de expositie was een nagebouwde onderduikschuilplaats. Hieromheen werd materiaal over de hulp aan onderduikers getoond. Uitvoerige aandacht kreeg een drietal specifiek Amsterdamse verzetsgebeurtenissen: de Februaristaking, de aanslag op het gemeentelijk bevolkingsregister en de overval op het Huis van bewaring aan de Weteringschans. Ook Joods Amsterdam en de Jodenvervolging kregen aandacht, evenals aspecten van het dagelijks leven. Maar het accent in deze eerste inrichting van het verzetsmuseum lag, conform het doel van de oorspronkelijke stichting, boven alles op het verzet.⁸⁴

Militaire objecten bevatte de collectie van het Verzetsmuseum Amsterdam vrijwel niet. Deze waren nauwelijks door het publiek ingebracht, maar pasten ook niet echt in het tentoonstellingsconcept. In een later stadium kreeg het beleid meer vorm en werden collectieprofielen omschreven. In tegenstelling tot de verzamelpraktijk van het Verzetsmuseum Friesland gaf het Verzetsmuseum in Amsterdam onomwonden aan dat krijgskundig materiaal, zoals militaire uniformen, insignes en wapens, niet werd verzameld.⁸⁵

De collectiegeschiedenis van het Verzetsmuseum Zuid-Holland toont overeenkomsten met die van het Verzetsmuseum Amsterdam. In februari 1985 werd de Stichting Zuid-Hollands Verzetsmuseum opgericht. De initiatiefnemers hadden het tijdsgewricht mee. De politiek steunde het voornemen, de fondsenwerving verliep voorspoedig en aan vrijwilligers was geen gebrek. De financiering werd creatief ter hand genomen. Zo schreef het bestuur van het museum alle 125 gemeenten van Zuid-Holland aan met het verzoek één dubbeltje per inwoner beschikbaar te stellen. De provincie zou het totaalbedrag vervolgens verdubbelen. Uiteindelijk hadden 96 gemeentes voldoende vertrouwen in het project en zegden financiële steun toe. Het benodigde bedrag was spoedig bijeengebracht.⁸⁶ Ook de huisvesting verliep voorspoedig. Onderdak werd gevonden in een monumentaal voormalig bankgebouw in het centrum van Gouda. Met de nodige aanpassingen kon er een klein museum in worden gehuisvest, met twee expositieruimtes, een kantoor, een

84 Liesbeth van der Horst, *Verstoopt, vervalst, verzameld*, p. 11. Voor het Verzetsmuseum Friesland kreeg het verwerven van militaire objecten pas na het tijdperk Reitsma, toen er collectieprofielen werden geformuleerd, minder prioriteit.

86 De kosten voor het Zuidhollands Verzetsmuseum bedroegen ruim fl. 700.000. Financiering vond plaats door eenmalige bijdragen van de provincie, 96 Zuidhollandse gemeenten, diverse sponsors en fondsen, plus meer dan duizend donateurs. 'Verzetsmuseum Gouda open', *Het Vrije Volk*, 6 oktober 1986.

museumcafé en twee kluisen die dienst konden doen als depotruimte. Na een opmerkelijk korte voorbereidingstijd vond op 11 oktober 1986 de officiële opening van het museum plaats door mr. Schelto Patijn, commissaris van de koningin voor de provincie Zuid-Holland.

De Stichting Verzetsmuseum Zuid-Holland wilde dat het museum een beeld zou presenteren van de oorlog in de provincie en in het bijzonder van het verzet. Meer in het algemeen moesten ‘de achtergronden en de opkomst van het fascisme’ inzichtelijk worden gemaakt. Uitgangspunt daarbij was ‘het doortrekken van de historische lessen, die uit die periode te trekken zijn naar de interpretatie van gebeurtenissen uit de moderne tijd’.⁸⁷ In tegenstelling tot het Verzetsmuseum Amsterdam wijdde het bestuur van het museum in Gouda in de oprichtingsakte wel een artikel aan de collectie. De laatste doelstelling luidde namelijk: ‘het registreren en conserveren van voorwerpen en getuigenverklaringen uit de jaren ’40-’45’.⁸⁸

Het verzetsmuseum in Zuid-Holland begon eveneens zonder collectie. Zodra de plannen voor de oprichting van het museum concreet werden, begon het verzamelen van objecten. Ook hier werd nogal onsamenhangend te werk gegaan. Alles was welkom. Evenals in Amsterdam werd het publiek via de media opgeroepen objecten uit de oorlog af te staan. Een wezenlijke bijdrage aan de collectievorming leverde het Stedelijk Museum Gouda door zijn oorlogscollectie in bruikleen af te staan. Daarnaast werd eveneens een beroep gedaan op het netwerk van oud-verzetsstrijders in de regio om materiaal in te brengen.⁸⁹

De verzameling die in korte tijd tot stand kwam, kende wat opbouw en samenstelling betreft veel overeenkomsten met de collectie in Amsterdam. Ook in Gouda treft men veel objecten aan uit het dagelijks leven in de bezettingsjaren, zoals stamkaarten, distributiebescheiden, noodkachtjes, surrogaatproducten, een groot aantal illegale bladen, nationaal-socialistisch propagandamateriaal en geïllustreerde bladen. Bij beide instellingen ging speciale aandacht uit naar objecten die verband hielden met het verzet, zoals wapens, vervalsingsmateriaal en illegale geschriften. Materiaal met betrekking tot de geschiedenis van de regio had de voorkeur, maar uiteindelijk bevond zich onder de aanwinsten toch veel materiaal van een meer algemeen karakter (zie afbeelding 8).

De registratie van de aanwinsten vond plaats door vrijwilligers, die in een eenvoudig inventarisboek schenker en objecten noteerden. In samenwerking met het Verzetsmuseum Amsterdam werden speciale inventarisenvoloppen ontworpen

87 Oprichtingsakte Stichting Zuidhollands Verzetsmuseum, 18 februari 1985. Aangehaald in: ‘Verslag Zuidhollands Verzetsmuseum 1985-1990’, p. 3, Archief Zuidhollands Verzetsmuseum.

88 A.v.

89 Walter Swagemaker, ‘Mijn eerste jaar bij het Zuidhollands Verzetsmuseum’, in: Truusje Vélú en Christan Emden (red.), *Verzet verzilverd. 25 jaar Verzetsmuseum Zuid-Holland* (Gouda 2011), p. 70.

om het materiaal te administreren en enige ordening te geven. Desondanks stelden het beheren en het conserveren van de collectie nog niet veel voor. In de loop van 1989 werd een automatiseringsprogramma voor de registratie in gebruik genomen, maar daarmee zou de ontstane achterstand in het verwerken van het binnengekomen materiaal niet snel ingelopen worden. Van professioneel collectiebeheer was vooralsnog geen sprake.⁹⁰

OVERLOON, NATIONAAL DEPOT VOOR OORLOGSMATERIAAL

De verzetsmusea in Friesland, Amsterdam en Zuid-Holland zijn in de periode 1979-1986 tot stand gekomen. Tot dan toe was de museale aandacht voor oorlog en verzet exclusief voorbehouden aan het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum in Overloon. Dit al in mei 1946 opengestelde oorlogsmuseum was in de eerste plaats een oorlogsmonument ter herinnering aan de slachtoffers van een van de heftigste tankslagen tijdens de oorlog in West-Europa, de slag die in oktober 1944 in Overloon en omgeving werd uitgevochten.⁹¹ In een 14 ha. groot park was achtergebleven oorlogsmateriaal gegroepeerd opgesteld rondom een op het terrein aanwezige voormalige barak van de Nederlandsche Arbeidsdienst (NAD), die ingericht was als tentoonstellingsgebouw. In deze ruimte werd kleiner wapenmateriaal tentoongesteld en er was een expositie te zien van foto's en documenten die betrekking hadden op het bredere verband van de Tweede Wereldoorlog.⁹²

Tijdens het veertigjarig bestaan van het museum in Overloon in 1985 haalde de toenmalige directeur van het RIOD, Harry Paape, herinneringen op aan die allereerste inrichting van de museumbarak:

Eén grote ruimte, die, afgezien van wat klein wapentuig en militaire uitrustingsstukken, van de plinten tot de nok (letterlijk, inclusief het hoog oplopende schuine dak), rondom beplakt was met vele honderden, wellicht enkele duizenden documenten: illegale bladen, bonkaarten en andere distributiebescheiden, persoonsbewijzen en *Ausweise*, ambtelijke circulaire, openbare be-

90 'Verslag Zuidhollands Verzetsmuseum 1985-1990', p. 6. Archief Zuidhollands Verzetsmuseum, p. 9.

91 Bij notariële acte werd op 31 juli 1945 de Stichting Oorlogsmuseum, gevestigd te Overloon, opgericht, met als doel: 'Stichting en beheer van een oorlogsmuseum, op te richten op het voormalige slagveld van Overloon ter herinnering aan oorlog, bezetting en bevrijding 1940-1945, voor zover Nederland betreffende', 'Functie en taak van het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum van Overloon'. In: *Geestelijk weerbaar*, orgaan van de Nationale Federatieve Raad van het Voormalige Verzet Nederland, 1968, p. 9.

92 Erik Somers, 'Overloon', in: Madelon de Keizer en Marije Plomp (red.), *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (Amsterdam 2010), p. 433-444.

kendmakingen en – vooral – affiches, waarvan sommige in drie, vier exemplaren aangebracht waren op geheel verschillende plaatsen aan wanden of dak. Dit alles zonder enige structuur vlak op, gedeeltelijk over elkaar heen geplakt. Elk gaatje was benut; ik overdrijf maar in geringe mate wanneer ik zeg dat er nauwelijks een vierkante decimeter onbeplakt was gebleven.⁹³

In de jaren vijftig breidde de collectie van Overloon in de breedte uit en groeide de ambitie het museum op te waarderen tot een landelijke instelling. Er moest meer aandacht aan het verzet worden besteed en er moest een documentatieafdeling komen. De Stichting Oorlogsmuseum Overloon riep alle organisaties van het voormalige verzet op hun materiaal aan het museum af te staan.⁹⁴ Bij de nieuwe museale presentatie in 1960 werd de naamgeving gewijzigd in ‘Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum’. Het tentoonstellingsgebouw was vergroot, waardoor het museum nog meer gelegenheid kreeg te tonen wat het de afgelopen vijftien jaar zoal had verzameld. Er was een ‘wapenhal’ toegevoegd, voor het militaire materieel, zoals geweren, pistolen en granaten en boven de entree hing een imposante originele V-1 raket. In het nieuwe ‘Documentatiegebouw’ was een tentoonstelling over Nederland en de Tweede Wereldoorlog opgesteld. Dagblad *Trouw* beschreef het als een complete presentatie:

De bezoeker vindt vrijwel alles aan authentieke voorwerpen, papieren, affiches, foto’s enz. tentoongesteld, die betrekking hebben op de meidagen van 1940, op de NSB, de arbeidsdienst, de Duitse terreur, het ondergrondse verzet, de Jodenvervolgung, de Hongerwinter, de strijd om de vrijheid, de bevrijding – kortom alles waarmee ons volk in de jaren 1940-1945 geconfronteerd werd.⁹⁵

Veel voorwerpen en documentatie bereikten de depots van het museum dankzij het feit dat Overloon lange tijd het enige ‘oorlogsmuseum’ in Nederland was. In de loop van de jaren kwamen er weliswaar andere musea bij, zoals het Airborne Museum, destijds in Doorwerth gevestigd (1949), het Anne Frank Huis (1960) en enkele particuliere musea, maar deze musea vielen in het niet bij het aanzien dat

93 Toespraak A.H. Paape, directeur Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon en tevens opening van de herinrichting van het museum op 1 juli 1985. Archief Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon, S3.

94 Al in 1946 had Harry van Daal, secretaris van de Stichting Oorlogsmuseum Overloon, een oproep aan de organisaties van het voormalig verzet gedaan materiaal aan het museum af te staan, om in de toekomst een bredere beeld van de oorlog te kunnen presenteren. H. van Daal, ‘Een oorlogsmuseum op het slagveld’, *De Vrije Stem*, 21 september 1946.

95 ‘Overloon het Nederlandse Caen. Grimmige getuigen van oorlog en bezetting nu in een museum’, *Trouw*, 26 april 1960.

‘Overloon’ in de jaren zestig en zeventig genoot.⁹⁶ De collectie breidde zich gestaag uit. Particulieren schonken materiaal, maar ook andere (historische) musea die van mening waren dat hun oorlogsobjecten in Overloon beter op hun plaats waren. Het museum groeide uit tot een soort van nationaal depot van oorlogsmateriaal. Deze status had het mede verkregen doordat het museum van zijn oprichting af nauwe banden onderhield met het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD), het huidige NIOD Instituut voor Oorlogs-Holocaust en Genocidestudies (NIOD). Adviseurs van het RIOD, onder wie directeur dr. L. de Jong, waren intensief betrokken bij de herinrichting van het museum in 1960. Als onderzoeks- en archiefinstelling beperkte het RIOD zich in hoofdzaak tot het verzamelen en beheeren van archieven en documentatiecollecties. Ruimtelijke objecten vielen buiten deze taakstelling. Het instituut nam wel voorwerpen in ontvangst, maar deze werden vervolgens doorgegeven aan Overloon. Pas vanaf de jaren tachtig, met de komst van de andere musea en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, was het voor het RIOD geen vanzelfsprekendheid meer dat Overloon de enige bestemming was voor ontvangen objecten.⁹⁷

Het Oorlogsmuseum Overloon onderscheidt zich in het bijzonder van andere musea door het bezit van een ruime wapencollectie en van een grote, unieke verzameling militaire vaar-, voer- en zelfs vliegtuigen. Nergens in Nederland is zo veel krijgsmaterieel uit de Tweede Wereldoorlog bijeengebracht. De wapencollectie telt 2200 objecten en bevat munitie, geweren, machinepistolen, revolvers, pistolen, slagwapens, steekwapens, hulzen, munitie en dergelijke. Het beheer en de opslag van deze bijzondere deelcollectie valt onder strikte regelgeving, vastgelegd in de wapenwet.⁹⁸ Het museum is verlofhouder en mag conform de wet bepaalde type wapens in bezit hebben. De wetgeving stelt aan het bewaren specifieke voorwaarden aan beveiliging, technisch beheer en administratie van het materiaal. Zo moeten de wapens, zeker die tentoongesteld worden, ‘gedemilitariseerd’ zijn. Slechts een beperkt aantal mensen heeft toegang tot de wapenkluis van het museum. Vandaag de dag zijn vier vrijwilligers bij deze deelcollectie betrokken, van wie twee specifiek een wapentechnisch arbeidsverleden bij de politie hebben. Re-

96 Met 233.600 betalende bezoekers was 1977 het topjaar in het bestaan van het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon. Opgave bezoekersaantallen verstrekt door Erik van Dungen, directeur Oorlogsmuseum Overloon, 7 juni 2012.

97 Zo droeg het RIOD in februari 1992 onder veel media-aandacht aan het Verzetsmuseum Amsterdam een collectie over van duizenden stempels van de twee belangrijkste vervalsingsgroepen tijdens de Tweede Wereldoorlog: de Falsificatie Centrale van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (FC-LO) en de Persoonsbewijzencentrale (PBC) van Gerrit Jan van der Veen.

98 Ook andere oorlogs- en verzetsmusea die over wapens in de collectie beschikken vallen onder deze wetgeving. Wet Wapens en Munitie en Regeling Wapens en Munitie, geldend per 1 januari 1997, *Staatsblad* 579/1995.

gelmatig controleert de rijkspolitie of de wapens waarvoor een vergunning is afgegeven ook daadwerkelijk aanwezig zijn.⁹⁹

Het grote oorlogsmaterieel, vooral de tanks en andere legervoertuigen die in de openlucht staan of lange tijd hebben gestaan, vragen speciale aandacht wat beheer en behoud betreft. Conservering dan wel restauratie van het materiaal is een spannende en kostbare aangelegenheid. Begin jaren negentig kon nog wel eens dankbaar gebruik gemaakt worden van de bereidwillige ondersteuning van het Britse leger dat vlak over de grens in Duitsland gestationeerd was. Het werk wordt tegenwoordig in hoofdzaak uitgevoerd door een aantal toegewijde vrijwilligers, geadviseerd door het ministerie van Defensie en andere deskundigen. Afhankelijk van de technische staat waarin een voertuig zich bevindt, wordt bepaald of ook de motor wordt gerestaureerd. Voor de museale functie volstaat in feite conservering en herstel van chassis en plaatwerk. De (materiaal)kosten blijven dan ook beperkt, maar ook dan is het nog een hele klus. De werkzaamheden aan voertuigen zijn complex vanwege de plaatbewerking. Er wordt gewerkt met staal dat soms gepantserd is en bijzondere vormen kent. Voor een verantwoorde opknapbeurt van bijvoorbeeld een bruggenleggetank moeten al snel 200-250 mandagen gerekend worden.¹⁰⁰

De collectie militaire vaar-, voer- en vliegtuigen werd in 2005 uitgebreid met ruim driehonderd grote militaire objecten van het Generaal George C. Marshall Museum. Dit museum van de particuliere en vermogende verzamelaar J. de Groot uit Zwijndrecht werd in zijn geheel ondergebracht in een nieuwe hal naast het oorspronkelijke museumgebouw in Overloon. Op ruim 10.000 m² staan nu meer dan 150 historische voertuigen, vaartuigen en vliegtuigen opgesteld (zie afbeelding 4).¹⁰¹

COLLECTIES VAN STRIJD EN BEVRIJDING

Het Oorlogsmuseum Overloon is het grootste, maar zeker niet het enige museum in Nederland met een imposante verzameling militaria en groot militair materieel uit de Tweede Wereldoorlog.¹⁰² Met name in het oosten en zuiden van Nederland

99 Mededeling Erik van den Dungen, directeur Oorlogsmuseum Overloon, 13 juni 2012.

100 A.v.

101 <http://www.oorlogsmuseum.nl/marshallmuseum> (geraadpleegd 27 november 2012). Voor historie van het Marshall Museum zie: <http://www.marshallmuseum.nl/NL/historie.htm> (geraadpleegd 27 november 2012).

102 Het Nationaal Militair Museum in Soesterberg – een samenvoeging van het Legermuseum in Delft en het Militaire Luchtvaartmuseum Soesterberg – bezit evenals het Oorlogsmuseum Overloon een grote collectie op dit terrein met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Het museum besteedt aandacht aan de betekenis van de krijgsmacht voor ons land, door de eeuwen heen. De collectie is derhalve veel breder gesorteerd.

bevinden zich musea met collecties die herinneren aan militaire gebeurtenissen tijdens de oorlog. Ondanks het feit dat in de gangbare geschiedschrijving accenten op andere thema's van oorlog en bezetting liggen, is de aandacht voor het verzamelen en presenteren van militair materiaal onverminderd groot gebleven. Dit is terug te zien in de grote populariteit van het museum in Overloon, de groei van het aantal van dergelijke musea elders in Nederland en de vorming van verschillende militair georiënteerde collecties door musea en particuliere verzamelaars. Vooral de herinnering aan de militaire strijd geleverd op Nederlands grondgebied vanaf september 1944 gaf aanleiding om musea in te richten. Zo kreeg in Groesbeek het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 vorm, gericht op de gebeurtenissen rond de bevrijding van het Rijk van Nijmegen in september 1944. De eerste doelstelling van het museum, dat in het voorjaar van 1987 zijn deuren voor het publiek opende, was het verzamelen van voorwerpen.¹⁰³ Veel objecten werden geschonken door veteranen van de Amerikaanse 82nd en 101st *Airborne* divisies, die in het laatste oorlogsjaar in de streek actief waren. Particulieren stonden objecten af aan het museum en de oprichters zamelden actief materiaal in, afkomstig uit (buitenlandse) archieven en particuliere verzamelingen. Het verzamelterrein van het Bevrijdingsmuseum kwam in belangrijke mate overeen met dat van het nabijgelegen Airborne Museum in Oosterbeek, dat al vanaf 1946 actief materiaal over operatie *Market Garden* verzamelde.

Gelijktijdig met het Bevrijdingsmuseum 1944-1945 werd in Veghel het Museum Bevrijdende Vleugels opgericht, dat de nadruk legde op wat zich in de provincie Brabant had afgespeeld in het kader van Operatie *Market Garden*. Ter gelegenheid van de 40-jarige herdenking van Operatie *Market Garden* in 1984 organiseerde de succesvolle Veghelse ondernemer en verzamelaar Jan Driessen een tijdelijke tentoonstelling waarin zijn omvangrijke privéverzameling te zien was. Vanwege het succes van de expositie besloot hij zijn verzameling onder te brengen in een museum. In een omgebouwde grote fabriekshal werden vooral militaire parafernalia en groter militair materieel gepresenteerd in diorama's en andere ruimtelijke presentaties. In tegenstelling tot het Nationale Bevrijdingsmuseum 1944-1945, het Airborne Museum 'Hartenstein' en het Nationaal Oorlogs- en Verzetmuseum Overloon was het museum Bevrijdende Vleugels een particulier museum, voortgekomen uit de bevoegenheid en de verzameldrift van een verzamelaar met in de eerste plaats een bijzondere passie voor militair oorlogsmaterieel. Het bijeenbrengen en in stand houden van een dergelijke verzameling en het opzetten

103 Notariële akte van de Stichting Bevrijdingsmuseum 1944, aangehaald in: 'Algemeen beleidsplan 2001-2005 Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945'. Op 17 september 1984, veertig jaar na het begin van de luchtladingen in het kader van Operatie *Market Garden*, werd een voorlopig museum geopend in het Estel-gebouw in Nijmegen. Op 6 mei 1987 werd te Groesbeek een nieuw museum geopend. Opgericht als Bevrijdingsmuseum 1944 werd de naam in 1999 gewijzigd in Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945. Archief Stichting Bevrijdingsmuseum 1944-1945.

van een museum zijn een kostbare hobby, maar Jan Driessen kon terugvallen op een aanzienlijk eigen vermogen. Hij kon het zich veroorloven en was in staat om onafhankelijk van derden zijn droom te verwezenlijken: een eigen museum.¹⁰⁴

EEN COLLECTIE, MAAR GEEN MUSEUM

Voor de verzamelaar vormt de realisatie van een museum waarin zijn verzameling wordt getoond de vervulling van de ultieme wens. De intentie een museum te beginnen lijkt vaak doel op zich te zijn. De vraag waaróm het belangrijk is aandacht te besteden aan de geschiedenis van oorlog, onderdrukking en verzet, en wat de intrinsieke betekenis van de verzamelde objecten is, wordt vaak niet als eerste gesteld. Als initiatieven breder gedragen worden en overheden en andere instanties zich aangesproken voelen, krijgt de inhoudelijke betekenis, de boodschap, meer accent.

In Groningen bestonden begin jaren tachtig ook plannen een museum op te richten. De omstandigheden vertoonden gelijkenis met die in Leeuwarden. Toen de plannen niet gerealiseerd konden worden, dienden zich aantrekkelijke alternatieven aan. Ook zonder een museum bleek het mogelijk museale en educatieve activiteiten te ontwikkelen.

In 1978 – toen het Verzetsmuseum Friesland al vaste vormen begon aan te nemen – startte in Groningen oud-verzetsman Reindert Paul (Bob) Houwen met het verzamelen van namen en gegevens van voormalige verzetsdeelnemers uit de stad en provincie Groningen. Er ontstond een archief van ruim 4000 persoonskaarten van verzetsdeelnemers met talloze verwijzingen naar documentatie en archiefstukken. Er werd daarbij nauw samengewerkt met afdeling Groningen van de Stichting 1940-1945, de Groningse gemeenten en de provincie. Naast documenten werden ook uiteenlopende attributen in het bestand opgenomen. Al het vergaarde materiaal kwam onder de hoede van de in 1981 opgerichte Stichting Verzetsdocumentatie.¹⁰⁵

De Stichting Verzetsdocumentatie zocht samenwerking met twee Groningse oorlogsverzamelaars die ieder voor zich een aanzienlijke privéverzameling hadden aangelegd. Een van hen, hobbyist T.J. Onstenk, verzamelde alles wat maar met de oorlog en bevrijding van doen had. Zijn opslagruimte had hij ingericht als par-

104 www.wingsofliberation.nl (geraadpleegd 17 februari 2012). Rolf Vonk, *Het Bosch genaempt Den Ekelkamp. Flarden uit de geschiedenis van een typisch stukje Veghel* (Veghel 2010), p. 98.

105 Ad.A.J. Mulder, 'Stichting Oorlogs- en Verzetsmateriaal Groningen', Hoogeveen 21 juni 1998. Groninger Archieven, nr. 2551 archief Stichting OVC G, Groningen. VI. Nr. 162. Statuten van de Stichting Verzetsdocumentatie 1940-1945 in de provincie Groningen, Notariële akte opgesteld door notaris mr. K.R. Dijkhuizen, gemeente Groningen, 22 oktober 1981. Groninger Archieven, nr. 2551 archief Stichting OVC G, Groningen, nr. 171.

ticulier museum. Het *Dagblad van het Noorden* berichtte in 1982 na een bezoek opgetogen: 'Het is onvoorstelbaar wat Theo Onstenk in de naoorlogse jaren bijeen heeft gebracht. Je kunt er een compleet museum mee inrichten, met inbegrip van een documentatiecentrum.' De krant voegde eraan toe: 'Groningen zou er goed aan doen daar op in te haken, want deze veelomvattende collectie verdient grotere toegankelijkheid dan op het ogenblik mogelijk is.'¹⁰⁶ Vooralsnog bleef het bij een tijdelijke tentoonstelling. Initiatieven voor een museum werden pas vele jaren later meer concreet toen de gemeente Groningen en de provincie het in 1990 mogelijk maakten dat de tentoonstelling *Verzet en Vervolging 1933-1945*, aangevuld met een presentatie over de regionale geschiedenis, in de Martinikerk van de stad werd gehouden. De expositie was geënt op de gelijknamige tentoonstelling die tien jaar eerder in het Paleis op de Dam in Amsterdam was gehouden en aan de basis had gestaan van de oprichting van het Verzetsmuseum Amsterdam. Ook in Groningen leidde het succes van de tentoonstelling (ruim 10.000 bezoekers) tot het maken van plannen voor een Gronings Oorlogs- en Verzetsmuseum, want 'het is betreurenswaardig dat dit materiaal niet permanent te bezichtigen is', zo liet het gemeenteraadslid H.H.C. Wessels-Potman weten.¹⁰⁷ Op verzoek van de CDA-fractie in de raad werd onderzocht of het mogelijk was een oorlogsmuseum in de stad te stichten. De tentoonstellingscommissie die verantwoordelijk was voor de expositie in de Martinikerk, waarin onder meer vertegenwoordigers van drie oud-verzetsorganisaties zitting hadden, werd omgedoopt in een museumcommissie, gesteund door een adviescommissie met daarin de gemeentearchivaris en vertegenwoordigers van de gemeente.

Enige tijd bestond het voornemen in te trekken in het Groninger Museum. Het zou een samenwerking moeten worden, zoals tussen het Verzetsmuseum Friesland en het Fries Museum. Maar de plannen voor een Gronings Oorlogs- en Verzetsmuseum konden niet gerealiseerd worden, omdat er in de jaren negentig onvoldoende politiek en maatschappelijk draagvlak bestond. Voor een museum als antwoord op antidemocratische tendensen en uitingen van discriminatie in de samenleving leek minder steun te bestaan dan in de jaren tachtig. Het tijdsgewricht was veranderd. De provincie en ook de gemeente waren niet bereid een dergelijk museum in de regio financieel te ondersteunen, met alle risico van dien.

Anders dan in Friesland konden de Groningse initiatiefnemers geen beroep doen op een goed georganiseerde en vermogende organisatie van het voormalige verzet om het initiatief uit het slop te trekken. De wording van een Gronings verzetsmuseum was daarmee van de baan, maar de gemeente vond het toch belangrijk dat het materiaal, bijeengebracht door de Stichting Verzetsdocumentatie, een goed onderkomen zou krijgen. Daartoe werd in 1991 de Stichting Oorlogs- en Ver-

106 "Het Oorlogsmuseum" van T.J. Onstek', *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 maart 1982.

107 'CDA ijvert voor een Groninger oorlogsmuseum', *Dagblad van het Noorden*, 26 mei 1990.

zetsmateriaal Groningen (OVMG) opgericht, waarin de genoemde tentoonstellingscommissie ook was vertegenwoordigd. De gemeente was bereid de Stichting jaarlijks structureel te financieren, waardoor het mogelijk werd een betaalde conservator/coördinator voor twintig uur per week aan te stellen. Voornaamste taak van de nieuwe stichting, die aanvankelijk inwoonde bij het gemeentearchief, was het zorgvuldig beheer van de collectie oorlogs- en verzetsmateriaal en het zich actief inzetten voor uitbreiding van het bestand.¹⁰⁸ Behalve documenten werden heel bewust ook oorlogsobjecten geacquireerd. De nieuwe stichting had de ambities voor een museum nog niet uit het hoofd gezet. Naast het archief- en collectiebeheer waren de doeleinden: 'een permanente tentoonstelling over de geschiedenis van stad en provincie in oorlogstijd, het jaarlijks organiseren van een herdenkingsexpositie en de uitleen van materiaal aan derden voor exposities'.¹⁰⁹ Conservator Robert van Boxem onderzocht nog wel de mogelijkheden voor een vaste tentoonstelling, maar kwam na bestudering van de situatie van de oorlogsmusea in het noorden tot een negatieve conclusie. Zo bleken de particuliere musea in Assen en in Uithuizen geen goede museale presentatie bijeen te kunnen brengen en hadden ze de grootst mogelijke moeite het hoofd boven water te houden.¹¹⁰ Het Verzetsmuseum Friesland had dan wel een acceptabele opstelling tot stand gebracht, maar had te maken met tegenvallende bezoekerscijfers. Zonder een financiële garantie zou een eigen museum onverantwoord zijn, zo luidde Van Boxems conclusie. Daarentegen groeide de overtuiging dat de stichting ook zonder een museumgebouw voldoende tentoonstellingsgerelateerde activiteiten kon opzetten. Wellicht dat er zonder deze risicovolle last en vanuit een grotere flexibiliteit zich zelfs meer mogelijkheden zouden aandienen.¹¹¹ Er werd uiteindelijk gekozen voor een dynamisch concept, waarbij de collectie een belangrijke pijler voor de activiteiten bleef. Buiten documentatie en de vorming en het beheer van collecties, was er nu ook ruimte voor projecten als tijdelijke tentoonstellingen, publicaties, audiovisuele producties en educatieve programma's.¹¹²

De stichting Oorlogs- en Verzetsmateriaal Groningen werd in 2008 omgedoopt in Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen (OVCG), omdat de letter 'm' in de af-

108 Statuten Stichting Oorlogs- en Verzetsmateriaal Groningen, notariële akte opgesteld door notaris mr. K.R. Dijkhuizen, Groningen, 18 november 1991. Stichtingsarchief OVCG, Groningen. Groninger Archieven, nr. 2551 archief Stichting OVCG, Groningen. VI. Nr. 172. Ad. A.J. Mulder 'Stichting Oorlogs- en Verzetsmateriaal Groningen', 21 juni 1998 (niet gepubliceerd), idem VI. Nr. 162.

109 'Gemeenteraad geeft geld voor nieuwe stichting', *Nieuwsblad van het Noorden*, 14 juni 1991.

110 Het Oorlogsmuseum 1939-1945 in Uithuizen en het Drents Oorlogs- en Verzetsmuseum zijn medio 2006 opgeheven.

111 Mededeling van Robert van Boxem, coördinator/conservator van de Stichting OVMG van 1992-2000, 23 februari 2012.

112 Gespreksnotitie 'Naar nieuw beleid?', maart 1996, Stichting OVMG, Groningen. Groninger Archieven, nr. 2551 archief Stichting OVCG, Groningen. VI. Nr. 185.

korting OVMG te vaak werd aangezien voor ‘museum’ in plaats van ‘materiaal’. Bovendien deed de nieuwe naam meer recht aan wat het OVC G wil zijn: een educatieve instelling en een expertisecentrum over de Tweede Wereldoorlog in Groningen.¹¹³ Het centrum nam steeds vaker initiatief tot bijzondere en grootschalige projecten, zoals een *oral history*-project en een onderzoek naar het beruchte SD-hoofdkwartier het Scholtenhuis, aan de Grote Markt in de stad Groningen. Dit laatste project resulteerde onder meer in een vernieuwende en spraakmakende virtuele online reconstructie en ‘beleving’ van het SD-hoofdkwartier.¹¹⁴

Voor het OVC G is het beheer van de collectie een belangrijke taakstelling gebleven.¹¹⁵ De archieven en documentatie zijn intussen ondergebracht bij de Groninger Archieven in het Cascade-gebouw, terwijl de museale objecten onder prima condities elders zijn ondergebracht. Het Groninger centrum kende altijd een ruim verzamelbeleid, met als resultaat een brede collectie bestaande uit 2500 driedimensionale objecten, waaronder veel militaire voorwerpen, ‘dagelijks leven’-materiaal, textiel, propagandamateriaal, onderscheidingen en voorwerpen die met het verzet te maken hebben.¹¹⁶ Wat samenstelling en omvang betreft vertoont de verzameling gelijkenis met de collecties van de beeldbepalende Nederlandse oorlogs- en verzetsmusea. Met regelmaat wordt de collectie uitgebreid, zoals in 2011 toen een schenking veel media-aandacht trok in het noorden. Op de zolder van een woning op Schiermonnikoog was de enorme zwarte met witte letters uitgevoerde ss-vlag, die tijdens de oorlog boven het Groningse Scholtenhuis uithing, tevoorschijn gekomen.¹¹⁷

Het OVC G bewaart zijn collectie onder goede condities. Wat technisch beheer, maar ook wat onderzoek naar de objecten en de ontsluiting betreft, voldoet de zorg aan de normen van de meeste gevestigde musea.¹¹⁸ Hiermee is in Groningen uiteindelijk een opmerkelijke tussenvariant van een oorlogs- en verzetsmuseum ontstaan: OVC G is een stichting die een museumcollectie beheert, een archief- en documentatiefunctie heeft en daarbij verschillende museale en educatieve activiteiten ontplooit, maar geen regulier museum is.

113 Bouwe van Norden, ‘Nieuwe naam kenniscentrum over oorlog’, *Dagblad van het Noorden*, 30 april 2008.

114 Zie: <http://www.scholtenhuis.nl> (geraadpleegd 14 februari 2012), en: Monique Brinks, *Het Scholtenhuis*, deel 1 en 2 (Groningen 2009 en 2013).

115 Interview Bettie Jongejan, coördinator OVC G, Groningen 26 juli 2012.

116 Het OVC G beheert ruim 16 meter documenten, 600 affiches, 5000 foto’s, 2500 kranten en tijdschriften, 3000 boeken en meer dan 2500 objecten. Beleidsplan Stichting OVC G Provincie Groningen 2013-2016, Groningen. Groninger Archieven, nr. 2551 archief Stichting OVC G, Groningen. VI. Nr. 266.

117 ‘ss-vlag Scholtenhuis voor OVC G Groningen’, *Groninger Gezinsbode*, 3 mei 2011.

COLLECTIEBELEID

Op 19 november 2001 nodigde het NIOD een tiental vertegenwoordigers van de oorlogsmusea en herinneringscentra uit voor een bijeenkomst, die inzicht moest opleveren in het collectiebeleid van de deelnemende instellingen, en tevens moest leiden tot uitwisseling van ervaringen en aanzetten tot meer onderlinge afstemming. De belangrijkste conclusie van deze bijeenkomst luidde:

Bij veel musea is collectiebeheer een afgeleide taak, waarin bij de oprichting veelal niet was voorzien. Collectiebeheer is steeds omvangrijker en belangrijker geworden. Niet alleen voorwerpen worden vergaard, maar ook documenten, geschriften, affiches, foto's en publicaties. Musea zijn veelal niet toegerust de stukken ook ter inzage aan te bieden aan onderzoekers en geïnteresseerden.¹¹⁹

De constatering gold voor vrijwel alle deelnemers aan het overleg. De instellingen waren zich ervan bewust dat er in het verleden weinig was gedaan aan de verantwoordelijkheid rond verwerving en beheer van collecties. Van een bewust collectiebeleid was nauwelijks sprake geweest. Bij musea waar een particuliere verzameling aan de basis van de museumcollectie had gestaan, zoals het Verzetsmuseum Friesland, bleef de collectievorming nog lange tijd bepaald worden door de persoonlijke inzichten en inspanningen van de verzamelaar. Musea die aanvankelijk niet over een collectie beschikten, zoals het Verzetsmuseum Amsterdam en het Verzetsmuseum Zuid-Holland, brachten in korte tijd zo veel mogelijke objecten bijeen om te exposeren. Voor vrijwel alle musea gold dat een coherent verzamelbeleid en een verantwoord collectiebeheer geen prioriteit had. In het eerste officiële beleidplan van het Verzetsmuseum Friesland (1982 tot en met 1986), bijvoorbeeld, werd nog met geen woord gerept over een te formuleren collectiebeleid.¹²⁰

Musea raakten er geleidelijk aan van doordrongen dat een weldoordacht collec-

118 Museumregister Nederland, 'Handleiding Museumnorm, werkgroep Normen en de werkgroep Toetsing en Registratie van het project Herziening Museumregister', versie v1, 15 december 2011. <https://www.museumregisternederland.nl/LinkClick.aspx?fileticket=axfRzjGC7LI%3d&tabid=90> (geraadpleegd 15 februari 2012).

119 Verslag 'Bijeenkomst NIOD en vertegenwoordigers musea 40-45', 19 november 2001, NIOD, dossier Collectieoverleg. Bij deze bijeenkomst georganiseerd door het NIOD waren uitgenodigd: Airborne Museum 'Hartenstein', Hollandsche Schouwburg (Joods Historisch Museum), Nationaal Monument Kamp Vught, Museum Bronbeek (afwezig), Verzetsmuseum Friesland, Verzetsmuseum Zuid-Holland, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Verzetsmuseum Amsterdam en Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon.

120 Stichting Verzetsmuseum Friesland, Beleidsplan 1982 t/m 1986, Archief Stichting V.M.F.

tiebeheer en een te ontwikkelen collectiebeleid voorwaarden zijn om als volwaardig museum te kunnen opereren. Maar dan moest er nog veel gebeuren. Zo lieten de bewaarcondities in de meeste gevallen veel te wensen over. Ruimtegebrek en slechte klimatologische omstandigheden in de depots waren eerder regel dan uitzondering. Het Verzetsmuseum Amsterdam kwam van ver. Het eerste jaarverslag van de instelling meldt:

Al kort na de opening van het museum bleek de conserveringstoestand binnen het museum slecht. Alle factoren van invloed op de toestand van papieren, textiel, documenten en voorwerpen van andere kwetsbare materialen vervaardigd: lichthoeveelheid en ultraviolette straling, temperatuur en relatieve luchtvochtigheid, waren in negatieve zin aanwezig.¹²¹

Een jaar later was de toestand verder verslechterd: ‘Zo ooit stilstand achteruitgang betekent, dan bij de conserveringstoestand. Met spijt moet geconstateerd worden dat op dit terrein geen positieve ontwikkelingen te melden zijn.’¹²² Bij het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum in Overloon was de situatie niet veel beter. Op basis van de toenmalige staat van veel authentieke objecten stelde het museum in 1988 zelf vast dat bij gebrek aan middelen de conserverende taak ernstig op de achtergrond was geraakt en er grote achterstanden waren opgelopen in het beschrijven en conserveren van de collectie.¹²³

Voor alle musea gold dat als gevolg van structurele personeelstekorten het vrijwel niet mogelijk was om naast het organiseren van wisselexposities en de educatieve inspanningen ook nog voldoende tijd aan collectiebeheer te besteden. Overloon beschikte in 1987 in het geheel niet over een conservator annex archivaris.¹²⁴ Het personeelsbestand van het Verzetsmuseum Friesland bestond in diezelfde tijd slechts uit één conservator en een medewerker met een tijdelijk dienstverband in het kader van ‘werkverruimende maatregelen’, terwijl het Verzetsmuseum Amsterdam bij het begin van het eerste volledige jaar één betaalde kracht telde: de beheerder, die tevens conservator was.¹²⁵ Via speciale regelingen konden bij het Amsterdamse museum ook een educatief medewerker en een baliemedewerker worden aangesteld. Verder was het museum aangewezen op vrijwilligers, die vooral

121 Jaarverslag 1985/1986 VMA, Staf, Archief VMA. 1985/1986.

122 Jaarverslag 1987 VMA, archief VMA, 1987.

123 Beleidsnota Nationaal Oorlogs en Verzetsmuseum Overloon, ‘Haalt het nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum het jaar 2001’, maart 1988, Archief NVM O, S2 en notitie ‘Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon 1946-1996’, S.N. Temming, september 1996, Archief NVM O, S2.

124 Beleidsnota Nationaal Oorlogs en Verzetsmuseum Overloon, ‘Haalt het nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum het jaar 2001’, maart 1988, Archief NVM O, S2.

125 Jaarverslag 1981 Stichting Verzetsmuseum Friesland, Archief Stichting VMF, 1981.

126 Jaarverslag 1985/1986 VMA, Staf, Archief VMA. 1985/1986.

beschikbaar waren voor rondleidingen en hand-en-spandiensten.¹²⁶ Zeker in de beginperiode kwam in de minimale personeelsbezetting bij de musea nauwelijks verandering. De beheerder/conservator had een dagtaak aan de organisatie van het museum en aan de lopende zaken, maar was daarnaast ook regelmatig terug te vinden achter de toegangsbalie of in het museum als rondleider.

De medewerkers waren toegewijd aan de thematiek van het museum, maar doorgaans geen professionals in het museumvak. Deskundigheid in het collectiebeheer moest ontwikkeld worden door scholing en bijscholing of door ondersteuning van buitenaf. Zo kreeg het Verzetsmuseum Amsterdam assistentie bij de registratie van de collectie van de restauratieafdeling van het Gemeentearchief Amsterdam en van stagiaires van de Reinwardt Academie. Ook na het aantrekken van een medewerkster registratie/documentatie in 1991 bleven de activiteiten van het Verzetsmuseum Amsterdam in het gunstigste geval beperkt tot registratie van de collectie en het verwerken van aanwinsten. Een regelmatig terugkerende zinsnede in de jaarverslagen uit die periode is: 'Door gebrek aan werk- en opslagruimte, gebrek aan personeel en de voortdurende groei van de collectie blijven er achterstanden wat betreft het opnemen van collectiegegevens in het geautomatiseerde bestand.'¹²⁷

Bij het Verzetsmuseum Friesland was de situatie weinig anders. Conservator Reitsma van het Verzetsmuseum Friesland verzuchtte in 1984: 'We hebben nog jaren werk om alles te registreren'.¹²⁸ De mogelijkheid om uit deze impasse te raken, kwam voor het Verzetsmuseum Friesland door officieel een samenwerkingsverband aan te gaan met het Fries Museum. Directe aanleiding was de geplande verhuizing van het Verzetsmuseum naar de gerenoveerde Kanselarij, waar het museum ooit was begonnen. Het statige pand zou vanaf 1995 deel gaan uitmaken van de ambitieuze gebouwuitbreiding van het Fries Museum, waarbij het Verzetsmuseum, als zelfstandige afdeling, een geïntegreerd onderdeel van het Fries Museum zou worden. Een organisatorische eenwording kwam tot stand, die de provincie als medesubsidiegever al lange tijd wenselijk achtte.¹²⁹ Beide museale instellingen kwamen overeen dat in de nieuwe situatie het Fries Museum de collectie van het Verzetsmuseum officieel in bruikleen zou krijgen. Een beheerscommissie, waarin het Verzetsmuseum was vertegenwoordigd, bewaakte het gedachtengoed van het Verzetsmuseum en adviseerde het Fries Museum over zaken als aanvulling, uitbreiding, restauratie, conservering en/of vervanging van de

127 Bijvoorbeeld Jaarverslag 1995 VMA, Archief VMA.

128 Joop Korthuis, 'Verzets Museum Friesland 1949-1945', *Oud Wapenbroeders*, nr. 7, september 1984.

129 Museumnota Provinciale Staten van Friesland, 'Skets fan in nij provinsjaal museumbelied', 1988. Zie ook: Henny de Leeuw, 'Friesland in voorwerpen. Over de verbeelding van de Friese identiteit in het Fries Museum', Masterscriptie Museumstudies, Universiteit van Amsterdam (niet gepubliceerd, 2011), p. 51-54.

collectie.¹³⁰ De reorganisatie naar aanleiding van de integratie en de aanstaande nieuwe behuizing leverde het Verzetsmuseum beter geoutilleerde depots voor de collecties op. Daarbij was er nu ook permanent expertise in huis, waardoor op een hoger niveau aan de professionele maatstaven voor collectiebeheer kon worden voldaan.

Herbezinning op de collectie was daarnaast noodzakelijk omdat sinds de oprichting van het museum in 1979 de collectie door talloze schenkingen flink was uitgebreid. Ook het karakter van de collectie, aanvankelijk gedomineerd door de privéverzameling van eerste conservator Reitsma, had zich geleidelijk gewijzigd. Er werd nu met name gecollecteerd op het terrein van het verzet in relatie tot Friesland. Dankzij de Vereniging Friesland 1940-1945 breidde de verzameling zich ook uit. De vereniging vond verschillende oud-verzetsmensen bereid vroeg of laat hun oorlogsbezittingen aan het museum af te staan. Aan deze bezittingen waren meestal persoonlijke verhalen verbonden. Het museum keek nu vanuit een ander perspectief naar de collectie: de context en de betekenisgeving van het materiaal werden belangrijk geacht. Bij de acquisitie van materiaal werd verder meer dan voorheen rekening gehouden met de vraag of een object van belang was voor de regionale geschiedenis. Kortom, de historische en narratieve waarde kwamen voorop te staan. In zijn toespraak bij de heropening van het museum in 1995 gaf de voorzitter van het Verzetsmuseum Friesland, R.J. van der Kluit, deze accentverschuiving al aan:

Het gaat niet om een collectie die bestaat uit voorwerpen van bijzondere kunsthistorische waarde. Integendeel, soms gaat het om letterlijk waardeloze voorwerpen die we laten zien. [...] Het gaat bij het Verzetsmuseum dan ook niet om de waarde van de voorwerpen, maar om het verhaal dat die voorwerpen vertellen. Het is die boodschap die het de moeite waard maakt een nieuw verzetsmuseum open te stellen, zelfs 50 jaar na dato. De voorwerpen en het relaas van de gebeurtenissen ondersteunen dat verhaal.¹³¹

In de later opnieuw geformuleerde verzamelcriteria werd weliswaar vastgesteld dat er nog steeds ruim gecollecteerd zou worden, maar met de nadrukkelijke

130 Convenant Stichting het Fries Museum en Stichting Verzetsmuseum Friesland, overeenkomen Leeuwarden 22 december 1992, Archief Stichting vMF, 1992. Op 28 mei 1997 werden de statuten van de Stichting Verzetsmuseum in de geest van het convenant gewijzigd. Notariële akte, Adema, Wierda, De Lange, Van Dijk notarissen, Leeuwarden, Archief Stichting vMF 1997.

131 R.J. van der Kluit, 'Toespraak voorzitter Verzetsmuseum Friesland ter gelegenheid van de openstelling van het verzetsmuseum/kanselarij in aanwezigheid van z.k.h. de Prins van Oranje op zaterdag 15 april 1995', Archief Stichting vMF, 1995.

toevoeging dat het materiaal betrekking moest hebben op Friesland. Deze ruime formulering met een regionale afbakening is nog altijd actueel.¹³²

Ook het Verzetsmuseum Amsterdam maakte pas serieus werk van het collectiebeheer toen een verhuizing in zicht kwam. Met het oog op de overgang naar het Planciusgebouw aan de Plantage Kerklaan in de hoofdstad, die twee jaar later zijn beslag zou krijgen, werd in 1997 voor het eerst een gedetailleerd collectieplan opgesteld. Dit beleidsstuk stelde dat het museum authentiek materiaal verzamelde met betrekking tot de Duitse bezetting en dan vooral met betrekking tot het verzet, zowel lokaal als nationaal. Tot die categorie rekende men materiaal dat geproduceerd was in het kader van ‘specifieke oorlogsomstandigheden’ en betekenis had in relatie tot het verzet. Het museum benadrukte het belang van de context van een object, waarbij het zich bewust was dat het verzet zich moeilijk museaal liet visualiseren:

Materiaal dat betrekking heeft op het verzet is vaak (bewust) onherkenbaar. Soms zijn het alledaagse gebruiksvoorwerpen die zijn gebruikt in het verzet. Door het bijbehorende verhaal krijgt het materiaal zijn waarde. Het Verzetsmuseum geeft daarom grote prioriteit aan het systematisch vastleggen van achtergrondgegevens bij de collecties.¹³³

Bij het bepalen van het verzamelgebied wenste het museum rekening te houden met het acquisitiebeleid van andere musea en archiefinstellingen. Zo viel materiaal dat uitsluitend betrekking heeft op de oorlogsvoering (dit was vooral het specialisme van het oorlogsmuseum in Overloon), concentratiekampen (Herinneringscentrum Kamp Westerbork), hedendaagse vormen van onderdrukking en verzet (persbureaus en solidariteitscomités) en neo-nazisme/racisme en protestacties daartegen (waarbij gedacht werd aan de Anne Frank Stichting) buiten het verzamelgebied. Belangrijk uitgangspunt van het Verzetsmuseum was en is ‘het bijeen houden van verzamelingen van documenten en objecten die betrekking hebben op een persoon of groep vanwege de historische samenhang’. Deze uiteenlopende particuliere collecties vormen vanaf eind jaren negentig de kern van de collectie van het museum.¹³⁴

Om voor financiële ondersteuning door de overheid, semi-overheidsinstanties en particuliere fondsen in aanmerking te komen, werden in toenemende mate ei-

¹³² <http://www.verzetsmuseum.nl/Start.htm> (geraadpleegd 4 maart 2012). ‘Een collectie met een verhaal. Collectieplan Stichting verzetsmuseum Friesland 2007-20010’, Archief Stichting V M F 2007.

¹³³ Liesbeth van der Horst, ‘Collectieplan Verzetsmuseum Amsterdam’, 1997, Archief V M A.

¹³⁴ A.v.

sen gesteld aan de professionaliteit van de musea. Het collectieplan van het Verzetsmuseum Amsterdam en de ‘belangrijke emotionele waarde van de collectie’ overtuigden de Mondriaan Stichting om in het kader van het Deltaplan het museum te subsidiëren voor het inrichten van een goed geoutilleerd depot.¹³⁵ De collectie die tot dan toe op verschillende locaties buiten het museumgebouw was opgeslagen – het laatst bij een verhuisbedrijf – kreeg daarmee een vast onderkomen in het eigen museum. Bijna vijftien jaar na de oprichting van het museum waren eindelijk de voorwaarden gecreëerd voor een verantwoord collectiebeheer. Het museum zag de subsidietoekenning tevens als ‘erkenning van de cultuurhistorische betekenis van een verzameling uit het recente verleden, die geen esthetische waarde heeft’.¹³⁶

Het Verzetsmuseum Amsterdam hield er rekening mee dat de collectie binnen afzienbare tijd een definitieve omvang zou hebben bereikt. Het museum voorstelde in 1997 nog dat het aantal schenkingen geleidelijk zou afnemen en dat rond het jaar 2000, door het wegvallen van de eerste generatie oorlogsbetrokkenen, de collectie nauwelijks nog zou worden uitgebreid. De ‘ontwikkelingsfase van de collectievorming’ kon worden afgerond, was de inschatting.¹³⁷ De praktijk wees anders uit. Na de eeuwwisseling bleven, ook via de tweede en derde generatie, jaarlijks rond de honderd aanwinsten per jaar binnenkomen. Vooral de biografische collectie – objecten met een persoonlijk verhaal – breidde zich gestaag uit.

In het meerjarenbeleidsplan dat het Verzetsmuseum Amsterdam in 2005 opstelde, werden naast voornemens voor het digitaliseren van collectieonderdelen en het opstellen van een registratieplan, specifieke aanwinstdoelen onderkend. Zo moest de acquisitie zich in het bijzonder richten op materiaal met betrekking tot Nederlands-Indië, Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba tijdens de oorlog.¹³⁸ Naar aanleiding van de uitbreiding van de permanente tentoonstelling met een sectie over de Japanse bezetting van Nederlands-Indië, en met het oog op een toekomstige wisseltentoonstelling over ‘de West’, signaleerde het museum een

135 Vanaf 1995 verleende de Mondriaan Stichting financiële ondersteuning aan behoudsprojecten voor museale collecties in het kader van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud. ‘Met deze ondersteuning wil de Mondriaan Stichting een duurzame verbetering van de behoudstaak in de Nederlandse museale instellingen bevorderen en bijdragen aan het wegwerken van achterstanden in passieve en actieve conservering van collecties die een belangrijke bijdrage leveren aan de kwaliteit van de Collectie Nederland. [...] Door selectieve inzet van middelen is het mogelijk om belangrijke museale voorwerpen in Nederland veilig te stellen’, ‘Wijziging van de regeling voor financiële ondersteuning van incidentele museale activiteiten’, *Staatscourant* 1997, nr. 60/pag. 6, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-1997-60-po-SC8810.html> (geraadpleegd, 19 juli 2013)

136 Jaarverslag 1998 Verzetsmuseum Amsterdam, Archief vMA, 1998.

137 Liesbeth van der Horst, ‘Collectieplan Verzetsmuseum Amsterdam’, 1997, Archief vMA.

138 ‘Meerjarenbeleidsplan Verzetsmuseum Amsterdam 2005-2008’, Archief Verzetsmuseum Amsterdam.

achterstand in Nederland in collectievorming met betrekking tot de oorlogsgeschiedenis van deze gebieden.¹³⁹

Na de eeuwwisseling hebben de toonaangevende oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra hun collectiebeheer werkelijk verbeterd en is er sprake van toenemende professionalisering. Een belangrijke stap op weg naar een professioneel en verantwoord collectiebeheer is opname in het Museumregister Nederland. Acceptatie van de inschrijving betekent dat een instelling voldoet aan de nauwkeurig omschreven standaardnormen van de Nederlandse Museumvereniging. Een verantwoord collectiebeheer – verwerven en afstoten, registreren en ontsluiting, behoud en onderzoek – is daarbij een belangrijk toetsingscriterium.¹⁴⁰ De erkende status verhoogt niet alleen het aanzien van een museum, subsidiegevers stellen deze vaak ook als voorwaarde. Het kost een museum veel inspanningen om de felbegeerde kwalificatie te verwerven. Grootste struikelblok is het op orde brengen van de collecties, zo is gebleken. Achttien van de geïnventariseerde 83 oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra beschikken inmiddels over het predicaat ‘geregistreerd museum’. De musea die recentelijk hun aanvraag gehonoreerd zagen zijn het Bevrijdingsmuseum Zeeland (2008), OorlogsVerzetsMuseum Rotterdam (2009), Nationaal Monument Kamp Vught (2010) en Oorlogsmuseum Overloon (2010). Het museum in Overloon had in 2006 – voor de tweede keer overigens – de aanvraagprocedure in gang gezet. Uit het destijds geformuleerde collectieplan bleek dat de collectie onvoldoende was gedocumenteerd. Zo ontbrak van de museale objecten te veel feitelijke achtergrondinformatie. Het wegwerken van de grote achterstanden in de registratie van de objecten kreeg vervolgens hoge prioriteit. In september 2010 werd de basisregistratie van de collectie, bestaande uit ongeveer 63.500 objecten – twee derde hiervan zijn items uit de collectie papieren en documenten – voor 82% voltooid.¹⁴² Daarmee beantwoordde het museum aan de laatste voorwaarden en kon het bordje ‘geregistreerd museum’ aan de toegangspoort bevestigd worden.

139 Materiaal met betrekking tot Nederlands-Indië tijdens de oorlogsperiode bevindt zich in hoofdzaak bij een aantal andere instellingen. Museum Bronbeek beheert de grootste collectie, ofschoon het accent vooral ligt op het Indisch militair erfgoed. Daarnaast bezitten het Museon in Den Haag en het Tropenmuseum in Amsterdam materiaal uit de oorlogsjaren in Nederlands-Indië en in zeer bescheiden mate uit de Nederlandse Antillen en Suriname.

140 Zie: Werkgroep Normen en de werkgroep Toetsing en Registratie van het project Herziening Museumregister ‘Handleiding Museumnorm’, Versie V1.1, 15 december 2011, <https://www.museumregisternederland.nl/Portals/0/Downloads/Handleiding-Normen.pdf> (geraadpleegd 12 juni 2012). De Museumnormen en toetsingscriteria zijn per 2012 vernieuwd.

141 Nicolle Naphausen, ‘Collectieplan 2007-2009 Liberty Park’, 1 juli 2007.

142 Bram Peters, ‘Collectieplan 2010-2012 Oorlogsmuseum Overloon’, augustus 2010, Museum Archief Oorlogsmuseum Overloon.

VAN MUSEUM NAAR ARCHIEF- EN KENNISCENTRUM

Naast het inrichten van museale presentaties en het verwerven en beheren van collecties legden de oorlogsmusea zich geleidelijk ook toe op een andere activiteit: een functie als kenniscentrum met een archieffunctie. Zij begonnen de oorlog te archiveren en te documenteren. Gedrukte en geschreven bronnen – soms complete archiefbestanden, foto's en prenten, al dan niet toegespitst op hun eigen specifieke thema's – werden verzameld. Een inventarisatie van het Verzetsmuseum Amsterdam in 1997 liet al zien dat het merendeel van de collectie uit 'papier' bestond. Het collectieplan vermeldt:

Het grootste deel van de collectie van het Verzetsmuseum bestaat uit wat in de archiefwereld 'particuliere archieven' wordt genoemd: samenhangende verzamelingen van zeer uiteenlopende documenten en soms enige gebruiksvoorwerpen afkomstig van iemand uit het verzet.¹⁴³

De belangrijkste verzameling van het Verzetsmuseum Amsterdam, de particuliere collecties, is voor 90% opgebouwd uit documenten, zoals brieven, dagboeken, aantekeningen, gedichten en agenda's. Ook de andere deelcollecties van het museum bevatten vooral 'plat' materiaal: oorlogskranten, periodieken – in het bijzonder illegale bladen – brochures, bellettrie, pamfletten, foto's, affiches, prenten en tekeningen. Dit roept de vraag op of de musea met het rijkelijk verzamelen van documentenmateriaal niet te veel zijn gaan afwijken van de eigenlijke uitgangspunten van een museum: het verzamelen en conserveren van objecten, het doen van onderzoek ernaar en het presenteren van tentoonstellingen. Anders gezegd: zijn zij zich daarmee niet te veel op het terrein van de archiefinstellingen gaan begeven?

De Japanse museoloog Soichiro Tsuruta maakt een onderscheid tussen primair en secundair museummateriaal. Primaire museumobjecten zijn de directe materiële getuigenissen van een cultureel verschijnsel. Secundair museummateriaal, zoals bijvoorbeeld modellen of kopieën van verschillende audiovisuele bestanden, is niet voorbestemd om in een museale presentatie te worden opgenomen. Dergelijke stukken dienen als educatie- en onderzoeksmateriaal en zijn zeer bruikbaar om de museale collectie te kunnen documenteren, maar strikt genomen worden ze door Tsuruta niet als 'museale objecten' beschouwd.¹⁴⁴ Hierop voortbordurend

143 Liesbeth van der Horst, 'Collectieplan Verzetsmuseum Amsterdam', augustus 1997, Archief Verzetsmuseum Amsterdam.

144 De Japanse museoloog Soichiro Tsuruta wordt aangehaald in: Peter van Mensch 'Towards a methodology of museology'. In: R. Schärer (ed.) *Object – Document?*, Icofom Study Series 23. (Vervey/Switzerland) n.a.v. Symposium 'Object – Document?', (Beijing, China, September 1994), p. 64.

haalt museoloog en theoreticus Peter van Mensch zijn Tsjechische collega Zbyněk Stránský aan, die deze opvatting betreft op documenten in de museale collectie. Hij beschouwt boeken en archiefstukken als *secondary documents*. Volgens Stránský, die volgens Van Mensch wel als grondlegger van de museologie in Europa wordt beschouwd, betreft het materiaal dat niet in de museale sfeer thuis hoort:

As documents museum objects (in the sense of primary museum material) are direct (authentic) witnesses of cultural and natural phenomena. However, not everything can be fixed in the form of material memory through the collection of objects. Phenomena exist which do not project themselves directly into material reality. Such phenomena can only be indirectly documented. These documents have been called secondary documents, for example books and archive material. In Stránský's opinion secondary documents should not be considered to belong to the sphere of museology (at least not as primary museum material), and as a consequence libraries and archives should not be considered as museological institutions. According to this view secondary documents are just a 'vehicle of information', while objects are 'sources of information'.¹⁴⁵

Een rondgang langs een aantal van de oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra laat zien dat de instellingen vrij consequent 'secundair documentatiemateriaal' zijn gaan verzamelen. Ze vergaarden documenten en richtten bibliotheken in met literatuur uit de jaren dertig en de oorlogsjaren en met na 1945 verschenen publicaties over de Tweede Wereldoorlog. Het bestuur van het Verzetsmuseum Friesland had al in 1983 het aanzienlijke bedrag van fl. 60.000 bijeen weten te brengen om van een particuliere verzamelaar de boekencollectie met 5500 titels over de Tweede Wereldoorlog over te nemen. Het leidde in de regionale pers tot de krantenkop: 'Verzetsmuseum ontwikkelt zich tot tweede RIOD'.¹⁴⁶ Voor de 120 meter boekenplank werd een aparte bibliotheek-, tevens studieruimte ingericht. Na de ingebruikneming van de nieuwe museumvertrekken in de Kanselarij in 1995 besloot het bestuur van de Stichting Verzetsmuseum Friesland het takenpakket officieel uit te breiden met het 'aktief documenteren' van de oorlog. Het bestuur beschouwde het Verzetsmuseum '[...] als hoogwaardig documentatiecentrum op het gebied van de Tweede Wereldoorlog in Friesland'.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Peter van Mensch 'Towards a methodology of museology'. In: R. Schärer (ed.) *Object – Document?*, Icofom Study Series 23 (Vervey/Zwitserland) n.a.v. Symposium 'Object – Document?', (Beijing, China, September 1994), p. 64.

¹⁴⁶ J. Kooistra, 'Verzetsmuseum ontwikkelt zich tot tweede RIOD', *Fries Dagblad*, 22 oktober 1983. De boekencollectie is aangekocht van de Hilversumse verzamelaar W. Jonasse, die verantwoordelijk was voor de 'Boekendienst' van de Documentatiegroep '40-'45.

¹⁴⁷ Notulen bestuursvergadering Stichting Verzetsmuseum Friesland, 20 september 1995. Archief Stichting VMF, 1995.

Ook een relatief kleine museale instelling als het Verzetsmuseum Zuid-Holland is zich gaan profileren als een provinciaal kenniscentrum. Het museum legt zich nadrukkelijk toe op het verzamelen van archief en documentatiemateriaal, om in kaart te brengen ‘wat er zich heeft afgespeeld in de provincie Zuid-Holland’. Het stelt zich daarbij grote doelen:

Ons streven is om van elke plaats (175) in deze provincie een goed gedocumenteerd archief op te bouwen, waarbij vragen als: hoeveel en welke burgerslachtoffers zijn er gevallen, hoeveel verzet werd er geboden en door wie, wat is er met de Joodse gemeenschap gebeurd, zijn er vliegtuigen neergestort en waar zijn de piloten gebleven e.d. beantwoord zullen worden.¹⁴⁸

Ook reeds lang bestaande musea zoals het Oorlogsmuseum Overloon hebben archief- en documentatiemateriaal verzameld en leeszalen ingericht voor bezoekers. Het eveneens in Noord-Brabant gevestigde en in 2002 nieuw ingerichte Nationaal Monument Kamp Vught beschouwt zichzelf naast museum en herinneringsplek als documentatiecentrum.¹⁴⁹ Het begon direct met het opzetten van een ruim gesorteerde bibliotheek.

Soms kregen musea complete archieven aangeboden. Zo verwierf het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 halverwege de jaren negentig het archief van het Nederlands Oorlogsgraven Comité. Het archief bevat onder andere een cartotheek met gegevens van in Nederland begraven geallieerde militairen. Met het archief is het museum dienstbaar aan Nederlanders die graven hebben geadopteerd en in contact willen komen met nabestaanden van de gesneuvelde geallieerde militair.¹⁵⁰

Kamp Westerbork ontwikkelde zich in korte tijd van een herinneringsplek met een panelentoonstelling tot een nationale vraagbaak voor informatie over vervolgd en gedeporteerden met een eigen onderzoekstak. Bij de oprichting van het Herinneringscentrum in 1983 was het streven nog slechts gericht op het realiseren van een betere inrichting van het voormalige kampterrein en op informatievoorziening met betrekking tot het bezoek aan de locatie. Ten tijde van het tienjarig bestaan in 1993 waren de doelstellingen bijgesteld: ‘Tot de taken van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork behoort ook het stimuleren van onderzoek naar en informatieoverdracht over verleden en heden van Westerbork’.¹⁵¹ Gericht col-

148 http://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/collectie/schenkingen/niet_weggoaien/verzetsmuseum-zuid-holland (geraadpleegd 1 juni 2012).

149 Interview Jeroen van den Eijnde, directeur Nationaal Monument kamp Vught, 4 augustus 2010.

150 Nationaal bevrijdingsmuseum 1944-1945, ‘Beleidsplan 2007-2011’, p. 5, Archief Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945.

151 Dirk Mulder ‘Ten geleide’ in: Dirk Mulder en Ben Prinsen (red.) *Bronnen van herinnering*, Westerbork Cahiers 1 (Herinneringscentrum Kamp Westerbork 1993), p. 5.

lectioneerde het centrum documenten over de geschiedenis van het doorgangskamp, variërend van transportlijsten, *Lagerbefehle*, kampkaarten en vrijstellingen, alsook foto's, tekeningen en vooral ego-documenten. Ongemerkt werd het verzamelgebied verbreed naar de Jodenvervolging in meer algemene zin. Met niets begonnen, bouwde het centrum in enkele decennia een archief- en documentatiecollectie op.

In vergelijking met de andere museale oorlogsinstellingen volgde de Anne Frank Stichting in veel opzichten een eigen, onafhankelijke koers. Zo ook wat de documentatie- en archieffunctie betreft. Het Anne Frank Huis maakte in de jaren negentig een ontwikkeling door van een documentatiecentrum met ook museale taken, naar een museum met een collectiebeleid gericht op het samenstellen van een Anne Frank-collectie en het uitbouwen van een expertisecentrum over de onderduikers en gebeurtenissen in het Achterhuis. De onderduikruimtes van het Anne Frank Huis waren vanaf 1960 voor het publiek te bezichtigen, maar de activiteiten van de stichting richtten zich aanvankelijk voornamelijk op politiek maatschappelijke zaken. Otto Frank, de vader van Anne Frank, had de oprichting van de stichting geïnitieerd om 'de idealen van Anne Frank' uit te dragen. Aan deze taakstelling gaf de organisatie in de jaren zeventig en tachtig invulling door publiekelijk te ageren tegen allerlei vormen en uitingen van neonazisme, herlevend fascisme, opkomend antisemitisme, extreemrechts en racistische vooroordelen. De Anne Frank Stichting ontwikkelde zich tot toonaangevende instelling over rechts-extremisme en alles wat daarmee verband hield. In een eigen documentatiecentrum bracht de stichting een grote hoeveelheid publicaties en overige informatie die hiermee verband hielden bijeen, bestemd voor eigen onderzoek, als voor andere geïnteresseerden.

Na een ingrijpende restauratie, verbouwing en uitbreiding van de museale ruimtes van het Anne Frank Huis, gerealiseerd in 1999, en als gevolg van een wijziging in de taakstelling van de Anne Frank Stichting in de jaren negentig (waarover in het volgende hoofdstuk meer) kwam het verhaal van Anne Frank, de onderduikers en het dagboek nadrukkelijk centraal te staan. Het Anne Frank Huis als museum werd de spil van de activiteiten.¹⁵² De koerswijziging hield ook een herbezinning op de eigen collectie in, resulterend in een nieuwe afdeling Collecties. Het nieuw geformuleerde verzamelbeleid beperkte zich strikt tot de actieve verwerving van voorwerpen en persoonlijke documenten van de familie Frank, de andere onderduikers, de helpers en het bedrijf van Otto Frank.¹⁵³ Met een inhaalactie werden onder meer op systematische wijze getuigen in relatie tot Anne Frank

¹⁵² Jos van der Lans en Herman Vuijsje, *Het Anne Frank Huis. Een biografie*, Amsterdam 2010, p. 200.

¹⁵³ Interview Teresien da Silva, hoofd collecties Anne Frank Stichting, Amsterdam, 27 oktober 2013.

en de onderduik, waar ook ter wereld, geïnterviewd en gevraagd objecten af te staan.¹⁵⁴ Het nieuw verworven en het al aanwezige materiaal werd nauwgezet gedocumenteerd, gearchiveerd en bewaard in een nieuw ingericht, geklimatiseerd depot. Het nieuwe collectiebeleid deed het Zwitserse Anne Frank Fonds in 2007 besluiten het familiearchief van de familie Frank aan de stichting in bruikleen over te dragen.¹⁵⁵ Maar de echte bevestiging van de succesvolle koersverandering kreeg de stichting in 2009. Door tussenkomst van minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Ronald Plasterk, stond het NIOD ‘zijn’ prestigieuze bezit, alle originele handschriften van Anne Frank en het gezinsfotoalbum – door Otto Frank nagelaten aan de Nederlandse staat – in bruikleen af aan de Stichting.¹⁵⁶ Met gevoel voor dramatiek sprak Plasterk bij de officiële overdracht aan de stichting dan ook plechtig: ‘Het dagboek komt thuis’.¹⁵⁷ De inhoudelijke, educatieve en cultuurhistorische betekenis van de dagboeken van Anne Frank werden dat jaar nog eens bevestigd doordat UNESCO het document opnam in het aansprekende *Memory of the World Register*.¹⁵⁸

De Anne Frank Stichting, met jaarlijks meer dan een miljoen bezoekers, kan geen maatstaf zijn voor het museale oorlogsveld. Daarvoor lopen de omstandigheden te veel uiteen. De ruimere financiële omstandigheden bieden de stichting nu eenmaal de mogelijkheid om bijvoorbeeld prioriteit te geven aan een goed georganiseerd collectiebeleid. Maar ondanks deze ongelijke omstandigheden en het feit dat het thema ‘Anne Frank’ eenvoudiger te overzien is, gaat het om de principiële uitgangspunten ten aanzien van het collectiebeheer die voor de andere instellingen als voorbeeld kunnen dienen. De Anne Frank Stichting heeft doelbewust haar museale en inhoudelijke thematiek geformuleerd en op basis daarvan haar werkterrein afgebakend. Voor het beleid ten aanzien van archieven en documentatie betekent dat dat de stichting zich strikt beperkt tot de wereld van Anne Frank: niet meer en niet minder. Wat buiten deze thematiek valt wordt niet gecollectieerd.¹⁵⁹

154 Vraaggesprek Teresien da Silva, hoofd Collecties Anne Frank Stichting, Amsterdam, 27 oktober 2013.

155 Jaarverslag Anne Frank Stichting 2007. In 2013 is het Anne Frank Fonds in Bazel teruggekomen op de gemaakte afspraken. In december 2013 is het Frank-Elias Familiearchief aan het Fonds teruggegeven. Zie: <http://www.annefrankhouse.org/nl/Nieuws/Pers/FAQ-Anne-Frankarchieven> (geraadpleegd 20 augustus 2013).

156 Zie: David Barnouw, *Het fenomeen Anne Frank* (Amsterdam 2012), p. 123-126.

157 ‘Dagboeken Anne Frank “naar huis”’, Nieuwsbericht Rijksoverheid, 11 juni 2009, <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2009/06/11/dagboeken-anne-frank-naar-huis.html> (geraadpleegd 20 augustus 2013).

158 Met het programma *Memory of the World* zet UNESCO zich in voor het behoud en de ontsluiting van documentair erfgoed. Onderdeel van dit programma is het *Memory of the World Register*. Hierop staat ‘documentair erfgoed met een uitzonderlijke betekenis voor de wereld’. Naast de Dagboeken van Anne Frank bevat het Register onder meer de Gutenberg Bijbel, filmnegatieven van *The Wizard*

De intensivering van de archief- en documentatiefunctie van de oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra is vanaf de jaren tachtig sterk gestimuleerd door de overheid. De nationale politiek beschouwde het aanleggen van documentatie- en archiefbestanden als een essentiële taak van de museale oorlogsinstanties. Alleen daarmee zouden de instellingen hun zo belangrijk geachte voorlichtende functie kunnen vervullen, zoals verwoord in de nota 'Jeugdvoorlichtingsbeleid over de Tweede Wereldoorlog in relatie tot het heden' van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (wvc) uit 1987: jongeren bewust te maken van de oorzaken, achtergronden en gevolgen van de Tweede Wereldoorlog en van de waarden die destijds in het geding waren. Voor deze educatieve opdracht moest teruggegrepen kunnen worden op historisch bronnenmateriaal, meende het ministerie. De nota meldde hierover:

Door middel van herinneringen, getuigenissen, historisch materiaal en een verantwoorde presentatie van deze informatie moeten komende generaties kunnen kennisnemen van het leed in deze oorlog om daaruit lering te trekken voor de toekomst. Om dat materiaal optimaal te kunnen beheren is registratie, documentatie en conservering noodzakelijk.¹⁶⁰

Begin jaren negentig benadrukte het ministerie eens te meer de noodzaak van het bewaren van authentiek materiaal uit particuliere verzamelingen en nalatenschappen, beheerd door de nationale oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra:

De generaties van na de oorlog zullen nog uitsluitend aan de hand van historisch materiaal kennis kunnen nemen van de achtergronden, de opkomst en gevolgen van dictatoriale stelsels, waarbinnen fascistische en nationaal-socialistische tendensen overheersen.¹⁶¹

of Oz, archieven uit het getto van Warschau en de rechtbankverslagen van het Mandelaproces van 1964. Zie: <http://www.unesco.nl/dagboeken-van-anne-frank> en <http://www.unesco.nl/communicatie-informatie/memory-world> (beide geraadpleegd op 19 juli 2013).

159 In het collectiebeleid 2012-2015 formuleerde de Anne Frank Stichting haar doelstelling van het collectiebeheer als volgt: 'Verzamelen en behouden van zoveel mogelijk originelen (en afgeleiden) van de familie Frank, de andere onderduikers, de helpers, Opekta, Pectacon [de bedrijven van Otto Frank gevestigd in het 'onderduikpand' ES] en het pand Prinsengracht 263.' Archief Anne Frank Stichting.

160 Beleidsnota 'Jeugdvoorlichting over de Tweede Wereldoorlog in relatie tot het heden', Tweede Kamer, vergaderjaar 1986-1987, stuk 19958, nrs. 1-2, p. 14. Het beleid van het ministerie richtte zich in deze periode op het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon, het Verzetsmuseum Amsterdam, de Anne Frank Stichting en het herinneringscentrum Kamp Westerbork.

161 Beleidsnota 'Jeugdvoorlichting over de Tweede Wereldoorlog in relatie tot het heden', Tweede Kamer, vergaderjaar 1990-1991, stuk 19958, nr. 6, p. 9.

Een gevolg van deze nieuwe taakstelling was dat er een ongewenste, onoverzichtelijke spreiding van gelijksoortig archief- en documentatiemateriaal over de vele instellingen in het land ontstond. Hierbij was onvoldoende rekening gehouden met de opdracht van de bestaande gespecialiseerde archiefinstellingen als het RIOD, het Algemeen Rijksarchief – het huidige Nationaal Archief – en andere overheidsarchiefinstellingen. Met het accentueren van de archieffunctie deed zich voorts de tekortkoming voelen dat de instellingen niet waren toegerust op de archieftaken. Aan het adequaat beheren van archieven worden immers ook specifieke, vakmatige eisen gesteld wat betreft conservering, ontsluiting, beschikbaar stellen van materiaal en gebruik voor onderzoek.¹⁶² Deze voorwaarden zijn weer anders dan de eisen die gesteld worden aan het beheren van museale, ruimtelijke objecten. Van musea kon en kan niet verwacht worden dat zij deze expertise eveneens in huis hebben of ontwikkelen. Behalve de Anne Frank Stichting, die vrijwel al vanaf de oprichting een documentatie- en voorlichtingsfunctie vervult, vormt ook het herinneringscentrum Kamp Westerbork hierop een uitzondering. In de loop van de jaren heeft dit centrum de nadruk gelegd op zijn activiteiten als documentatiecentrum met een specifieke onderzoekstaak.¹⁶³

Over het algemeen vragen de archieftaken veel – extra – inzet van organisaties. Deze inspanningen gaan onvermijdelijk ten koste van andere essentiële taken, zoals de museale presentatie en de educatieve functie. Het Verzetsmuseum Friesland zag zich ook voor dit dilemma gesteld. Het museum was zich bewust van het belang van het documenteren en archiveren van de Friese oorlogsgeschiedenis, maar vroeg zich tegelijk af of het hiervoor de juiste instantie was. Inhoudelijk zeker wel, maar was dat ook vaktechnisch het geval en was het praktisch uitvoerbaar? Was het niet mogelijk de voorlichtende taken te handhaven zonder de zorg voor het fysieke beheer van archief en documentatie, vroegen stichtingsbestuur en staf van het museum zich eind jaren negentig af. Met de beoogde verdere integratie in het Fries Museum was het Verzetsmuseum al geconfronteerd met de vraag hoe het collectie- en wervingsbeleid beter af te stemmen was op die van het Fries Museum. In een interne notitie uit 1999, bedoeld om de positie ten aanzien van het Fries Museum te bepalen, bepleitte het stichtingsbestuur van het Verzetmuseum Friesland het verzamelen tot het uiterste te beperken om zodoende genoeg ruimte te hebben voor de primaire taken: presentatie en educatie. ‘Alleen

162 Archiefwet van 28 april 1995, houdende vervanging van de Archiefwet 1962 (Stb. 313), <http://wetten.overheid.nl/BWBR0007376/> (geraadpleegd 9 maart 2012).

Regeling van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 15 december 2009, nr. WJZ/178205 (8189), met betrekking tot de duurzaamheid en de geordende en toegankelijke staat van archiefbescheiden, en de bouw en inrichting van archiefruimten en archiefbewaarplaatsen (Archiefregeling), <http://wetten.overheid.nl/BWBR0027041/> (geraadpleegd 9 maart 2012).

163 Dirk Mulder, ‘Van herdenkingsplaats tot educatief centrum’, in: Dirk Mulder (red.), *Lesgeven over de Holocaust. Uitgangspunten, beperkingen en didactische mogelijkheden* (Hooghalen, 1989), p. 8-14.

zeer bijzondere en onmisbare stukken worden nog opgenomen in de collectie', was het devies.¹⁶⁴ Drie jaar later herhaalde het bestuur van het museum nog eens zijn standpunten: aandacht voor behoud en beheer van de collectie is belangrijk, maar hierop mag niet de nadruk komen te vallen, want '[...] het VMF is er voor het verhaal, de boodschap'.¹⁶⁵ De kwestie spitste zich aanvankelijk toe op de 'objectencollectie' van het museum. Maar de kwestie werd spoedig ook betrokken op de archieven. Het museum kwam vervolgens tot de slotsom: het beheren van een 'papierencollectie' – het zogenoemde secundaire museummateriaal – moet niet een taak van het museum zijn. De overtuiging was gegroeid dat dit deel van de collectie beter op zijn plaats zou zijn bij een gespecialiseerde archiefinstelling dan in het museumdepot. Het museum nam daarop in 2006 het rigoureuze besluit zijn papierencollectie in langdurige bruikleen te geven aan het Fries Historisch en Letterkundig Centrum Tresoar, het centrum waarin het Rijksarchief in Friesland is opgegaan.

Hiermee zijn boeken, brochures, plakboeken, tijdschriften, kranten, kaarten, affiches en archiefmateriaal ondergebracht in een omgeving waar ze optimaal kunnen worden bewaard. Tevens is het vanaf dat moment mogelijk om dit collectieonderdeel beter toegankelijk te maken voor het publiek.¹⁶⁶

Ook de oorlogsbibliotheek, met ruim 5500 boeken, die in 1983 met veel publiciteit omgeven en voor een aanzienlijk bedrag was aangekocht, werd aan het archiefcentrum overgedragen. Conservator Koopmans was helder in de toelichting op het besluit: 'Zij zijn een papierbergplaats, wij zijn er voor de spullen.'¹⁶⁷ Het is een ontwikkeling die door de voortschrijdende digitaliseringsmogelijkheden verder in de hand wordt gewerkt.

Afstoten van voorwerpen uit een museale collectie heeft doorgaans tot doel de collectie beter te kunnen profileren en kleiner – en dus meer beheersbaar – te maken.¹⁶⁸ Toch lijkt op afstoten, of 'ontzamelen', voor veel musea een taboe te rusten. De collectie wordt immers als het fundament van het museum en een belangrijke, zo niet de belangrijkste reden van bestaan beschouwd. Dit geldt zeer zeker voor de

164 Notitie 'Positie Verzetsmuseum' (5 november 1999), naar aanleiding van de notitie 'Ruim baan voor het Verzetsmuseum' (mei 1999). Verzetsmuseum Friesland, Archief Stichting Verzetsmuseum Friesland, 1999

165 Notulen bestuursvergadering Stichting Verzetsmuseum Friesland, 8 maart 2002, Verzetsmuseum Friesland, Archief Stichting VMF, 2002.

166 'Beleidsplan 2006-20011. Verzetsmuseum Friesland', Archief Stichting VMF, 2006.

167 'Boeken Verzetsmuseum naar Tresoar', *Leeuwarder Courant*, 2 december 2005.

168 Peter van Mensch en Léontine Meijer-van Mensch, 'Erfgoedtermen' (Mensch Museal Consulting, Amsterdam 2013). Zie: <http://www.menschmuseology.com/wordpress/wp-content/uploads/2013/04/Erfgoedtermen.pdf> (geraadpleegd 5 juli 2013).

ruimtelijke objecten. De claim om archief- en documentatiemateriaal tegen elke prijs te willen blijven behouden lijkt minder sterk. De staf van het Oorlogsmuseum in Overloon heeft zich ook met regelmaat gebogen over de vraag wat het met de papierencollectie aan moet. Het museum beschikt over een bijzondere verzameling regionale bladen, talrijke uiteenlopende historische documenten en een aanzienlijke collectie affiches, waaraan veel waarde wordt gehecht. Voorts beheert de bibliotheek nog een grote collectie boeken, die overigens, evenals het documentatiemateriaal, door het publiek slechts zelden wordt geraadpleegd. Toch was het museum zeer verheugd dat het in 2011 en 2012 een grote collectie ‘oorlogsgerelateerde’ kinderboeken wist te verwerven. Deze verzameling wordt als de compleetste op dit gebied in Nederland beschouwd.¹⁶⁹

De papierencollectie integraal elders onderbrengen, zoals het Verzetsmuseum Friesland besloot, is voor de directie van Overloon vooralsnog geen optie. Wel kijkt zij kritisch in hoeverre er ‘ontzameld’ kan worden. Uit een extern onderzoek naar de collectie, uitgevoerd in 2007, bleek dat het merendeel van de ‘gedrukte bronnencollectie’ (70%) niet tot de kerncollectie van het museum gerekend kan worden, in tegenstelling tot grote delen van de wapens, vaar-, voer- en vliegtuigen, uniformen, militaire uitrusting en civiele regalia, die nadrukkelijk wel tot de categorie topstukken of in de categorie ‘voor het museum van groot belang bij het realiseren van de doelstelling’ worden geschaard. Zonder dat er een concreet afstotingsplan was opgesteld, concludeerde het onderzoek dat de omvangrijke krantencollectie, in het bijzonder de landelijke dagbladen, zonder meer voor overdracht in aanmerking kwam. Naast enig drukwerk dat specifiek genoemd werd, betrof dit ook de talloze doubletten in de collectie.¹⁷⁰ Aan uitvoering van de bevindingen is nog geen gevolg gegeven, maar de directeur van het Oorlogsmuseum Overloon, Erik van den Dungen, liet desgevraagd weten dat dit materiaal zonder meer als ‘ballast’ beschouwd wordt en dat het wat hem betreft nog ‘liever vandaag dan morgen’ van de hand wordt gedaan. Hierbij spelen ook zakelijke motieven een rol. Bij het stellen van prioriteiten gaat de aandacht primair uit naar het genereren van voldoende bezoekers en niet naar het op peil houden van de archieven en documentatie, aldus Van Dungen.¹⁷¹ Wat dit aangaat zou de huidige directeur van Overloon zich goed kunnen vinden in de opvattingen van voormalig directeur en grondlegger van het museum, Harry van Daal. Deze was na verloop van tijd behoorlijk op gaan zien tegen alle inspanningen die aan archiefbeheer waren ver-

169 Het betreft de verzameling kinderboeken over de Tweede Wereldoorlog bijeengebracht door voormalig docent Toon van Himbergen uit Maarheeze, die in 2011 en 2012 aan het Oorlogsmuseum Overloon is geschonken. *SEOS. Sta een ogenblik stil. Museumbulletin van het Liberty Park*, nr. 58, oktober 2012.

170 Nicolle Naphausen, ‘Collectieplan 2007-2009 Liberty Park’, 1 juli 2007.

171 Interview Erik van den Dungen, directeur Oorlogsmuseum Overloon, 7 juni 2012.

bonden. Begin jaren zeventig verzuchtte hij al: ‘Het is allemaal goed en wel, maar een goed archief brengt niet meer bezoekers’.¹⁷²

ERFGOED VAN DE OORLOG

Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) was langzaam maar zeker tot het besef gekomen dat een structurering van het collectiebeheer onder de vele erfgoedinstellingen noodzakelijk was. Het ongecontroleerde collectiebeleid van de vele organisaties en de geringe onderlinge afstemming hadden een onoverzichtelijke en ongewenste versnippering van erfgoedmateriaal tot gevolg. Tot voor kort bestond er nauwelijks inzicht in wat zich waar bevond. Om in deze situatie verandering te brengen gaf het ministerie in de periode 2007-2010 uitvoering aan het ambitieuze programma Erfgoed van de Oorlog. Conserveren door digitaliseren en vergroten van de toegankelijkheid was het motto. Vanuit de opvatting dat ‘verhalen van de oorlog’, in welke vorm dan ook, ‘in de toekomst verteld kunnen blijven’ wilde het departement de herinnering aan de oorlog gestructureerd documenteren en via publieksgerichte toepassingen beschikbaar stellen.¹⁷³

Een product van het programma Erfgoed van de Oorlog is dat veel ‘papieren bestanden’ – en audiovisueel materiaal – van verschillende instellingen werden samengebracht in digitale kerncollecties, die het brede publiek vervolgens online kan raadplegen.¹⁷⁴ De spreiding van het authentieke bronnenmateriaal is blijven bestaan, maar met de digitale erfgoedstructuur is de toegankelijkheid verbeterd. Door de nieuw ontstane situatie is het fysieke bezit en beheer van een ‘papieren collectie’ voor de museale instellingen minder noodzakelijk geworden.

De uitgangspunten van het programma Erfgoed van de Oorlog sloten aan bij de ingezette veranderende verhouding tussen overheid en burgers, zoals omschreven in de kabinetsvisie ‘Veranderende Overheid’ uit 2003.¹⁷⁵ Van burgers werd verwacht dat zij zelf meer verantwoordelijkheid namen. Met het verstrijken van de jaren zal de materiële en immateriële zorg aan oorlogsgetroffenen spoedig beëindigen en zal er ook formeel een eind komen aan de zorg voor het oorlogserfgoed. Overigens heeft de overheid officieel geen zeggenschap over het erfgoedmateriaal

172 Aangehaald door Pieter Klaassen, van 1970 tot en met begin 2012 collectiebeheerder van het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum. Vraaggesprek Pieter Klaassen, 6 juni 2012, Overloon.

173 Bas Bijl e.a. (samenstelling, coördinatie en eindredactie), *Erfgoed van de Oorlog. De oogst van het programma* (Den Haag, 2010), p. 7.

174 Op de site <http://archievenwo2.nl/> zijn de toegangen op de archieven van de oorlogsmusea te vinden.

175 Adviesorgaan Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), ‘Kabinetsvisie “Andere Overheid”’, 2003, www.adviesorgaan-rmo.nl/dsresource?objectid=30944&type=org (geraadpleegd 24 juli 2012).

bij de musea, omdat het veelal particulier eigendom betreft.¹⁷⁶ Niettemin meende het ministerie van VWS dat er op dit terrein een zekere taak voor het rijk was weggelegd en een actief beleid noodzakelijk was om een aantal ‘waarborgen voor de toekomst’ te stellen.¹⁷⁷ Het bijzonder erfgoed van de oorlog diende een ‘algemeen maatschappelijk belang’, was de overtuiging. De overheid zou de verplichtingen wat betreft de ‘erenschuld’ onverminderd nakomen, net als zij dat wilde doen met betrekking tot de bijzondere solidariteit met de oorlogsslachtoffers, door condities te creëren waardoor ook toekomstige generaties zich zouden kunnen blijven verdiepen in het oorlogsverleden. Het ministerie zag het daarom als ‘zijn taak burgers, eigenaars en gebruikers zo goed mogelijk uit te rusten, zodat zij zelf geïnformeerd en verantwoord vorm kunnen geven aan het erfgoedbeheer.¹⁷⁸ Maar het te ontwikkelen programma diende zich wel nadrukkelijk te beperken tot het scheppen van de randvoorwaarden. Het moest een krachtige, tijdelijke impuls zijn en geen structurele, permanente bijdrage. Daarmee liep het ministerie in de pas met het algemene kabinetsstreven naar een geleidelijke implementatie van een meer zelfregulerende samenleving.

De Eenheid Oorlogsgetroffenen en Herinnering WOII (EOH) van VWS, die uitvoering moest geven aan het programma, was zich ervan bewust dat collectiebeheer, en in feite ook musealisering, een atypische aangelegenheid was voor haar departement. Dergelijke activiteiten lagen eerder op het terrein van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), dat zich om het cultureel erfgoed in brede zin bekommert. De Eenheid had daarom nog wel toenadering gezocht tot OCW om tot interdepartementale samenwerking te komen, maar dat departement was weinig toeschietelijk en had vooral (formele) bezwaren. Zo was het tastbare verleden van de oorlog, in letterlijke betekenis, niet oud genoeg om als erfgoed aangemerkt te worden. VWS besloot daarop zelf expertise in huis te halen, maar vooral ook de kennis die in het museale oorlogsveld beruiste te benutten en aan te sturen op samenwerking van de verschillende instellingen.¹⁷⁹

In het kader van het programma Erfgoed van de Oorlog werden vervolgens erfgoedinstellingen, zoals de oorlogsmusea en archiefbeherende instanties, uitgenodigd hun oorlogserfgoed op cultuurhistorische waarde te beoordelen en voorstellen voor conservering, digitalisering of publiekstoepassingen ter subsidiëring in te dienen. Nadrukkelijk werden ook kleine particuliere instellingen gestimuleerd een aanvraag in te dienen. Het programma is in dat opzicht opmerkelijk, omdat de

176 Bas Bijl e.a. (samenstelling, coördinatie en eindredactie), *Erfgoed van de Oorlog. De oogst van het programma* (Den Haag, 2010), p. 16.

177 A.v.

178 Riemer Knoop, *Tussen ooggetuigen en erfslaters. Denken over het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2006), p. 16.

179 Interview met Puck Huitsing, directeur Eenheid Oorlogsgetroffenen en Herinnering WOII, ministerie van VWS van 2005-2011, Amsterdam 12 augustus 2013.

rijksoverheid hiermee aangaf erfgoed van particuliere herkomst even belangrijk te vinden als het materiaal van erkende (overheids)instanties. Belangrijke bepaling voor alle deelnemende instellingen was dat de projectresultaten structureel toegankelijk werden gemaakt voor een breed publiek, waarbij vooral gedacht werd aan onlinemogelijkheden. Al met al betrof het een kennisintensief proces, waarvan de kosten hoog zouden zijn. Maar met een beschikbaar bedrag van € 23,7 miljoen viel er veel te financieren.

Het programma kende een sterk ‘vijf-voor-twaalf’-karakter: erfgoed moet veilig gesteld worden voor het te laat zou zijn. Broze, tastbare overblijfselen dreigden definitief verloren te gaan. Conservering en behoud van kwetsbare objecten, films, foto’s, tekeningen en affiches hadden prioriteit. Haast was ook geboden met het vastleggen van de verhalen van de laatste ooggetuigen. De meeste van de gehonoreerde projecten hadden dan ook betrekking op het registreren van interviews. Bij de beoordeling van de aanvragen werd er voorts gekeken of een project voorzag in het invullen van ‘witte vlekken’ in de oorlogsgeschiedenis. Onbekende thema’s, of thema’s belicht vanuit een nieuw perspectief, evenals specifieke regionale en lokale geschiedenissen kregen de voorkeur.

Als erfgoedbeherende instellingen bij uitstek zagen de oorlogsmusea veel van hun ingediende subsidieaanvragen gehonoreerd. Naast specifieke eigen projecten deden de meeste museale organisaties mee aan de vorming van zogenoemde nationale collecties. Erfgoed zoals oorlogsfoto’s, affiches, prenten, dagboeken, pamfletten, illegale publicaties, oorlogskranten, verzetsliteratuur, *oral history* en filmmateriaal, verspreid over verschillende locaties, werd gedigitaliseerd en virtueel samengebracht in online raadpleegbare centrale databases. De uitgevoerde projecten moesten minimaal aan twee voorwaarden voldoen: ze moesten duurzaam zijn en de resultaten moesten ook na beëindiging van het programma in 2010 ‘zonder bemoeienis of financiële steun van de overheid in stand kunnen blijven of mogelijk zelfs door partijen verder ontwikkeld kunnen worden’.¹⁸⁰

Door deel te nemen aan de invulling van deze kerncollecties zagen de musea kans orde op zaken te stellen in onoverzichtelijke en tot dan toe onvoldoende ontsloten verzamelingen.¹⁸¹ Er was nu aanleiding de eigen collectie kritisch te bezien en te beoordelen of het materiaal waardevol genoeg was om voor te dragen voor subsidiëring in het kader van dit project. Daarmee droeg het programma bij aan de vergroting van het inzicht in de eigen collecties. Geordend en ontdaan van doublures moest het materiaal voor digitalisering aan de projectleiding worden aangeboden. Veel musea waren eerder in hun bestaan niet of nauwelijks aan deze elementaire inventarisatiewerkzaamheden toegekomen. De gevormde nationale

¹⁸⁰ Bas Bijl e.a., *Erfgoed van de Oorlog*, p. 18.

¹⁸¹ Zie onder meer: <http://www.beeldbankwoz.nl>, <http://www.oorloginblik.nl/> en <http://getuigenverhalen.nl> (geraadpleegd 3 november 2013). Bas Bijl e.a., *Erfgoed van de Oorlog*.

collectie maakte vervolgens inzichtelijk wat er – ook bij de kleinere erfgoedinstellingen – aan erfgoedmateriaal voorhanden was. Voor het eerst kon een indruk worden verkregen van de uniciteit van de lang onbekend gebleven verzamelingen.¹⁸²

Sommige musea zijn onafhankelijk van elkaar intussen overgegaan tot digitalisering van hun ruimtelijke objecten uit de collecties. Zo hebben het Fries Verzetsmuseum en het Verzetsmuseum Amsterdam al hun driedimensionale voorwerpen de afgelopen jaren digitaal gefotografeerd en beschikbaar gesteld in een online database.¹⁸³

Mede dankzij het Programma Erfgoed van de Oorlog is de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog de best gedocumenteerde en meest toegankelijke periode uit de Nederlandse geschiedenis. Deze dominante aanwezigheid van oorlogserfgoed heeft ongetwijfeld ook invloed op de belangstelling voor de periode '40-'45 op langere termijn.¹⁸⁴ Een verdienste van het Erfgoedprogramma is dat het heeft bijgedragen aan een professionaliseringsslag ten aanzien van het collectiebeheer en -beleid van de oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra. Het programma werkte door op het ontwikkelen van een visie op het erfgoedbeheer door de musea en was in zekere mate ook van invloed op organisatie en werkwijze van de instellingen. Zo werden er stappen gezet in versterking van de onderlinge samenwerking tussen de museale instellingen. Want alleen al voor het voordragen van te digitaliseren materiaal, het uniformeren van beschrijving van het erfgoed en het vaststellen van de uniciteit ervan was onderlinge afstemming een vereiste. Deze samenwerking zal ook voorwaarde moeten zijn voor de onderdelen waar het programma Erfgoed van de Oorlog niet aan toe is gekomen: de vorming van een nationale collectie van de museale driedimensionale objecten.

Een digitaal bestandsbeheer zal onvermijdelijk een steeds belangrijker plaats innemen in het beleid van de musea. Naast het duurzame behoud en verbeteren van de toegankelijkheid is de noodzaak van verdere digitalisering – zowel van de ruimtelijke objecten en de 'papiercollectie' als van de audiovisuele bestanden – verbonden aan de voortgaande ontwikkelingen van nieuwe media in de museale omgeving. Authentieke objecten roepen nog altijd een 'historische sensatie' op,

182 Het Netwerk Oorlogsbronnen voorziet in de digitale zoekingang tot Tweede Wereldoorlog-collecties in Nederland. Zie <http://www.oorlogsbronnen.nl> (geraadpleegd 3 november 2013).

183 Zie: digitale collectie Fries Verzetsmuseum: <http://collectie.verzetsmuseum.nl/> (geraadpleegd 3 augustus 2012) en voor digitale catalogus Verzetsmuseum Amsterdam: <http://collectie.verzetsmuseum.org/Default.aspx> (geraadpleegd 3 augustus 2012). Ook de Anne Frank Stichting heeft haar ruimtelijke objecten gedigitaliseerd, maar vooralsnog niet online geplaatst.

184 Zie: Charles Jeurgens, 'De herinnering voorbij', in: A.C.M. Kapelhof (red.), *Oorlogsgetroffenen w.o.2. Terugkeer, opvang, nasleep*, Instituut voor Nederlandse geschiedenis en Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Amsterdam/Den Haag 2010), p. 61-62.

maar deze ‘traditionele benadering’ is intussen een onlosmakelijke combinatie gaan vormen met nieuwe communicatietoepassingen, waarin digitale bestanden en geavanceerde, individueel gerichte zoekmogelijkheden essentieel zijn. Deze technieken zijn niet alleen in het museum zelf ingepast, maar kennen ook een onlinegebruik: thuis, in school- en werkomgeving en ‘onderweg’.

De vervolgstap ligt voor de hand: een op elkaar afgestemde digitale registratie van de objecten, die deel uitmaakt van de gecreëerde erfgoedinfrastructuur waarvoor het erfgoedprogramma de voorwaarden heeft geschapen. De vereiste voortgaande digitalisering vraagt fundamentele inspanningen van de musea: niet in de laatste plaats wat financiële investering betreft zullen de museale instellingen hun activiteiten op dit terrein moeten clusteren en aansluiting moeten vinden bij bestaande digitaliseringsnetwerken en -platforms. Met het oog op een steeds verder terugtrekkende overheid zullen de musea hierin zelf het initiatief moeten nemen. Ofschoon een sterke regiefunctie vanuit het veld lijkt te ontbreken, zijn er inmiddels concrete stappen in deze richting gezet. Een aantal van de beeldbepalende musea heeft in 2011 de krachten gebundeld en de stichting *Musea en Herinneringscentra 40-45* opgericht. Een van de voornemens van deze stichting is de bestaande kennis en ervaring op het terrein van verzamelen, beheren en ontsluiten van (im)materieel erfgoed ook met de niet aangesloten museale oorlogsinstellingen te delen.¹⁸⁵ Zo wordt met het NIOD samengewerkt om in 2014 een project op te zetten om de ruimtelijke objecten van de museale instellingen te digitaliseren, van metadata te voorzien en op te nemen in een online te raadplegen database van *Netwerk Oorlogsbronnen*.¹⁸⁶

INVENTARISATIE ERFGOED VAN DE OORLOG

Met het streven vanaf de tweede helft van de jaren negentig het collectiebeheer professioneler ter hand te nemen, groeide bij de museale oorlogsinstellingen de bereidheid om op dit terrein meer samen te werken. Uit de NIOD-bijeenkomst over de collecties, waarvoor in het najaar van 2001 een tiental Nederlandse oorlogsmusea en herinneringscentra was uitgenodigd, is in 2002 het *Collectieoverleg* van de ‘beeldbepalende’ museale oorlogsinstellingen en het NIOD voortgekomen. Inmiddels uitgebreid met een aantal andere museale instellingen vindt dit overleg

185 ‘Waarden delen. Beleidsplan 2012-2014’, Stichting *Musea en Herinneringscentra 40-45*, Werkarchief auteur.

186 Het *Netwerk Oorlogsbronnen* is een samenwerkingverband van het NIOD en *Data Archiving and Networked Services (DANS-KNAW)*, Koninklijke Bibliotheek, Nationaal Archief, Nationaal Comité 4 en 5 mei, Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. www.oorlogsbronnen.nl (geraadpleegd 20 augustus 2013).

nog altijd, gemiddeld drie keer per jaar, plaats.¹⁸⁷ Resultaat van het overleg tot dusver is dat de instellingen zich toelegden op het vaststellen van collectieprofielen van de eigen instelling en dat een uitruil van objecten tot stand kwam: voorwerpen die beter in het profiel van een ander museum pasten, verwisselden van eigenaar. Een aansprekend project dat vanuit dit overleg gerealiseerd werd, was de Beeldbank WO2. Alle instellingen beheren fotoverzamelingen, maar inzicht in wat er was en waar de afbeeldingen zich bevonden, ontbrak. Bovendien betreft het kwetsbaar, vergankelijk materiaal. Beeldcollecties – foto's, tekeningen en affiches – van de deelnemende instellingen en het NIOD zijn in het kader van Beeldbank WO2 vervolgens gedigitaliseerd en opgenomen in een sinds 2008 door het publiek online raadpleegbare database.¹⁸⁸

Vanuit het Collectieoverleg kwam ook meer samenwerking tot stand op het terrein van acquisitie. In 2003 organiseerden de musea en herinneringscentra de actie Niet Weggooien! (zie afbeelding 7). Het publiek werd opgeroepen voorwerpen en documenten uit de oorlogsjaren af te staan aan de oorlogsmusea en het NIOD. De manifestatie was een succes en kreeg een permanent karakter. Rond de jaarlijks meiheden worden landelijke inzameldagen georganiseerd. Sinds 2012 wordt ook een actiedag midden augustus gehouden, die in het teken van Nederlands-Indië staat. Wanneer een schenker niet nadrukkelijk een voorkeur aangeeft, zo is de bedoeling, bepalen de organisaties onderling welke instelling de beste bestemming voor het materiaal is.¹⁸⁹ Met deze actie beogen de instellingen tevens dat er bij het publiek een bewustzijn voor het belang van behoud van oorlogserfgoed groeit.

Uit het Collectieoverleg kwam onder meer naar voren welke forse inspanningen musea moeten verrichten om de collecties materieel in stand te houden. Conser-

187 Vanaf de eerste bijeenkomst van het Collectieoverleg op 12 maart 2002 maken de volgende instellingen deel uit van het Collectieoverleg: Airborne Museum 'Hartenstein', Anne Frank Stichting, Indisch herinneringscentrum Bronbeek, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Joods Historisch Museum, Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon, Nationaal Monument Kamp Amersfoort, Nationaal Monument Kamp Vught, NIOD, Verzetsmuseum Amsterdam, Verzetsmuseum Friesland en Verzetsmuseum Zuid-Holland. In een later stadium zijn aan het overleg toegevoegd: Markt12, Museon, Nationaal Bevrijdingsmuseum Groesbeek 1944-1945, Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen en OorlogsVerzetsMuseum Rotterdam. NIOD, dossier Collectieoverleg.

188 Zie: <http://www.beeldbankwo2.nl>. De beeldbank WO2 werd in 2008 gerealiseerd en was in feite een voortzetting in aangepaste vorm van de reeds bestaande beeldbank van het NIOD. In het kader van het programma Erfgoed van de Oorlog van het ministerie van VWS kon de database in 2009/2010 uitgebreid worden met collecties van de musea die in de eerste fase niet waren opgenomen en werden er beeldcollecties toegevoegd van andere musea en archiefinstellingen. In 2013 bevat Beeldbank WO2 in totaal 220.317 afbeeldingen van 31 instellingen. Het beheer van Beeldbank WO2 wordt uitgevoerd door het NIOD.

189 Zie: <http://www.actienietweggooien.nl> (geraadpleegd 3 november 2013).

vering en huisvesting moeten aan specifieke eisen voldoen. Alleen al het kwetsbare oorlogspapier, maar ook textielobjecten zoals uniformen, vragen voortdurend intensief en deskundig onderhoud. Betwijfeld moet worden of de musea, zeker de kleine instellingen, optimale bewaar- en onderhoudscondities nu en in de toekomst kunnen garanderen. Zij zullen met een terugtrekkende overheid meer en meer zelfstandig een oplossing moeten zoeken. Het centraal onderbrengen van – delen van – collecties zou een mogelijk antwoord hierop kunnen zijn. Dit biedt meer garanties voor het toekomstige behoud van het materiële erfgoed en bovendien levert het de musea, die toch al met structurele personele onderbezetting kampen, een welkome taakverlichting op.

Het Collectieoverleg van de musea bleek een nuttig samenwerkingsverband om te komen tot inzicht in aard en omvang van het materiële erfgoed van de oorlog bij de musea. De deelnemende instellingen werkten mee aan het inventarisatieproject MusIP van de Oorlog, dat eveneens in het kader van het programma Erfgoed van de Oorlog werd uitgevoerd. Het project van het landelijk Contact van Museumconsulenten (LCM) bracht het ‘roerende erfgoed’ van de Tweede Wereldoorlog in kaart. De ‘erkende’ musea en tal van kleinschalige particuliere musea en verzamelingen, alsook andere Nederlandse, niet-oorlogsmusea die over oorlogscollecties beschikken, werden in de inventarisatie betrokken. De gegevens van de deelcollecties met betrekking tot oorlogserfgoed van de Nederlandse musea, die zich al in de bestaande algemene database van MusIP bevonden, werden aangevuld en ‘inhoudelijk verdiept’.¹⁹⁰

De uitkomsten van MusIP van de Oorlog bieden inzicht in de aanwezigheid van de belangrijkste (deel)collecties op het gebied van de Tweede Wereldoorlog, die inmiddels inhoudelijk ontsloten en daardoor toegankelijk zijn voor professionals en geïnteresseerden.¹⁹¹ Bij voorbaat stond vast dat het project geen volledig beeld kon geven van de aantallen oorlogsobjecten die zich bij de instellingen bevonden en de aard ervan. Want ook na afronding van het project, uitgevoerd in de periode 2007-2009, zijn de inventarisaties van de collecties nog altijd incompleet. Er ontbreken niet alleen te veel gegevens, de instellingen hebben niet op uniforme wijze geïnventariseerd, waardoor de registraties te ver uiteenlopen. De musea voerden verschillende tellingen uit, hanteerden uiteenlopende criteria en indelingen, en de beschrijvingen op deelcollectieniveau waren niet altijd eenduidig naar kenmerken van objecten, zoals aard, omvang, soort, graad van registratie, automatisering en digitalisering, conditie en bewaaromstandigheden. De collectieregistratie laat daarmee nog eens zien hoe divers het veld van oorlogs- en verzetsmusea en herin-

¹⁹⁰ Zie: <http://www.MusIP.nl> (geraadpleegd 23 februari 2012).

¹⁹¹ Ingrid Oud, Monique Brederoo en Remy Weda, *Operatie MusIP. Een inventarisatie van erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (een uitgave van landelijk Contact van Museumconsulenten, z.p. 2009).

neringscentra nog altijd is. Deze bevindingen sluiten aan op de meer algemene gevolgtrekkingen van Kees Ribbens en Esther Captain in hun onderzoek naar het museale erfgoed uit 2010. Zij concluderen dat ‘de museale toonplaatsen uiteenlopen in onder meer de mate van professionaliteit en institutionalisering, formatieomvang, historische en museale deskundigheid, de omvang van de collectie en de mate van bewaarcondities en huisvesting’.¹⁹²

De projectleiding van MusIP was zich vooraf bewust van de beperkingen verbonden aan de inventarisatie, maar meende dat de verdienste van de inventarisatie zou zijn dat er in ieder geval een indicatie van het aanwezige oorlogserfgoed verkregen zou worden. Er werd daarom gekozen voor een praktische benadering. Van de musea die al in de database van MusIP voorkwamen, bestond de inhoudelijke verdieping uit het toekennen van trefwoorden aan de al opgenomen uiteenlopende beschrijvingen van de deelcollecties. De collectiebeheerders en conservatoren verstrekten op verzoek nog enige toelichtingen op hun deelcollecties, maar de ‘inhoudelijke verdieping’ bleef verder beperkt.¹⁹³

Er is geen overzicht van hoeveel ‘objecten’ de museale oorlogsinstellingen of ‘daaraan gelieerde instellingen’ beheren. De wijze van telling verschilt te veel per instantie. Los van het feit dat de meeste instellingen volstonden met een schatting, lopen de aantallen onderling zo uiteen omdat in de overzichten geen helder onderscheid is gemaakt tussen documenten en driedimensionale objecten. Illustratief hiervoor zijn de door de 32 instellingen uitgevoerde registraties in het kader van dit MusIP-project. Bij de vastlegging door deze instellingen, die wat organisatie, formatieplaatsen en accommodatie betreft niet vergelijkbaar zijn met de toonaangevende en meer professionele oorlogsmusea, was wel sprake van enige eenduidigheid.¹⁹⁴ Maar de vaststelling dat zij in totaal 179.575 objecten beheren wekt verwarring.¹⁹⁵ Dit aantal is namelijk zo hoog omdat in de telling elk document afzonderlijk als object werd beschouwd. Voorts kan geconstateerd worden dat de instellingen uiteenlopende deelcollecties hebben samengesteld. Sommige musea hebben deelcollecties samengesteld op materiaalsoort (bijvoorbeeld het Verzetsmuseum Amsterdam), andere rubriceerden op inhoudelijk thema en daarbinnen al dan niet op type materiaal (bijvoorbeeld het Verzetsmuseum Friesland).

De onderzoekers van MusIP registreerden uiteindelijk 723 oorlogserelateerde

192 Ribbens en Captain, *Tonen van de Oorlog*, p. 17.

193 Interview met Ingrid Oud, projectleider MusIP van de Oorlog, 7 maart 2012.

194 Onder deze groep van 32 instellingen bevinden zich onder meer: OorlogsVerzetsMuseum Rotterdam, Museum Bevrijdende Vleugels in Best, Corrie ten Boom Huis in Haarlem, Maas en Waal Museum 1939-1945 in Winssen, en Atlantikwall Museum in Hoek van Holland.

195 Ingrid Oud, Monique Brederoo en Remy Weda, *Operatie MusIP. Een inventarisatie van erfgoed van de Tweede Wereldoorlog*, (een uitgave van landelijk Contact van Museumconsulenten, z.p. 2009) p.9.

deelcollecties, beheerd door 130 instellingen.¹⁹⁶ Van 68% van deze deelcollecties is de registratie gering of ontbreekt helemaal. In vergelijking met het algemene beeld van de musea in Nederland: dit percentage lag in 2008 op 15%. De bevindingen van MusIP wijst verder uit dat slechts van 12% van de collecties van de oorlogsmusea een volledige registratie bestaat en van bijna de helft niet of nauwelijks.¹⁹⁷ Kortom, de constatering is dat er sprake is van grote achterstanden in het vastleggen van essentiële basisgegevens per object volgens de erkende standaardnormen.¹⁹⁸ En de vooruitzichten dat in deze situatie, in een tijd van deels terugtrekkende en bezuinigende overheden, op korte termijn verbetering komt zijn niet bepaald gunstig.

Het gemusealiseerde erfgoed is omvangrijk en divers van aard. Uit de beschrijvingen, onder meer van MusIP, blijkt dat binnen die verscheidenheid de instellingen veel gelijksoortig of identiek materiaal bezitten. Vrijwel elk museum heeft zijn eigen, tijdens de oorlog kunstig gefabriceerde potkachtje, een tijdens de voedseldroppingen uitgeworpen voedselblik, een knijpkat, een nagemaakte stempel voor vervalsingen of een Duitse helm. Indien er geen specifiek ‘verhaal’ aan verbonden is om het object in een context te plaatsen, is het eenvormig materiaal. Daarnaast tonen veel vergaarde historische objecten geen verwantschap met het specifieke onderwerp van een museum. Een oorzaak hiervan is dat veel instellingen nog altijd geen heldere collectieprofielen hebben opgesteld, waarbij omschreven is wat kenmerkend is voor de doel- en taakstelling van een museum en in hoeverre de samenstelling van de collectie deze uitgangspunten ondersteunt. Met andere woorden: wat wordt daarom wél en wat niet verzameld?

Zoals met veel historische collecties blijkt vooral oorlogserfgoed de neiging te hebben exponentieel te groeien. Met de toegenomen belangstelling voor erfgoed en de aandacht voor herinneringen aan de oorlog, en ook dankzij het toegenomen bewustzijn oorlogsmateriaal ‘niet weg te gooien’, heeft het oorlogserfgoed een aanzienlijke omvang aangenomen. De musea hebben een bewaarcultuur ontwikkeld die erg ruim gesteld is. De behoefte die bij ‘de verzamelaar’ leeft om alles te

196 Oud, Ingrid, Monique Brederoo en Remy Weda, *Operatie MusIP. Een inventarisatie van erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (een uitgave van landelijk Contact van Museumconsulenten, z.p. 2009), p.8, 27. Dit is een aanzienlijk verschil vergeleken met een peiling die kort voor uitvoering van het project MusIP van de Oorlog is uitgevoerd. Een zoekactie in 2008 leverde toen 177 treffers op. Kirsten de Vries en Monique Brederoo, ‘Schatkamers. De collecties van Zuid-Hollandse musea geïnventariseerd’ (Erfgoedhuis Zuid-Holland, 2008), p. 45, aangehaald in: Oud, Brederoo en Weda, *Operatie MusIP*. p.18

197 Oud, Brederoo en Weda, *Operatie MusIP*. p.27. Sommige musea hebben achterstanden weg-gewerkt. Het Verzetsmuseum Amsterdam rondde in 2010 een ruim twee jaar durend registratie- en digitaliseringproject af en is sindsdien de volledige collectieregistratie online raadpleegbaar.

198 Voor een overzicht van de inventarisatie per instelling zie: <http://www.oorlogsbronnen.nl/musip-van-de-oorlog> (geraadpleegd 23 juli 2012).

verzamelen en te bewaren bepaalde lange tijd ook het collectiebeleid van de aansprekende oorlogsmusea. Intussen is er veel, mogelijk te veel erfgoed van de Tweede Wereldoorlog, hetgeen tot onbeheersbaar omvangrijke bestanden leidt. De vraag dringt zich op of alles van de oorlog wel bewaard moet worden. Er zal kritisch bekeken moeten worden of al het oorlogserfgoed uniek en onmisbaar is. Welke afwegingen spelen een rol om dat te kunnen bepalen? Hoe kan er rekening gehouden worden met een veranderende herinnering aan de oorlog en wat zijn daarvan de gevolgen voor de erfgoedbetekenis? De instellingen dienen zich op deze vragen te bezinnen en te komen tot criteria die aangeven of dat wat verzameld is en verzameld wordt, ook wel 'waard' is om in een museumcollectie te worden beheerd. Onderlinge afstemming van het collectiebeleid is een noodzakelijkheid. Door het selectief vormen van de collectie, afgestemd op de eigen identiteit van de instelling, zullen de musea pas echt onderscheidend zijn. Zo zullen sommige objecten vanwege specifieke collectieprofielen beter op hun plaats zijn in een ander museum. Ontzamelen en uitwisselen van objecten zijn wezenlijke elementen van een verantwoord collectiebeheer. Zij dragen bij aan het opheffen van versnippering van collecties en bieden de instellingen de mogelijkheid zich beter te kunnen profileren.

Collectieprofielen worden opgesteld op basis van het specifieke thema van het museum, de nationale of juist specifieke regionale betekenis. Soms worden bepaalde objecten vergaard vanwege een onmiskenbaar unieke historische waarde. Bij het formuleren van een collectiestrategie, en daarmee het bepalen van wat de moeite waard is om te bewaren, is de erfgoedbetekenis steeds meer een rol gaan spelen. Niet zozeer de historische waarde van een object is bepalend, maar of het representatief is voor de herinnering aan dat verleden. Het betreft een afweging waaraan het begrip identiteit is verbonden: het geven van betekenis aan de samenleving waarin wij leven en het geven van uitdrukking aan een gedeelde geschiedenis.

HET OBJECT, DE MUSEALISERING VAN DE OORLOGSHERINNERING

Hoe essentieel de aandacht voor de collectievorming en -beheer ook is, de hoofdtaak van een museum is toch het presenteren van een museale opstelling. Dit is wat het publiek in de eerste plaats merkt van de activiteiten van een museum: hoe wordt de collectie in de opstellingen gebruikt en welke objecten worden in welke presentatievorm of conceptuele context getoond. In de ontwikkeling van het inrichtingsplan van het nieuwe Fries Verzetsmuseum, dat in september 2013 werd geopend, speelde het authentieke object een vooraanstaande rol. Zonder discussie bestond overeenstemming dat identificatie met het verleden en een authenticiteitsbeleving door confrontatie met het oorspronkelijke object belangrijke uit-

gangspunten waren. Hoe is het inrichtingsplan met betrekking tot de plaats die de collectie daarin inneemt uiteindelijk tot stand gekomen?

Om de gedachtenwisseling aan te scherpen nam het Verzetsmuseum de eigen collectie, de betekenis ervan en de plaats van het object nog eens kritisch onder de loep. Een belangrijke aanzet was het in kaart brengen van de ‘topstukken’ uit de collectie. Door het aanduiden van de betekenis en de cultuurhistorische waarde van een object kon een afweging worden gemaakt van wat als een kenmerkende Friese herinnering beschouwd kan worden. Van een aantal objecten was dat direct duidelijk. Sommige objecten representeren een iconisch aspect van de Friese herinnering. Zo heeft de originele celdeur uit de Blokhuispoort, het Huis van bewaring in Leeuwarden, een symbolische betekenis voor de Friese verzetsherinnering. Het herinnert aan de meest aansprekende verzetsactie in Friesland: de ingenieuze en geweldloze overval op 8 september 1944. Friese knokploegen bevrijdden die dag 51 verzetsmensen. Een ander object dat verbonden is aan een sterke oorlogsherinnering is een klein stempel, waarmee in de oorlog de letter ‘J’ in het persoonsbewijs van Joden werd gestempeld. Het houten stempeltje, dat naar alle waarschijnlijk in Sneek werd gebruikt, is door een lid van de Binnenlandse Strijdkrachten, werkzaam als ambtenaar bij de gemeente Achtkarspelen, destijds achterover gedrukt. Het is het enige in Nederland bewaard gebleven exemplaar. Maar ook het verzetsmonument dat ter gelegenheid van de oprichting van het museum in 1978 is vervaardigd, is uitgegroeid tot een object met een belangrijke symbool-betekenis. Het is een eerbetoon aan de 290 in Friesland omgekomen verzetsmensen.

Met de inventarisatie van objecten die refereren aan de Friese oorlogsherinnering, kreeg een belangrijk aspect van de conceptuele benadering van de inrichting van het museum vorm. Het ‘sprekende’ authentieke object zou in de vaste presentatie een wezenlijke plaats gaan innemen. De inhoudelijke dimensies van het object dienden zichtbaar gemaakt te worden. Getoonde objecten komen tot leven door het verhaal dat eraan verbonden is. Authenticiteit en authenticiteitsbeleving, waarmee esthetiek, oorspronkelijkheid en echtheid van het object zijn geassocieerd, zijn belangrijke waarden, maar in de nieuwe presentatie draait het naast de cultuurhistorische waarde echter vooral om de toegevoegde symboolwaarde: de erfgoedbetekenis. Het erfgoedobject is daarom niet slechts een gemusealiseerd historisch overblijfsel, maar heeft alles met identiteit te maken, waarbij, om met Van der Laarse te spreken, identiteit boven authenticiteit gaat.¹⁹⁹

De combinatie authenticiteit en identiteit was leidend bij het ontwikkelen van het tentoonstellingsconcept van het nieuwe Fries Verzetsmuseum. In de oude presentatie, in het bijzonder met de ‘open-depotopstelling’, werd dit onderscheid nauwelijks onderkend. De ‘rommelzolder van de oorlog’ was in de eerste instantie een plek waar bezoekers een ‘historische sensatie’ konden ervaren. In de nieuwe

199 Rob van der Laarse, *De oorlog als beleving*, p. 41.

inrichting wordt de plaats van het object bepaald vanuit een contextgerichte benadering. ‘De gekozen objecten zijn verbonden aan een persoonlijke herkomst. De geëxposeerde objecten worden dus niet gekozen op historische waarde, maar juist op de geschiktheid bezoekers te kunnen raken. Het object roept een emotie op, de bezoeker kan zich inleven.’²⁰⁰ De museumcollectie dient als bron om op zoek te gaan naar verhalen achter het object. Het materieel erfgoed is een soort vehikel voor overdracht van dat verhaal. Het accent wordt gelegd op de reeks aan betekenisgevingen verbonden aan de authenticiteit van het museale object, die zich in een bepaalde ‘semiotiek van gelaagdheid’ openbaart.²⁰¹ Pas als het verhaal verteld wordt, krijgt het object karakter en betekenis.

In de nieuwe presentatie van het Fries Verzetsmuseum sluiten rol en functie van het object aan bij het ontwikkelde totaalconcept dat als motto meekreeg: ‘Fries Verzetsmuseum. Een verhaal dat je raakt’. De geschiedenis van de Friezen en Friesland tijdens de bezettingsjaren wordt verteld en ‘beleefd’ vanuit de persoonlijke ervaringen. Pluriformiteit is daarbij een sleutelwoord. Verschillende aspecten worden vanuit verschillende invalshoeken gepresenteerd, zowel wat vorm als inhoud betreft.

Een eigentijds historisch museum kan niet zonder virtuele toepassingen, interactieve presentaties en ensceneringen, maar ook niet zonder het authentieke object. De verworvenheden van de nieuwe media zijn ongekend, maar juist in een periode van digitalisering en reproduceerbaarheid krijgt de *Magie der Dinge*, zoals cultuurfilosoof Walter Benjamin het uitdrukte, extra betekenis.²⁰² Kenmerkende eigenschap van historische musea is en blijft het verleden voorstelbaar en inleefbaar te maken en inzicht te bieden in dat verleden door het tonen van authentieke voorwerpen. De Britse kunstcriticus en voormalig museumdirecteur Julian Spalding betoogt dat door het creëren van een bepaalde context het begrip van een verhaal achter een object versterkt wordt. Hij introduceert hiervoor de term *poetic museum*: een presentatie waarin niet bij voorbaat wordt uitgegaan van keurige chronologische sequenties en strikt pedagogisch verantwoorde verbanden, maar dat voor de keuze van het object het verhaal erachter leidend is en moet aanzetten tot nadenken. De presentatie is erop gericht bezoekers meer te laten ontdekken over een object.²⁰³

200 Hans Groeneweg, ‘Fries Verzetsmuseum. Een verhaal dat je raakt!’, notitie over de inrichting van het nieuwe Fries Verzetsmuseum.

201 Rob van der Laarse, *De oorlog als beleving*, p. 72.

202 ‘Was wäre, wenn die Dinge sprechen könnten? Was würden sie uns sagen? Oder sprechen sie schon und wir hören sie bloß nicht? Und wer wird sie übersetzen?’ Walter Benjamin, ‘Über die Sprache überhaupt und über die Sprache des Menschen’ (1916). Geciteerd in: Hito Steyerl, ‘Die Sprache der Dinge’ (EIPCP Instituto Europeo Para Políticas Culturales Progresivas 2006), <http://eipcp.net/transversal/0606/steyerl/de> (geraadpleegd 24 juli 2013).

203 Julian Spalding, *The poetic museum. Reviving historic collections* (München, Londen, New York 2002).

Vanuit deze gedachte heeft het nieuwe Fries Verzetsmuseum heel nadrukkelijk in één van de drie ‘kernzalen’ het object, waarachter een verhaal schuilgaat, centraal gesteld. Inspiratiebron voor de inrichting van deze ‘erfgoedzaal’ was het Museum Neukölln in Berlijn. Dit buurtmuseum, dat op een nieuwe locatie in 2010 werd geopend, brengt de geschiedenis, de cultuur en het dagelijks leven van de bewoners van het stadsdeel Neukölln in beeld. De vaste opstelling toont negenenenentig op zichzelf staande voorwerpen, die in de loop der jaren, door bewoners uit de Berlijnse wijk zelf, zijn ingebracht. Van veel getoonde objecten wordt niet meteen duidelijk wat de functie en de betekenis ervan zijn en waarom zij een plek in het museum verdienen. Het voorwerp oogt soms onbeduidend, of zelfs triviaal, maar daarachter gaat telkens een persoonlijk verhaal schuil: het voorwerp vertelt een eigen, gelaagde geschiedenis. De titel van de vaste opstelling luidt: *99 x Neukölln*. Geen honderd, want dat zou een afgerond geheel en dus volledigheid suggereren.²⁰⁴ Nieuwsgierig gemaakt naar een object en de reden waarom het wordt tentoongesteld, kan het publiek via een geavanceerd computerprogramma meer informatie oproepen. De bezoeker zoekt steeds verder in een digitaal archief met foto’s, films en verhalen die aan het object gekoppeld zijn. Het object krijgt betekenis en wordt in de context geplaatst van de sociale en culturele geschiedenis van het stadsdeel.²⁰⁵ Wat presentatievorm betreft, is in Nederland een vergelijkbare benadering te zien in de ‘Zorgzaal’ van het Museum Het Dolhuys in Haarlem en in de vaste presentatie ‘Geschiedenis van de Joden in Nederland na 1900’ in het Joods Historisch Museum.

Het Fries Verzetsmuseum kent een overeenkomstige benadering (zie afbeelding 64). In een ruimte, met de titel ‘Erfgoed’, zijn zeventig objecten tentoongesteld. Deze zorgvuldig geselecteerde objecten staan voor evenzoveel uiteenlopende, elementaire, verrassende, onbekende en soms ook ogenschijnlijk heel gewone aspecten van de Friese oorlogsherinnering. Dit heeft geresulteerd in een verzameling gemusealiseerde objecten die hun belang krijgen door de betekenis die wij er nu aan toekennen. De presentatie heeft ook iets weg van een ‘wonderkamer’. De bezoeker gaat zelfstandig op onderzoek uit en laat zich leiden door verwondering en nieuwsgierigheid. De opstelling wil daarmee een ‘kritisch kijken’ stimuleren en het publiek aanzetten op zoek te gaan naar de betekenis achter de objecten. Op interactieve wijze kan via aanraakschermen dieper op de materie worden ingaan.

204 Het British Museum lanceerde in 2010 het project *A history of the world in 100 objects*: aan de hand van een selectie van 100 objecten uit de eigen collectie wordt een wereldgeschiedenis verteld. Het Rijksmuseum Amsterdam presenteerde in 2013 de publicatie *De geschiedenis van Nederland in 100 voorwerpen*. Een canon-achtige geschiedenis van Nederland op basis van 100 voorwerpen van het museum. Neil MacGregor, *A history of the world in 100 objects* (Londen 2011) en Gijs van der Ham, *De geschiedenis van Nederland in 100 voorwerpen* (Amsterdam 2013).

205 Udo Gösswald (samenstelling), *99 x Neukölln. Der Katalog zur Dauerausstellung* (Berlijn 2010). Zie ook: <http://www.museum-neukoelln.de> (geraadpleegd 20 mei 2012).

Foto's, filmfragmenten en documenten verduidelijken het (persoonlijke) verhaal achter het object. De historische gebeurtenis die in verband staat met het voorwerp wordt toegelicht, waarmee tegelijk de cultuurhistorische waarde duidelijk wordt. Soms wordt ook de verandering in betekenis die een object in de loop der tijd heeft ondergaan belicht.

De gelaagde gepresenteerde informatie belicht een microgeschiedenis en door verdere verdieping worden bredere verbanden duidelijk. Het publiek kiest zelf of het slechts de summier basisinformatie over een object tot zich neemt, of dat het helemaal in een object-thema wil opgaan. Zo wordt in de presentatie het hiervoor al beschreven stempeltje, waarmee tijdens de bezetting in de 'J' het persoonsbewijs van Joden werd gestempeld, getoond, maar via de 'verdieping' wordt nu kennis genomen van de specifieke achtergrond van het voorwerp en van het proces van uitsluiting van de Joden (in Friesland) tijdens de oorlog. Dit geldt ook voor de in de inleiding genoemde tentoongestelde Amerikaanse legerschoenen: door het aangeven van de verschillende aspecten verbonden aan het object zegt dit voorwerp iets over de onderduik in Friesland, de Jodenvervolging, de Duitse inkwartiering, de (geallieerde) luchtoorlog, maar ook over de spanningen in oorlogstijd en persoonlijke keuzes.

Hét object dat bij uitstek aan de geschiedenis van het Friese verzet verbonden is, en vanaf de oprichting een ereplaats in het museum had moeten innemen, wordt niet in het Fries Verzetsmuseum getoond; wat er wel te zien is, is een replica, want het origineel bevindt zich in het Oorlogsmuseum in Overloon. Het betreft de 'Waterkist', een martelinstrument van de *Sicherheitsdienst* (zie afbeelding 5 en 6). Het object stond tegen het eind van de oorlog in het Burmaniahuis, het hoofdkwartier van de SD in Leeuwarden. Om bekentenissen af te dwingen en informatie los te krijgen werden gevangenen in de met water gevulde kist gelegd tot ze bijna verdronken. 'Het is het enige werktuig van dit formaat dat we in Nederland nog uit die tijd hebben', verklaarde de toenmalige conservator Gerik Koopmans in 1990.²⁰⁶ Na de oorlog stond de kist in een politiebureau opgeslagen. Toen er nog geen sprake was van een provinciaal verzetsmuseum wist het oorlogsmuseum in Overloon het voorwerp in de jaren zestig te bemachtigen. Sindsdien is de waterkist daar als 'pronkstuk' in de vaste opstelling te zien. Vergeefs heeft het Verzetsmuseum in het verleden, maar ook recentelijk nog, geprobeerd het object terug naar Friesland te halen. Omdat het als een wezenlijk element van de Friese verzetsherinnering wordt beschouwd, besloot het Verzetsmuseum ter gelegenheid van zijn tienjarig bestaan in 1989 een replica van de waterkist te laten maken. Van nieuw hout, zink en ijzerbeslag werd een waterkist gemaakt die tot in het kleinste detail op het origineel lijkt. Zelfs na de oorlog toegevoegde aanpassingen werden niet vergeten; zoals de initialen en een enkel opschrift die in de loop der jaren in het

206 'Kopie Duits marteltuig in Verzetsmuseum', *Leeuwarder Courant*, 16 februari 1990.

hout zijn gekrast. Bij de herinrichting van het museum in de Kancelarij in 1995 verdween de replica van de waterkist uit de opstelling, als uitvloeisel van het besluit alleen oorspronkelijke, ‘authentieke’ objecten op te nemen. Identificatie met het verleden en beleving van authenticiteit, zo redeneerde men, dienden alleen met behulp van originelen tot stand te worden gebracht. Echtheid en oorspronkelijkheid zijn criteria passend bij het imago van een museum als betrouwbaar en gezaghebbend instituut. Het publiek diende oog in oog te staan met een oorspronkelijk object, en niet met een kopie zoals die van de waterkist, hoe nauwkeurig nagemaakt ook, betoogden de inrichters van de tentoonstelling destijds.²⁰⁷ Na een aanpassing van de inrichting ter gelegenheid van de openstelling van het ‘open depot’ in 2002 werd de replica-waterkist, zonder bijschrift, geplaatst op een onopvallende plek in het museum, waardoor deze voor de oplettende bezoeker alsnog was te bezichtigen.

In de huidige inrichting van het Fries Verzetsmuseum is het tonen van originele objecten een belangrijk uitgangspunt gebleven, maar de nadruk ligt nu primair op de – toegevoegde – symbolische waarde. Die waarde kan ook heel goed aan een replica verbonden zijn. Zo is aan de vermaarde Friese waterkist – replica of origineel – inmiddels een interessante geschiedenis van toe-eigening en betwist bezit verbonden. Naast dat het object een functionele, historische betekenis heeft, zet het attribueert ook aan tot nadenken over ‘authenticiteit’ en originele voorwerpen als ultieme getuige van het verleden. Toegegeven, liever hadden de samenstellers gezien dat de originele waterkist, als onvervreemdbaar object van een pregnante Friese oorlogsherinnering, werd getoond, maar inmiddels is de in de presentatie getoonde replica een even opmerkelijk museaal object geworden: een object met een eigen dynamiek van herinnering en identiteit.

In eerste instantie maakt de presentatie in de zaal Erfgoed een willekeurige, welhaast onsamenhangende indruk. Alsof er nauwelijks een conservator aan te pas is gekomen. De bezoeker maakt zijn eigen keuze en onderneemt een ontdekkingsstocht door de presentatie. Op zoek naar de ‘illusie’ van authenticiteit laat hij zich verrassen door de ontmoeting met het verleden. Hij eigent zich de objecten toe en onderzoekt of hij er zich op een bepaalde manier mee kan identificeren; door het verhaal achter een object begint de historie te spreken. Daarbij lijkt geen sprake van enige systematiek. Toch is de indruk alsof het hier om een willekeurige presentatie gaat schijn. In feite is er sprake van een sterk geregisseerde, subjectieve invulling. Zoals elke geschiedschrijving een bewuste constructie is, is een museale inrichting dat ook. De invloed van de conservator, als een regisseur die de objecten een rol geeft, is in een opstelling als die van het nieuwe Friese Verzetsmuseum juist

207 Interview Gerk Koopmans, Leeuwarden 11 februari 2010 en Gerk Koopmans en Hans Groeneweg, ‘Al twintig jaar een studiehuis’, *Kleio Tijdschrift voor geschiedenisdocenten*, jrg. 40, april 1999, nr. 3, p. 33-36.

groot. Aan het bepalen van een keuze van te tonen objecten is een intensief en nauwkeurig proces van afweging en onderzoek voorafgegaan. Als erflater bepaalt de conservator wat er wordt verheven tot een relict, een object met een symboolfunctie, en zodoende geeft hij de herinnering vorm. Het betreft een herinnering die dynamisch is.

De presentatie als geheel is dat ook. De samenstelling van de getoonde objecten kan veranderen, naar gelang de omgang met de geschiedenis van de oorlog wijzigt, de toegekende erfgoedbetekenis van een object verandert, of omdat andere objecten met een specifieke betekenis zich aandienen. De samenstelling kan op grond hiervan worden gezien als een wisselwerking tussen tijdsgewricht, publiek en samensteller. De tentoonstellingsmaker appelleert aan de behoefte van een publiek dat op zoek is naar herkennings- en referentiepunten, en dat zich wil inleven in de geschiedenis. Het geeft concrete betekenis aan de gepresenteerde collectie.